

Туркологични изследвания 2023

**Шумен
2023**

Сборникът се издава със средства по научноизследователски проект „Туркологията и масмедията: минало, настояще и бъдеще“ на Катедрата по турски език и литература към Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“.

Научен редактор

проф. д-р Мийрям Салим

Редакционна колегия

доц. д-р Неврие Чуфадар

доц. д-р Менент Шукриева

доц. д-р Ертугрул Каракуш

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
Шумен, 2023

Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“

ISSN 1314-989X

СЪДЪРЖАНИЕ

ТУРКОЛОГИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ 2023	стр.
<p>Менент Шукриева. <i>Етикетни единици за обръщение в микросистемата на турския речев етикет</i></p> <p>Menent Shukrieva. <i>The forms of adress in Turkish speech etiquette</i></p>	5
<p>Nevriye Çufadar. <i>Bulgaristan'da Türk Halk Bilimi Çalışmaları (Türk Halk Bilimi Araştırmalarının Dönemlendirilmesi)</i></p> <p>Nevriye Chufadar. <i>Studies of Turkish Folklore in Bulgaria (Periodization of the studies of Turkish folklore)</i></p>	23
<p>Мийрям Салим. <i>За сложните смесени изречения в анонимен османски ръкопис</i></p> <p>Miuryam Salim. <i>On the complex jumbled sentences in an anonymous Ottoman manuscript</i></p>	57
<p>Ertuğrul Karakuş. <i>Üsküp Sultan 2. Murat Camisinde Mermere Yazılmış Olan “Âgâh” Mahlaslı ve Başlıklı Şiir Üzerine</i></p> <p>Ertugrul Karakush. <i>On the poem under the pseudonym and title “âgâh” written on marble in Sultan Murat II Mosque in Skopje</i></p>	78
<p>Vejdi Hasan.. <i>Şumnu'da Osmanlı Dönemi Eserleri</i></p> <p>Vejdi Hasan. <i>Ottoman monuments in Shumen</i></p>	89

<p>Менент Шукриева, Теодора Стоянова. <i>Имамът припадна или имам-байгълдъ: превод на кулинарни названия</i></p> <p>Menent Shukrieva, Teodora Stoyanova,. <i>The imam fainted or imam bayildi: translation of culinary names</i></p>	<p>114</p>
<p>Мемиш Мердан. <i>Вестникът на Тарък Мюмтаз „Румели“ и левият политически печат в България през 1920-1922 г. (по материали от вестниците „Работнически вестник“, „Зия“ и „Народ“)</i></p> <p>Memish Merdan. <i>Tarik Mumtaz’s newspaper Rumeli and the left politica media in Bulgaria in 1920-1922 (based on materials from the newspapers “Rabotnicheski vestnik”, “Ziya” and “Narod”)</i></p>	<p>132</p>

ЕТИКЕТНИ ЕДИНИЦИ ЗА ОБРЪЩЕНИЕ В МИКРОСИСТЕМАТА НА ТУРСКИЯ РЕЧЕВ ЕТИКЕТ

доц. д-р Менент ШУКРИЕВА

*Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
m.shukrieva@shu.bg*

THE FORMS OF ADDRESS IN TURKISH SPEECH ETIQUETTE
Assoc. Prof. Menent SHUKRIEVA, Ph.D.

Abstract: Etiquette formulas help to express feelings and emotions in a number of life situations, help to enrich speech and to strengthen verbal figurativeness. Their choice in the process of communication depends on the specific situation and the use of an inappropriate expression will be contrary to the generally accepted rules of etiquette regulated in Turkish speech communication. These expressions come to the aid of the individual in such situations where it is mandatory to say something, helping the communicators to be able to easily understand each other and carry out a harmonious communication with each other. Etiquette formulas are used both in oral and written speech, are reproduced in various important life events such as the birth of a child, death, marriage, leaving the military service, the ritual circumcision sunet, welcoming and sending off guests, etc., and without to them communication between people would be unthinkable. The need to attract and retain the attention of the communication partner necessitates working out and confirming a number of rules and norms. Address is a linguistic means of establishing and maintaining the established contact. The choice of address in Turkish etiquette depends on sociolinguistic factors such as age, formality-informality of the setting and social distance. The subject of this article is attention and address formulas in Turkish speech etiquette.

Key words: speech etiquette, Turkish, culture, address

Успешността на интеракцията и нейното хармонично протичане до голяма степен зависят от средствата, които поддържат комуникацията в режим ON LINE, а това са т.нар. фатически средства на езика. Езикът влиза в своята фатическата функция, когато правилата на поведение предписват при определени обстоятелства да се осъществи определен тип речево действие (например поздрав или сбогуване), или пък когато по определени причини е необходимо да се говори и да не се допуска ситуация на „неловко” мълчание. В първия тип случаи фатическата функция разчита предимно на средствата от фонда на речевия етикет (Попова 2007: 140).

Ключово място в този фонд заема един от най-древните ритуали за установяване на контакт – поздравът. Той е изключително важно условие за сигурна и успешна реализация на всекидневното общуване между събеседниците. Като комплекс от езикови и неезикови единици, приспособени за определени комуникативни ситуации, поздравът позволява на събеседниците „да предпазят взаимно своите образи, да влязат в речевото взаимодействие с другите, минимизирайки евентуалните рискове, които носи комуникацията” (Павлова 2014: 13).

Поздравът има важна функция в управлението на отношенията между хората (Фербер, Кендон 1973: 592). Според А. Дуранти поздравите са най-важният аспект на комуникативната компетентност на всеки зрял член на речевата общност (Дуранти 1997: 63), а изучаването на формулите, присъщи на този речев акт започва от ранна детска възраст.

Ролята на ефективния (или социалния) поздрав е да се установи контакт между участниците в разговора (Холмс

2001: 259). Чрез поздрава се полага добронамерено внимание и почителност към партньора още в самото начало на речевия контакт. Както отбелязва Уей „за установяване, поддържане и укрепване на междуличностните връзки е изключително важно да отправите подходящ поздрав.“ (Уей 2010: 56).

Един от аспектите на социално-регулативната функция на обръщенията е национално-културната зависимост, която отразява историческите и национално-специфичните форми на обръщението, преобладаващи в определен етнос в продължителен период от време и затвърдени в етикета (Красикова, Соцкая 2014: 194).

Изборът на обръщение в турския етикет зависи от социолингвистични фактори като възраст, официалност-неофициалност на обстановката и социална дистанция.

Освен това, както коректно посочва А. Ефтимова „основният фактор, който определя тоналността на общуването и стилистичната маркираност на етикетните вербални и невербални формули, е наличието или липсата на предишен контакт между общуващите.“ (Ефтимова 2007: 1).

Най-разпространените етикетни формули за обръщение към непознати лица в турския език обозначават адресатите по гендерен признак: *hanimefendi* (госпожо) и *beyefendi* (господине). И двата апелатива се ползват самостоятелно, без да се налага употребата на антропоним. Обръщенията представляват композити, в чийто състав влиза богатата на история *efendi*.

Бей и *ефенди* са просто конвенционални наименования, толкова неопределени, колкото стана нашият „Esquire“. *Ефенди* има същото значение като френското

„мосю“ и се прилага по различни начини за шехзадетата¹, за молли и шейхове, за жени и дори за местни християни. Използва се и заедно с други титли, като към господина се обръщат с *бей ефенди*, а към дамата като *ханъм ефенди* (Гарнет 1904: 5).

През последните години категорията социален дейксис привлича все повече вниманието на изследователите. Той включва титли, звания, обръщения и маркира отношенията между говорещ и възприемащ в процеса на комуникацията (Хаджиева 2019:159).

В турската етикетна култура обръщението, съдържащо наличната информация като професия, ранг, титла, звание и др. често се съчетава с прилагателни имена като *sayın* (*уважаеми, почитаеми*), *saygıdeğer* (*уважаеми, почитаеми*), *muhterem* (*уважаеми, почитаеми*), *kıymetli* (*скъпи*), *değerli* (*скъпи*) и в по-малко ситуации *sevgili* (*любими*). Най-разпространената е *sayın* (*уважаеми, почитаеми*).

Sayın cumhurbaşkanı (*уважаеми президент*)

Sayın vali (*уважаеми областен управител*)

Sayın belediye başkanı (*уважаеми кмет*)

Sayın başkonsolos (*уважаеми генерален консул*)

Sayın büyükelçi (*уважаеми посланик*)

Sayın hakim (*уважаеми съдия*)

Употребата на тези прилагателни имена налага задължителното използване на Вие-формата **siz**. Според турската етикетна система при използване на такива обръщения се обръщаме към институцията, а не към личността.

---

¹ Принцовете в Османската империя.

Обръщението може да включва и дума за титулуване като **bey** (*господин*) или **hanım** (*госпожа*). Например:

Sayın müdür bey (*уважаеми господин директор*)

Sayın müdüre hanım (*уважаема госпожо директор*)

Горният пример илюстрира категорията на двоичните имена, която не е широко застъпена в турския език. Примерите са единични, а в случая към мъжкото нарицателно име **müdür** е добавен феминалния формант **-e**.

Една от характерните особености на обръщенията в турския речев етикет е посесивността. Адресантът изпълнява ролята на посесор, като в обръщението, което отправя към адресата (в случая посесум) добавя към думата за титулуване афикс за притежание в 1 лице ед. ч. Така адресантът засвидетелства уважение и любезност, но в същото време изразява своеобразна близост и посесивност към отсрещната страна. Например:

Sayın valim (*уважаеми мой областен управителю*)

Sayın belediye başkanı (*уважаеми мой кмете*)

Sayın başkanım (*уважаеми мой председателю/ уважаеми мой кмете*)

Sayın müdürüm (*уважаеми мой директоре*)

Тази двукомпонентна посесивна структура е присъща на официално-деловата реч. В ежедневния делови стил, когато протоколът и ситуацията позволяват, посесивното обръщение се среща в редуциран вариант. Например:

Müdürüm (*мой директоре*)

Başkanı (*мой председателю/ мой кмете*)

Този изключително популярен начин на обръщение в турската етикетна култура си има и критици. Един от тях е Ердоган Йознал, един от най-авторитетните специалисти по

етикет и протокол в Турция, който е радетел за избягване на посесивния афикс.

Макар и рядко може да се чуят и сервилни обръщения, в които отново присъства посесивност. Например:

Çok sayın bakanım (многоуважаеми мой министре)

Çok sayın valim (многоуважаеми мой областен управителю)

Употребата им според специалисти по етикет и протокол се смята за неуместна и се определя по-скоро като изявена форма на ласкателство. Тези обръщения са с подчертано ниска фреквентност.

В турската езикова практика при официални обръщения може да се използват словосъчетания, при които последователността на компонентите е: 1. нарицателно име; 2. прилагателно име и 3. собствено и фамилно име на адресата. Например:

Belediye Başkanı Sayın Ahmet Aydın (уважаеми кмете Ахмет Айдын)

В българския превод на обръщението по-горе, както и при други преводи сме онагледили обръщението използвайки звателна форма. В турския език, за разлика от българския, звателна форма **няма**, в употреба е номинативната.

Обръщението към представители на професионални гилдии може да стане и с помощта на лексемите ***bey*** (господин) или ***hanım*** (госпожа). По правило те се поставят на втора позиция, т. е. следват думата, означаваща професия. Например:

Doktor bey (господин доктор)

Doktor hanım (госпожо доктор)

Hemşire hanım (госпожо медицинска сестра)

Професионалната принадлежност, както и заеманата обществена позиция позволяват обръщения и в различни варианти, като:

1 - Sayın kaymakam (уважаеми околийски управител)

2 - Kaymakam bey (господин околийски управител)

3 - Sayın kaymakam bey (уважаеми господин околийски управител)

В турското етикетно общуване е допустимо възрастните да се обръщат към по-млади непознати лица, упражняващи определени професии с **bey** (господин) и **hanım** (госпожа) в съчетание с фамилиарните **oğlum** (синко) и съответно **kızım** (дъще). Например:

Doktor bey oğlum (господин доктор синко)

Doktor hanım kızım (госпожо доктор дъще)

При обръщение към група непознати адресати се ползват думите за титулуване **hanım** (госпожа) и **bey** (господин) във форма за множествено число: **hanımlar** (госпожи, дами) и **beyler** (господа).

Към група адресати може да се обърнем и с другите думи за титулуване в турския език, а именно: **bayan** (дама, госпожа) и **bay** (господин), използвани отново в множествено число: **bayanlar** (дами) и **baylar** (господа).

Турция е държава, в която социалното неравенство е силно осезаемо, но една част от обществото е на мнение, че фамилиарните обръщения на улицата водят до падането на социалните бариери и скъсяването на дистанцията; подпомагат за създаването на една дружелюбна и приятелска атмосфера. Тази част от обществото приема и ползва с охота тези езикови средства, докато за друга това е неприемлива комуникация и затова се придържа стриктно към официалното общуване на улицата.

Една от най-разпространените форми на обръщение в съвременната турска речева комуникация е употребата на собствени имена (антропоними), с изключение на родствените и протоколните взаимоотношения.

Най-разпространените думи за титулуване в турския език са **hanım** (*госпожа*) и **bey** (*господин*). Те се приемат за универсално уважително обръщение и се съчетават със собствените имена. Изискванията на турския служебен етикет вменияват на говорещия, особено в случай, че адресатът е жена, задължителната употреба на думите за титулуване **hanım** (*госпожа*) и **bey** (*господин*), като в словосъчетание собственото име задължително е на първа позиция. Например:

Meral Hanım (*госпожо Мерал*)

Osman Bey (*господин Осман*)

С този тип обръщения е релевантна употребата на учитивата лингвистична форма **siz** (*Вие*). Макар че в сравнително висок брой трудови колективи равнопоставени служители използват **hanım** (*госпожа*) и **bey** (*господин*) в комуникацията помежду си, но пропускат употребата на **siz** (*Вие*) формата. Тук следва да се подчертае, равнопоставеното положение на комуникантите, като в голяма част от тези речеви ситуации те са и на почти еднаква възраст.

Еквивалент на думата **колега** в турския език е **meslektaş**. Съществуват и словосъчетания с това значение: **iş arkadaşı** и **mesai arkadaşı**. Нито един от тези варианти **не** се ползва като обръщение към адресат, за разлика от българския език, в който обръщението с лексемата **колега** е изключително популярно. При обръщение към група адресати се използва: **arkadaşlar** (*приятели*).

Обръщението *meslektaşlar* има ниска фреквентност. Може да фигурира в официални приветствия, но рядко.

Употребата на обръщението *meslektaş* е една от грубите грешки, които допускат студенти-турколози, особено в началния етап на своето обучение, твърде вероятно повлияни от българския език.

В турската етикетна система се употребяват и други думи за титулуване като *bayan* (госпожа) и *bay* (господин).

Употребата *bay* и *bayan* може да се обясни по следния начин: нормите в турския етикет не позволяват употребата им в съчетание със собствени турски имена. Те се използват основно при обръщение към чужденци и хора с етническа принадлежност, различна от турската. При жените *bayan* влиза в употреба със собствено или фамилно име, като при този вид конструкт думата за титулуване е в първа, а собственото или фамилното име – във втора позиция. Например:

Bayan İvanova (госпожо Иванова)

или

Bayan Elena (госпожо Елена).

При обръщения към мъже думата за титулуване *bay* се съчетава предимно с фамилно име, но не е изключено да чуем и собственото име на адресата. Например:

Bay İvanov (господин Иванов)

Bay Stefan (господин Стефан)

През последните няколко години се забелязва тенденция към употреба на *hanım* (госпожа) и *bey* (господин) в обръщенията към чужденци, отново в съчетание със собствени имена. Например:

Elena Hanım (госпожо Елена)

Stefan Bey (господин Стефан)

Според специалистите по етикет тази употреба, както и обръщенията, включващи английските *Mr.*, *Mrs.* и *Miss* са неприемливи и не съответстват на правилата по турски етикет.

В турската етикетна система и по-конкретно в служебните взаимоотношения маркерът социално-йерархична принадлежност влияе силно върху употребата на формулите за обръщение. Неравенството в социалния статус проличава доста ярко именно в лексемата *efendi*. В тази си форма тя се употребява при обръщение от висшестоящ към нискостоящ, както бе посочено по-горе, а претърпявайки малка лексикално-морфологична промяна и придобивайки формата *efendim*, става част от лексикона на нисшестоящите, които я ползват при обръщение към висшестоящ.

За разлика от уличния етикет, където статусните различия са имплицитно маркирани, в официалните институции, в големите търговски дружества и на други места, където егалитарните идеи не намират широка подкрепа, а точно обратното – йерархичните отношения са ясно изразени, *efendim* има доста висока фреквентност, т.е. има по-експлицитно маркиране на социалните различия.

Като пример може да се посочат дипломатическите мисии, в които служителите, независимо дали са с дипломатически или административен статут се обръщат към посланика или генералния консул с обръщението *efendim*, както и с думите за титулуване *hanimefendi* (госпожо) и *beyefendi* (господине), без да използват лично име.

С употребата на *efendim* адресантът приема, че има по-нисък социален статус от адресата и демонстрира, че

това категорично не буди у него недоволство, напротив – е израз на учтивост и вежливост към адресата.

Освен горепосочените значения думата *efendim* се реализира и със значението *моля* или *да* като РР.

Турската етикетна норма не задължава студентите да се обръщат към преподавателите си с научна степен или академична длъжност. Учащите засвидетелстват своето уважение и респект с една лексема: *hocam* (*преподавателю мой; преподавателко моя*).

Hocam се съчетава с личното име на адресата, независимо от неговата полова принадлежност, т.е. *Ahmet Hocam* (*преподавателю мой Ахмет*) или *Semra Hocam* (*преподавателко моя Семра*), а етикетната норма не допуска комбинация с фамилно име.

Административният и обслужващ персонал в учебните заведения използва следното обръщение към преподавателките: *hoca hanım* (*госпожо преподавател*).

Преподавателите се обръщат към студентите си с *arkadaşlar* (*приятели, колеги*).

Училищният етикет е формираният в резултат на традиция и актуални правилници тон на учтивост при общуването преподавател – ученик, както в учебния процес, така и в извънкласните училищни дейности (Благоева 2016: 7). Турският училищен етикет повелява учениците да се обръщат към учителя си с формулата *öğretmenim* (*учителю мой*), а учителят съответно с *çocuklar* (*деца*). При индивидуалните си обръщения към студентите и/или учениците преподавателят използва само личните им имена.

Етикетната и езиковата норма в академичната общност налага употребата на *hocam* (*преподавателю мой/ преподавателко моя*) в комуникацията между

преподавателите, отново в самостоятелна форма или в съчетание със собственото име на адресата.

Думата *hoca* е с персийски произход и има две популярни значения: 1) *религиозно лице* и 2) *преподавател*. В турското етикетно общуване се възприема със значението *духовен наставник*, поради което често се ползва в общуване с начетени, ерудирани и вещи лица.

Обръщението към преподаватели, заемащи ръководни длъжности включва определението *уважаеми* и съответната позиция. Например:

Sayın Rektör (*уважаеми ректор*)

Sayın Rektörüm (*уважаеми мой ректор*)

Sayın Dekan (*уважаеми декан*)

Sayın Dekanım (*уважаеми мой декан*)

Друг алтернативен вариант на обръщение е комбинацията, съчетаваща *позиция* + *bey* (*господин*) за мъжете и *позиция* + *hanım* (*госпожо*) за жените.

Rektör bey (*господин ректор*)

Dekan hanım (*госпожо декан*)

В речевото общуване в спортните среди за понятието *треньор* се използва англицизма *koç*, чийто аналог в българския е *тренир*. Не са редки случаите, в които в употреба отново влиза *hocam* (*преподавателю мой/преподавателко моя*).

Чиновете в турската армия **не се съчетават** с думи за титулуване като *bey* или *hanım*. Казано другояче, в турската етикетна система не съществува обръщение като *господин генерал* или *госпожо генерал*. В официалното общуване, например при приветствие от трибуната адресантът следва да използва обръщение, съчетаващо *sayın* и съответното военно звание. Например:

Sayın Orgeneralim (уважаеми генерал)

Sayın Korgeneralim (уважаеми генерал-лейтенант)

Sayın Tümgeneralim (уважаеми генерал-майор)

В турския език съществува лексема, която назовава хората с турски произход, които не са граждани на Турция. Според АТБР българският аналог на думата *soydaş* е **родственик** (АТБР 2009: 1216) макар че във всички анализирани преводи е регистрирана като *съотечественик*.

В случай, че комуникантите са земляци или съотечественици (срещнали се извън пределите на Турция), в комуникацията между тях може да се установят следните обръщения: **toprağım** (земляко) и **hemşehrim** (земляко). Присъщи са на речево общуване, чиито комуниканти са мъже.

Във неформална комуникация между мъже в интернет освен посочените по-горе *abi*, *kardeş* и *kardeşim*, се ползват и обръщенията **üstat** (драги, букв. маестро), **azizim** (драги), **dostum** (приятелю), **aslanım** (момко, юначе, букв. лъве мой), **reis** (началник, шефе), **kanka** (братко, букв. кръвен братко), **aga** (батко, бате), **bro** (братко), **paşa** (паша), **başkan** (началник), **dadaş**² (братко), **öğlum** (синко).

Във фамилиарна комуникация между жени може да се видят следните умалително-гальовни обръщения: **canım** (скъпа, мила; букв. душо, душке), **güzelim** (скъпа; букв. красавице, хубавице), **hayatım** (скъпа; букв. живот мой), **şekerim** (сладур; букв. захар моя).

В турското етикетно общуване има богат набор от лексикални единици, отразяващи родствените отношения. За някои членове на рода има повече от една дума.

---

² Обръщението е присъщо на гр. Ерзурум и района, но през последните години има тенденция да се ползва от мъже, които са от други краища на Турция.

Например, братовчед на турски може да се каже по няколко начина: *kuzen*, *amcaoğlu*, *emmi oğlu*, *dayıoğlu*, *teyzeoğlu*, *halaοğlu*. Всички номинативи, с изключение на чуждицата *kuzen* отразяват по-конкретно роднинската връзка, т.е. от чия страна в случая комуникантите са братовчеди.

Най-популярните обръщения, отразяващи роднински връзки в турския език са: *anne* (майка), *ana* (майка), *baba* (тата), *dede* (дядо), *ağababa* (дядо), *anneanne* (маминке, бабо), *babaanne* (бабо), *nene* (бабо), *nine* (бабо), *büyükdede* (прадядо), *büyükanne* (прабаба), *yavru* (рождбо), *evlat* (чедо), *kız* (дъще), *kızım* (дъще моя), *oğul* (сине), *oğlum* (сине мой), *ağabey* (батко), *abi* (батко), *abla* (како), *hala* (лельо³), *amca* (чичо), *emmi* (чичо), *teyze* (лельо⁴), *dayı* (вуйчо), *yenge* (вуйно; стрино), *yeğen* (племеннико), *kuzen* (братовчед), *amcaoğlu* (братовчед⁵), *amcakızı* (братовчедке⁶), *emmi oğlu* (братовчед⁷), *emmi kızı* (братовчедке⁸), *dayıoğlu* (братовчед⁹), *dayıkızı* (братовчедке¹⁰), *teyzeoğlu* (братовчед¹¹), *teyzekızı* (братовчедке¹²), *halaοğlu* (братовчед¹³), *halakızı* (братовчедка¹⁴), *düniür* (свате), *gelin* (снахо), *damat* (зетъ), *baldız* (балдъзо), *kayınço* (шурей, каинчо), *kayınbirader* (каинчо), *enişte* (свако), *yenge* (бульо; вуйно; стрино), *gelin abla* (бульо; вуйно; стрино),

---

³ Сестра на бащата

⁴ Сестра на майката

⁵ Братовчед откъм чичото

⁶ Братовчедка откъм чичото

⁷ Братовчед откъм чичото

⁸ Братовчедка откъм чичото

⁹ Братовчед откъм вуйчото

¹⁰ Братовчедка откъм вуйчото

¹¹ Братовчед откъм лелята, сестра на майката

¹² Братовчедка откъм лелята, сестра на майката

¹³ Братовчед откъм лелята, сестра на бащата

¹⁴ Братовчедка откъм лелята, сестра на бащата

görümce (зълво), *hanımanne* (майко¹⁵), *kayınbaba* (татко¹⁶), *kirve* (настойнико¹⁷), *sütanne* (дойке), *sütana* (дойке), *sütbaba* (букв. съпруг на дойка) и др.

При обръщение всички родствени имена се употребяват без лични имена. Изключение правят ситуации, при които има повече от един адресат на съответната роднинска позиция. Като пример за обръщения, които ползват мъжете при обръщение към съпругите си може да се посочат *hatun* (госпожо; жено), *hanım* (госпожо; жено), *kadın* (госпожо; жено, булке), *avrat* (жено, булке), *kari* (жено, булке).

Обръщенията *avrat* и *kari* са натоварени с пейоративен оттенък и имат ограничена честотност. Употребата и на двете се третира като знак за ниска образование, поради което са окончателно изгласкани от езика на интелигенцията.

В комуникацията със своите съпрузи жените ползват обръщения като *bey* (бей; съпруже, мъжо).

Книжовният турски език съдържа значително количество обръщения, попадащи в т. нар. любовна ономастика, която обаче не е предмет на нашето изследване. Ето защо по-долу е посочена малка част от целия фонд мили обръщения между съпрузи. Те са сред най-разпространените и дори могат да се нарекат стандартни.

Обръщенията, които ползват съпрузите помежду си в израз на ласкаво, любовно отношение са: *aşkıım* (любов моя), *canım* (скъпи/а, мили/а; букв. душа моя), *hayatım* (скъпи/а; букв. живот мой), *birtanem* (скъпи/а; едничък мой, едничка

---

¹⁵ Обръщение към свекървата

¹⁶ Обръщение към свекъра

¹⁷ Настойник на дете при обрязването му

моя), **gözüm** (любов моя; букв. очи мои), **iki gözüm** (скъпи/а, мили/а; букв. двете ми очи), **gözünü sevdiğim** (скъпи/а, мили/а; букв. тази/ този, на която/ когото обичам очите).

Гальовните обръщения, наблюдавани в речта на мъжете са: **bebeğim** (скъпа, мила; букв. бебето ми), **şekerim** (сладур; букв. захар моя), **güzelim** (скъпа; букв. хубавице моя), **ciçim** (миличкото ми, душко), а в речта на жените: **koçum** (юнако мой, букв. бик мой), **aslanım** (юнако мой, букв. лъвче мой), **yiğidim** (юнако мой) и т.н.

Употребата на обръщения в умалително-гальовна форма е широко застъпена в турския език. Деминутивите се образуват с добавяне на афикс за умалителност –*çik*⁸ + афикс за притежание в 1 лице ед.ч. към собственото или нарицателното име.

anne → **anneciğim**

(майка → майче, майчице, мила майко)

baba → **babacığim**

(татко → тате, мили татко)

anneanne → **anneanneciğim**

(маминке → мила маминке)

babaanne → **babaanneciğim**

(бабо → мила бабо)

dede → **dedeciğim**

(дядо → мили дядо)

Ali → **Ali'ciğim**

(Али → драги Али)

Zeuner → **Zeuner'ciğim**

(Зейнеп → скъпа Зейнеп)

Изключение прави **Mehmetçik**, което е нарицателно име за турските войници, подобно на Иван за руснаците или Фриц за немците.

В неформалната езикова среда се среща и съкращаване на собствените имена. Например:

İbrahim → *İbo*

Mehmet → *Memo*

Yurdanur → *Nur*

Хипокористични обръщения се образуват с помощта на афикса *-iş/ -iş/ -oş/ -uş/ -üş*. Собствените имена, позволяващи този род деривация в турския език са в ограничен брой, а употребата на тези умалителни обръщения е характерна за речта на жените. Например:

Zeynep → *Zeyno* или *Zeynoş*

Fatma → *Fatoş*

Emine → *Emoş*

Zeliha → *Zeliş*

От всички приведени примери може да се направи заключението, че обръщенията в турската езикова система се влияят от редица странични фактори като официалност-неофициалност на речевата ситуация, възраст, професия и социално положение на комуникантите.

Цитирана литература

Благоева 2016: Blagoeva, B. *Zapiski po etiket i protokol, Sofia, 2016.*

Гарнет 1904: Garnett, L. M. J. *Turkish Life in Town and Country.* <<https://ia800208.us.archive.org/16/items/turkishlifeinto01garngoog/turkishlifeinto01garngoog.pdf>> (11.11.2023).

Добрев 2009: Dobrev, Iv. ve kol. *Akademichen tursko-bulgarski rechnik. Sofia 2009.*

Дуранти 1997: Duranti, A. *Universal and culture-specific properties of greetings/ A. Duranti.* –In: *Journal of Linguistics Anthropology*, 7 (1). – Malden, Massachusetts, the USA. America. 1990. – p. 63-97.

Ефтимова 2007: Eftimova, A. Sotsialnite roli lekar patsient (sotsiolingvistichen i sotsiokulturen analiz. In: LiterNet, 13.08.2007, № 8 (93)

Красикова, Соцкая 2014: Krasikova, E. N., Sotskaya, E. V. Funktsii vokativa v komunikatsii.

file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/funktsiivokativa-v-kommunikatsii%20(1).pdf (10.08.2022).

Павлова 2014: Pavlova, N. Zdravey! Ka si, priyatelyu? Recheviyat akt na pozdrava v bulgarskiya ezik. In: Bulgarska rech, g. XX, kn. 1. Sofia, UI Sv. Kliment Ohridski, 9 – 21.

Попова 2007: Popova, V. Lingvistika na kontakta: mezhdu rituala i modata. In: Otgovornostta pred ezika. Kniga 2. Shumen, 2007, 140–150.

Уей 2010: Wei, Li. The functions and use of greetings:canadian social science. Canada: 2010.

Фербер, Кендон 1973: Ferber, A. A., Kendon, A. A description of some human greetings. –In: R.P. Michael & J. H. Crook (Eds.). Comparative ecology and behaviour of primates. New York: Academic Press.

Хаджиева, Манова 2019: Hadzhieva, E., Manova, R. Etiketnite rechevi modeli v obuchitelniya protses po chuzhd ezik.

<[https://www.balgarskiezik.eu/4-2019/9-](https://www.balgarskiezik.eu/4-2019/9-ELENA%20HADZHIEVA_BG_str.%20158-168.pdf)

ELENA%20HADZHIEVA_BG_str.%20158-168.pdf> (23.06.2022)

Холмс 2001: Holmes, J. An introduction to sociolinguistics/ J. Holmes // London: Longman, 2001.

BULGARİSTAN'DA TÜRK HALK BİLİMİ ÇALIŞMALARI (TÜRK HALK BİLİMİ ARAŞTIRMALARININ DÖNEMLENDİRİLMESİ)

Doç. Dr. Nevriye ÇUFADAR

*Şumnu Episkop Konstantin Preslavski Üniversitesi
n.chufadar@shu.bg*

STUDIES OF TURKISH FOLKLORE IN BULGARIA (PERIODIZATION OF THE STUDIES OF TURKISH FOLKLORE)

Assoc. Prof. Nevriye CHUFADAR, Ph.D.

Abstract: Folklore or folk culture is at the forefront of the elements that form the linguistic and cultural basis of a nation. Each nation has its own specific features, characteristic only of it, carried over the centuries and reached the present day.

The folk culture of the Turkish population in Bulgaria, even if it is poorly studied, it can be said that huge work has been done in the search and collection of customs, traditions and folk art by intellectuals, researchers and scientists who have left valuable material for study and research.

In this study, a periodization of the studies of Turkish folklore in Bulgaria was carried out. The main points of research related to the customs, traditions and folk art of the Turkish population are noted.

Key words : folklore, periodization, research, traditions, customs

GİRİŞ

Halk bilimi, bir ülke ya da belirli bir bölge halkına ilişkin maddî ve manevî alandaki kültürel ürünleri konu edinen, bunları kendine özgü yöntemleriyle derleyen, sınıflandıran, çözümleyen, yorumlayan ve son aşamada da bir bireşime vardırılmayı amaçlayan bir bilimdir (Örnek 2000:15-16). Halk bilimin amacı, insanların binlerce yıldan beri biriktirip getirdiği

ve onların yařantılarını sürdüren ve bugün de halk tabakaları arasında yařayan bilgileri arařtırmak, inceleyip deęerlendirdikten sonra bölgesel kültürlerden ulusal kültürlere öęeler aktarmak suretiyle onları kuvvetlendirmek ve dolayısıyla insanlık kültürüne katkıda bulunmaktadır (Acıpayamlı 1954: 355).

Çalıřmanın amacı, Bulgaristan'da yařayan Türklerin folklor çalıřmalarının tarihi dönemlerini incelemek. Yıllar boyunca yapılan folklor arařtırmalarını paylařarak, yeni bilgiler ekleyerek Türk halk kültürüne katkıda bulunmak ve elde edilen verileri incelemek, deęerlendirip derlemek. Bulgaristan'da Türklerin zengin folklorunu eski çağlardan bu günlere kadar ayakta kalan gelenek ve adetlerin korunmuř olmasında, hala bazılarının devam ettiklerini yapılan arařtırmalarda göstermek ve topladıęımız yeni bilgileri gelecek nesillere yazıya geçirerek tařımasıdır.

Halk bilimi, arařtırmalarımız ve projelerimiz için sürekli bilgi aldıęımız dipsiz bir hazinedir, hala zaman içerisinde bir yerlerde arařtırmacılarını ve paha biçilmez manevi hazine arayanlar ve geleneksel olanı moderne uygulamak için arařtırmacılarını bekleyen keřfedilmemiř gereçler vardır.

Bu çalıřmada, Bulgaristan'daki Türk toplumunun folklorunu arařtıran, toplayan ve yazıya geçirilmemiř çalıřmaları konu aldık. Türk Halk Bilimi arařtırmalarının dnemlendirilmesini yaparak ilk belirtilerinden günümüze kadar incelemeye çalıřacaęız. Bulgaristan'da yabancı bilim insanları bazı dönemlerde Türk halk bilimi arařtırmaları gerekeleřtirmiřtir, ama řimdiye kadar Embiya Ulusoy dıřında Türk halk bilimi arařtırmalarının dönemlere göre çalıřma yapılmamıřtır ve bu baęlamda çalıřmanın bu yöndeki mevcut bořluęu dolduracaęını ve geleceęin halk bilimcilerine ve halk kültürü arařtırmacılarına bir temel oluřturacaęını düřünüyoruz.

Arařtırmacı İbrahim Karahasan-Çınar řöyle yazdı:

“Yüzyıllar boyunca yaratılan ve günümüze kadar eksiksiz işleyen Bulgaristan Türklerinin halk kültürü büyük bir zenginlięi temsil etmektedir. Zamansız manevi değerlere sahiptir ve tükenmez bir ilham ve estetik zevk kaynağıdır.....Farklı etnik ve dini topluluklar arasındaki kültürel etkileşim için önemli bir faktördür. Onun korunması, manevi üretimi ve araştırılması folklorun ve kültürel çalışmaların öncelikli görevlerinden biridir” (Çınar 2019: URL).¹⁸

Aydınların, arařtırmacıların ve bilim adamlarının yoğun çalışmalarıyla günümüze ulaşan Bulgaristan’daki Türk folkloru arařtırmaları, günümüz ve geleceğin arařtırmacılarına örnek olmaya devam etmesi için araştırılması ve kayıt altına alınması hak etmektedir.

Ünlü folklorcu Embiya Ulusoy, Bulgaristan’daki Türk halk bilimi arařtırmalarını beş döneme ayırmıştır: Başlangıç Dönemi (XIX yüzyılın sonları); Gelişme Dönemi (1919-1950); Verimli Dönemi (1950-1970); Yasaklar Dönemi (1970 -1989) ve Demokrasi Dönemi 1990 (Ulusoy 2016: 51). Bu çalışmamızda Türk halk bilimi çalışmalarının dönemlendirilmesini genişletmeye ve 1990 yılından 2022 yılına kadar bu alandaki yeni çalışmaları arařtırıp ekleyerek geliřtirmeye çalışacağız. Böylelikle Bulgaristan’da Türk halk bilimi çalışmaları bir sınıflandırma sistemine sahip olacağını düşünmekteyiz. Bu çalışma bir başlangıç noktasıdır ve bu dönemlendirme zaman içerisinde dinamik bir hal alacaktır ve

---

¹⁸Çeviri: N. Çufadar.

devamlı bizden sonra gelen halk bilimciler ve arařtırmacılar da yeni bilgiler ekleyecektir diye düşünüyöruz.

1.BULGARİSTAN’DA TÜRK HALK BİLİMİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN DÖNEMLENDİRİLMESİ

1.1.Bulgaristan’da Türk Halk Bilimi Arařtırmalarının İlk Belirtileri

Bulgaristan’da yařayan Türkler manevi deęerlerini ve zengin olan halk kùltürü sayesinde, gelenek ve göreneklerini korumaya ve devam ettirmeye çalışmıřtır. Bulgaristan’da Türk halk bilimi (Folkloru) 1890’larda yabancı bilim adamları tarafından arařtırılmaya bařlamıřtır ve birçok genç bilim adamına da kaynak olmuřtur.

Bulgaristan’da Türk halk bilimi üzerine yapılan ilk çalışmalar, XIX yüzyılın sonlarında bařlamıřtır.

Birinci Dünya Savařı sonuna kadar uzanan bu sürece, Bulgaristan’da yařayan Türk toplumun halk kùltürü üzerine yapılan ilk çalışmalar dönemidir. Çalışmaların öncüsü Macar Türkoloęu İgnas Kunos’un 1890’larda Vidin’den Ruřuk’a kadar olan řehirlere uğrayarak yaptıęı derlemelerle bařlamıřtır. Daha sonra Rus etnoloęu Mořkov’un Besarabya, Bulgaristan ve Edirne Gagauzlar’ından yaptıęı, yine aynı konuda bir de “Turetskiye Plemen na Balkanskom Poluostrove” (Balkan Yarımadası’nın Türk Kabileleri) makalesi (Mořkov 1904; Cebeci, Beleni 2009) ve 1904 yılında Petersburg’ta Radloff tarafından yayınlanan arařtırmalar dıřında, bařka bir yayın göze çarpmamaktadır (Ulusoy 2016: 51).

Bu akademik çalıřmalardan önce Bulgar aydını, řair ve gazeteci Petko Raev Slaveykov, alıřmalarında Türk atasözleri üzerinde durmuřtur. Arařtırmaları XIX. yüzyılın ortalarında, 1856’da bařladı ve 1890’a kadar devam etti.¹⁹ Petko R. Slaveykov, Türk atasözleri ve deyimlerin birçoęunun Bulgarlar tarafından da kullanıldıęını tespit ederek malzeme toplamaya bařlar. Bulgarlar tarafından Türkçe de sıklıkla kullanılmalarının yanı sıra, Bulgarca konuřtuklarında üsluplarına ve Hıristiyan gelenek ve göreneklerine uygun formlar kullanarak, anlam ve yařam tarzlarına göre Bulgarcaya evirirler.

Slaveykov řöyle yazdı:

“Koleksiyonumun asıl zenginleřmesi, daha da durgunlařtıęım Byala’da gerçekleřti. O zamanlar bu köyde, 38 yıl önce (1844’e kadar, Per. dergisi, cilt II, 1882. “hikayenin” tarihinden itibaren sayarsak) bakkallarda ve kafelerde erkekler daha çok Türkçe konuřurdu ve bu dilde çok fazla “eski kelime” kullanırdılar. Türkçe “eski kelimeleri” yazmaya bařlamamı saęlayan da bu oldu. İtiraf etmeliyim ki eski Türkçe kelimeleri çok daha düřündürücü, daha sık kullanılan ve pratik hayata daha uygun buldum; sadece bazılarının çok daha argo olması, böylece türkçe’de argo kelimelerle utanmadan ve hatta Bulgarca’da söylenmesi imkansızdı, hatta söylense bile, beęenilmek yerine tiksinti yaratırdı. Ancak Türkçede bu kadar eski kelimeleri kullananların, o dilde konuřanların,

---

¹⁹ P. R. Slaveykov, 1889 ve 1897’de *Bulgar deyim veya atasözleri ve karakteristik kelimeler* adlı kitabı iki bölümde yayınladı.

Bulgarca konuşurken bazen onları Bulgarcada da telaffuz etmekte zorlandıklarını ya da en azından anlamlarını aktarmakta zorlandıklarını ve bunu başardıklarını çok kez fark ettim. Özellikle Türkçe bilen, ancak birbirleriyle Bulgarca konuşan kadınlar, bu tür kelimeleri sık sık alıntuladılar, Bulgarcaya çevirdiler, ancak şimdi en yetenekli yazarlarımızın bile çeviremeyeceği şekilde tercüme ettiler.” (Slaveykov URL).²⁰

Örnekler:

“Hergün bayram olmas” (Vseki den Koladnya ne biva)

“Deliye hergün bayram” (Na ludiya vseki svet den Velikden)

*“Bayramdan sora, bayryam bumbareki” (Podir denya Kolade le).*²¹

Bu dönemde, Sözlü halk edebiyatı (atasözleri ve masalla) ve Türk folkloru hakkında yazan diğer Bulgar araştırmacılar: Penço Radov, Benö Tsonev, Stefan Mladenov.

Penço Radov, Türkçe metni Kiril harfleriyle yazılan “Mesrebie Masallar”ını 1852 yılında yazar. Benyo Tsonev, Bulgar Slav dilbilimcisi, Bulgar filolojisinin yaratıcılarından biri, Bulgar dili tarihi uzmanı, diyalektolog ve paleograf, o da Türk dili, atasözleri ve deyimleri üzerine araştırmalar yaptı . “Bulgar

---

²⁰ Çeviri: N. Çufadar.

²¹ Slaveykov, P. R. a. e.

Dilinin Tarihi” (1919) adlı kitabında, ikinci ciltte Türk dilinin Bulgarca üzerindeki etkisinden bahseder (Yenisoy URL: 2).

Stefan Mladenov, bilimsel amaçlarla gereçler toplayan ilk Bulgar. 1914 yılında Türk atasözleri ve deyimlerini bir koleksiyonda yayınladı (Mladenov 1914). Macar Türkolog Gyula Nemet, St. Mladenov, gereçlerin Türkçe konuşan Bulgarlar tarafından toplanmasını da eleştirdi. Gereçlerin kimden ve nereden toplandığı bilgisi verilmekle birlikte, bilgi verenlerin konuşmalarında Türk lehçelerinin özelliklerinin tam olarak fark edilmediğini, ancak diğer Türk lehçelerinin özelliklerinin de fark edildiğini belirtmektedir (Nemeth 1956).

Halk bilimci Yenisoy, Stefan Mladenov’un, atasözleri ve deyimleri türlerinin ve bunların zaman içindeki değişimlerinin çok detaylı bir analizini verdiğini ve folklor açısından bu çalışmalar geleceğin araştırmacıları için büyük değer taşımakta olduğunu yazmıştır (Yenisoy URL:1).

Bulgar araştırmacı St. Çilingirov ayrıca Türk atasözleri ve aforizmaları topladı ve Ulusal Etnografya Müzesinin bülteninde yayınladı (Çilingirov 1922, 1923, 1936).

Ünlü Bulgar halk bilimci M. Arnaudov da atasözlerinin en kısa, en yaygın ve en popüler eserler olduğunu ve özellikle bu tür sözlü edebiyatta Türk folklorunun etkisinin çok güçlü olduğunu yazdı (Arnaudov 1968). “Bulgar etnomüzikolojisinin annesi” olarak tanımlanan Bulgar halk bilimci, Rayna Katsarova da “Balkanski varyanti na dve turski pesni” (İki Türk Şarkısının Balkan Varyantları) adlı çalışmasında, bu etki Bulgar şehir şarkılarına, müziklerine ve oyunlarına da uzanıyor, diye yazdı (Katsarova 1973).

Nasreddin Hoca fıkraları, Balkan halklarının ve dünya folklorunun mirası haline gelen Türk folklorunun birer sahibi olmanın yanı sıra, bilim adamları tarafından da sıklıkla

araştırmaya konu olmuştur. Nasreddin Hoca ve Hiter Peter'in (Kurnaz Petre) folklor figürlerinin V. Valchev tarafından incelenmesi orijinal bir monografidir (Valchev 1975).

Nasreddin Hoca'nın fıkralarını inceleyen bilim insanları arasında Pertev Naili Boratav, M. Staynova, D. Dobрева, I. Tatarlı vd. bulunmaktadır.

Keskinođlu, "Bulgaristan'daki Türkler. Tarih ve kültür" adlı kitabında: Bulgaristan'da Türk aydınları kendi tarihi hakkında bilgi toplama ve folklor ürünlerini toplama gibi çalışmaların yapılması 1912 yılında Türk Öğretmenler Derneğinin VII. (Eskicuma) Kongresinde gündeme getirmiştir, diye yazdı. Kabul edilen Talimatnamesinin 25. Maddesinde şöyle denmiştir: "*Her öğretmen boş vakitlerinde, bahusus tatil günlerinde ilmî ve terbiyevî malûmatını arttırmaya ve geliştirmeye mecburdur, arzu olunur ki, öğretmenler topografya, coğrafya, tabaka (jeoloji) fenlerine de malûmat almaya, memleketin iktisadî ahvalini öğrenmeye, millî türkûleri, âdetleri, masal, hasalî yurdun umumî ahvalini zapt etmeye çalışsınlar*" (Keskiğolu 1985: 103).

Bu maddenin müzakeresi sırasında bir öğretmen (adı yazılmamıştır) söz almış ve Bulgaristan'da Türk halk bilimi çalışmaları üzerine çok önemli konuşma yapmıştır. Bulunduđu yerlerin coğrafya, topografya, jeolojisini incelemek, masal toplamak, adetleri öğrenmek çok yeni malûmat elde edinilebilir fikrinde bulunmuş ve konuşmasının sonunda folklor üzerine hangi bilgilerin toplanmasını 13. madde halinde sıralamıştır.

Örneğın, *Her yerde sanat ve tarih bakımından kıymetli binalar, hayrat müesseleri; Bulunduğumuz kasabaya bađlı köylerin adları, tarihleri; Bu yerlerde yetişen büyük adamlar ve bunların biyografileri; Çeşmelerin, cammii şeriflerin, tekkelerin tarihleri*

vb.; Masal, gerek manzum (destan), gerekse mensûr olanlar; Adetler, ananeler (gelenekler) vb. (Keskiçolu 1985: 104).

Bulgaristan'da yaşayan Türklerin halk bilimi ile ilgili çalışmalar yapan ilk Bulgaristan'lı Türk aydını, İbrahim Hakkıdır. 1890 yılında Osmanpazarı (Omurtag) şehrinde doğmuştur. 1912-1923 yıllarında Selvi (Sevlievo) Türk okulunda öğretmenlik yapmıştır. Türk öğretmenler Birliğinin, Selvi Bölge başkanlığını yürütmüştür. Yerleşim yerleri (köy ve kasaba) üzerinde araştırma yapmış ilk aydınlardan sayılabilir (Terziev 2015: 12).

Yukarıda yazılanlardan görüldüğü gibi, Bulgaristan'daki Türk halkının folkloru üzerine ilk çalışmalar birkaç yabancı, Bulgar ve bir Türk araştırmacılar tarafından başlar.

Konuyla ilgili bilgileri yazılı kaynaklardan toplamaya çalıştık. Bazı bilgiler yazıya geçirilmemiştir ve zaman içerisinde kaybolmuştur ya da komünizm döneminde yakılmıştır ve günümüze ulaşamamıştır. Sözü geçen dönemle ilgili araştırmalarımız devam edecektir.

1.2.Bulgaristan'da Türk Halk Bilimi Araştırmalarının Gelişme Dönemi (1919 -1950)

Bulgaristan'da Türk halk bilimi üzerine çalışmaların ikinci dönemi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra (1919) önem kazanmıştır. Bu süreç İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar ve 1950 yıllarına kadar uzanan süreyi kapsar. Bu dönemde, Polonyalı T. Kowalski (1889-1948), Macar Gyula Nemeth (1890-1976), Janos Eckmann (1905-1971) gibi araştırmacı Türkologların çalışmaları Bulgaristan'da Türk toplumun dil ve folkloruna yönelmiştir (Cebeci, Beleni 2009). Rus Türkoloğu N. Dimitriev, Balkan Türk Ağzları üzerine eserler yazdı ve bu

dönemde adı Sovyetler Bilimler Akademisi olan dergide “Bulgaristan Türk Ağızları”adlı bir makale yayınlandı²².

Yine bu dönemde 1919 yıllarından sonra Türklerin yoğun olarak yaşadıkları kentlerde ve büyük köylerde 1923, 1924 yıllarında “Türk Gençliği Spor Teşkilâtı” adı altında cemiyetler kurulmuştur. Bu örgüt 1926 yılında “Turan” adını aldı. Cemiyet, spor, eğitim alanlarında çalıştığı gibi folklor alanında çalışmalarına da büyük önem vermiştir. Turan cemiyetleri, Türk halkının kültürünün gelişmesinde milli benliklerinin korunmasında büyük rol oynadılar. Yer yer düzenlenen törenler, konserler, şiir geceleri, bayram kutlamaları, her yıl düzenlenen hıdrellez kutlamaları, geziler ve daha birçok etkinlikler bunların arasındaydı. Bulgaristan’ın birçok şehrinde (Vidin, Kızanlık, Kırcaali, Filibe, Rusçuk, Hazargrad, Şumnu, Yenipazar, Pıravadi, Varna, Silistre, Osmanpazarı vb.) folklor dernekleri kurulur. Bu derneklerin yöneticileri sözlü halk sanatı - şarkılar, kırsal tiyatro oyunları (köy seyirlik oyunları) vb. halk arasından toplayarak koro gruplarında söylediler. Halk bilimci Ulusoy’un söylediğine göre: *”onların sayesinde ilk olarak halk türküleri toplanmaya başlandı”*. Turan cemiyetleri Türk halkının kültürünün gelişmesinde milli benliklerinin korunmasında büyük rol oynadılar.

Ne yazık ki, bu derneklerin isimleri hakkında hiçbir bilgi yok, halk bilimci Ulusoy, sadece Silistre kasabasında 1919’da kurulan “Şafak” folklor ekibinden bahsediyor. Dernek kolektifi, Silistre şehrinin bölgesinde şarkılar söylüyordu ve kırsal tiyatro sahneleri sunuyordu. Fakat bazı nedenlerden dolayı 1934 yılından itibaren Turan cemiyetlerin devlet tarafından faaliyetleri yasaklandı. Bu gelişmelerden sonra halk türkülerini, kızlar kına gecelerinde, erkekler mahalle sohbet odalarında ve

---

²² Zametki po Bolgarsko-Turetskim Govoram. Dan, X. C. Moskva, 1927.

başka yerlerde söyleyerek günümüze kadar ulaştırmışlardır (Ulusoy 2016: 64).

Bu dönemde Bulgaristan'da Türk Halk bilimi ile ilgili çalışma yapmış diğer araştırmacılar: Osman Nuri Peremeci (Şumnu 1874 - Edirne 1945), Stiliyan Çilingirov (1881-1962), Stefan Bobçev (1853-1940), Mariya Mihaylova, M. Türker Acaroğlu (1915 -2016), Tadeus Kowalski, Osman Keskin (1907-1989), Abdullah Meçik (1865 - 1945), Pertev Naili Boratav (1907-1998), İvan Şişmanov (1862-1928), Mihail Arnaudov (1878-1978), Nikolay Kaufman (1925- 2018) vd. Bazı bilim adamları ve araştırmaları hakkında daha detaylı bilgi halk bilimci Embiya Ulusoy tarafından verilmektedir (Ulusoy 2016: 64-80).

Burada, Abdullah Fehmi (Mecik), Osman Nuri Peremedzi, M. Türker Adjaroğlu vb. gibi Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden araştırmacı ve bilim adamlarının Bulgaristan'daki Türk nüfusunun folkloru üzerine araştırmalarına devam ettikleri belirtilebilir.

1.3. Bulgaristan'da Türk Halk Bilimi Araştırmalarının Verimli Dönemi (1950-1970)

1944-1950'den sonra Türk aydınları sözlü halk edebiyatına ilgi göstermeye başladılar. Türk öğretmen enstitüleri (Şumen, Haskovo), Türk pedagoji okulları ve Türk liselerinin açılmasıyla Türk folkloruna ilgi yoğunlaştı ve halk yaratıcılığının, geleneklerinin ve göreneklerin yoğun bir şekilde araştırılması ve kaydedilmesi başladı. Daha sonraları da maddi kültür üzerinde çalışmalar yapıldı. 1950 yılından sonra Sofya Üniversitesi yanında Türkoloji Anabilim Dalı, Türk Öğretmen Enstitüleri (Şumen, Haskovo), Türk Pedagoji Okulları, Türk Liseleri açılmasıyla Türk Folkloruna ilgi arttı, yoğun çalışmalar başladı. 1950 yıllarından sonra başlamış olan bu süreç 1970

yılına kadar devam etti. Bu dönemde bir hayli malzeme toplanmış ve oldukça zengin bir arşiv oluşmuştur. 1952-1953 ders yılında Sofya Üniversitesinde Türkoloji Anabilim Dalının açılmasıyla Türk folkloruna ilgi daha da artmıştır (Ulusoy 2016: 87).

Rıza Mollov ve İbrahim Tatarlı'nın Bulgaristan'da Türk folklorunu araştırma ve incelemedeki büyük meziyetleri kabul edilmelidir.

Bu dönemde, Bulgaristan'da Türk toplumun halk bilimi üzerine ilk ciddi çalışmalarını Pıradı kasabası doğumlu Sofya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğretim üyesi olan Rıza Mollov yapmıştır. Türk halkının folkloru üzerine ilk bilimsel çalışmalarını - folklor denemeleri, hikayelerini, şarkılarını ve Köroğlu destanı üzerine araştırmalarını yaptı (Hafız: 1999).

R. Mollov, Türk halk edebiyatı üzerine ilk üniversite dersinin temellerini Sofya Üniversitesi "Sveti Kliment Ohridski"de, bilimsel araştırma çalışmalarını sahadaki arama faaliyetleriyle birleştirerek gerçekleştirdi. Ne yazık ki, sermaye çalışmalarının bir kısmı el yazması olarak kaldı (Çınar 2019: URL).

Aynı zamanda folklorcu R. Mollov, Türk nüfusunun hayatı hakkında şiirler, hikayeler ve destanlar yazdı. 1958 "Edebi Makaleler" ve "Bulgaristan'daki Türklerin Halk Şiiri" kitapları yayımlandı. 1959'da "Hristomatiya na nova i suvremenna turska literatura" kitabı yayınlandı.

Bulgaristan'da yayınladığı "Bulgaristan Türklerinin Halk Şiiri" (Hafız,1958) adlı eseri, Mehmet Demir'in türküleri, H. Memova'nın derlediği mani, türkü ve masallar, Salih Baklavacı'nın, M. Türker Acaroğlu'nun derledikleri atasözleri ve deyimlerle birlikte Nimetullah Hafız tarafından,

arařtırmacıların adı bile anılmadan ve bir kısa teřekkür bile edilmeden 1990 yılında Kùltür Bakanlıęı yayınları arasında basılmıřtır. Bu kitapta 1570 adet atasözù, 1030 adet deyim, 599 adet bilmece, 559 mani, 7 ninni ve 178 adet tùrkù yer almıřtır. II. Cildinde ise fıkra, efsane ve masallara yer verilmiřtir.²³

Mevkùre Mollova'yı da unutmamak gerekir (1978) Balkanlar'da Merkez Bölgede Gakçı Aęızları. GDAAD (Güneydoęu Avrupa Arařtırmaları Dergisi), Sayı 6 -7, s. 239-306 ve (1974) "Balkanlar'da Türk "E" Aęızları." GDAAD (Güneydoęu Avrupa Arařtırmaları Dergisi), Sayı 2-3, s. 357-414 bařlıklı çalıřmalarında Bulgaristan Türkleri halk edebiyatından bol örnekler kullanılmıřtır. Bilmeceler (Sofya 1958), řiirler (Sofya 1964), řark Kavimlerinden Geçen Bazı Bulgar Ad ve Soyadları (İstanbul 1976), Balkanlar'da Türkçe Aęızları (İstanbul 1974).

İbrahim Tatarlı, Nikopol řehrinde doğdu ve Türk dili, edebiyatı ve folklorun bilginlerinden biridir. Bir dizi deęerli eserin yazarıdır: "Bulgaristan'daki Türk folkloru ve edebiyatının bazı temel sorunları", "Bulgar topraklarındaki Türkler (arařtırma yaklařımları)" (2003), "Dünya Edebiyatı Baęlamında Türk Edebiyatı" (2004), "Yeni ve en son Türk edebiyatında sanatsal yöntemler ve edebi akımlar" (2004), "Nastradin Hoca" (2007), vb.

Geliřme döneminde Türk halk bilimi çalıřmaları çok deęerli halk bilimciler ve arařtırmacıların çabalarıyla 1970'e kadar geliřmeye devam etmektedir. Onların arasında Abdikadir Aptiř, Abdullah Meçik (řumnu), Hüseyin Dallı, Hüseyin Köse, İsa Cebeci, İsmail Çavuş, Kadri İbrahim, Mehmet Çavuş, Niyazi Bahtiyar, Naim Bakoęlu, Salih Baklacı, Hayriye Memova-

---

²³ A. Cebeci, T. Beleni a.g.m. 289

Yenisoy, Emil Boev, Yusuf Kerim, Şükrü Elçin vb. İlerleme yılları 1970 yılına kadar devam etti.

1.4.Bulgaristan'da Türk Halk Bilimi Araştırmalarının Durgunluk (Yasaklar) Dönemi

1970-1989 yılları arasında Bulgaristan'da Türk kimliğinin benimsenmemesi nedeniyle bu döneme durgunluk dönemi diyebiliriz.

Halk bilimci E. Ulusoy'un sözlerine göre 1970'den 1989'a kadar yapılan halk bilim çalışmaları dönemi yasaklar dönemiydi: "... Okullarda 2 saat okunan Türkçe dersleri kaldırıldı. Türk tiyatrolarının, gazetelerinin, folklor kolektiflerinin çalışmaları durduruldu. Bu aşamada eğitim, kültür ve bu bağlamda halk kültürü çalışmaları da durur" (Ulusoy 2016: 107). Bu dönemde Bulgaristan'da Türk toplumun halk kültürü üzerine çalışmalar Türkiye'ye göç etmiş M. Türker Acaroğlu (1915-2016) tarafından devam edildi: *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Dizisi, 1999; *Bulgaristan'da Türkçe Yeradları, Kılavuzu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,1988; *Kıyaslı Balkan Atasözleri*", Türk Dili, XXIV, (239), 386-390, 1971; *Deliorman Türkleri Hakkında Bir Tetkik*", Varlık, VII (135), 112-188, 1939 vb.

Ahmet Cebeci - *Deliorman Folklorunda Mektuplar* (1973). Töre, 29-30,40-45; *Deliorman Bilmeceleeri*. Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları (1974) 35-54; *XVI. Yüzyılda Silistre Vakıfları* (1994); *Bulgaristan Türk Halk Kültürü Üzerine Türkiye ve Yurtdışında Yapılan Araştırmalar*. GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 29, Sayı 1 (2009) 279-294 vb.

Hilmiye Barlas – *Türk Folklorundan Derlemeler* 1988, *Bulgaristan Türklerinin Mutfağı* 1982 ve diğer aydınlar tarafından da çalışmalar yapıldı.

Bu dönemin araştırmacı yazarları, 1990 yılından sonra da araştırmalarına demokratik dönemde de devam ettiler ve Bulgaristan’da Türk toplumunun halk edebiyatına ve kültürüne büyük katkılarda bulundular: Tuğba Belenli, Hilmiye Barlas, Hüseyin Dali, İbrahim Tatarlı, Salih Baklacı, Nimetullah Hafız, Mehmet Çauş, Hayriye Memova-Yenisoy vb.

1.5. Bulgaristan’da Türk Halk Bilimi Araştırmalarının Demokrasi Dönemi (1990 - 2022)

Bu dönemde çalışmalar eğitim, kültür ve folklor alanında yeniden hızla gelişmeye devam etti. 1990’dan bu yana Bulgaristan’ın Türklerle yoğun olduğu bölgelerde folklor ekipleri kurularak eski geleneklerin yeniden hayata geçirilmesi için çaba harcandı. “Halk ve Özgürlük” gazetesi sayfalarında bazı halk kültürü ile ilgili yazıların çıkmış olması, çocuklara ait “Filiz“ gazetesinde ve “Balon” dergisinde verilen bilmeceler, atasözleri, maniler ve fıkralar Türk folklorun gelişmesi için çok değerliydi. Kırcalı, Şumnu, Razgrad, Dobriç gibi şehirlerde Türk Edebiyatı ve Kültür Dernekleri kuruldu.

Şumen Piskopos Konstantin Preslavski Üniversitesin’de 1992-1993 yılında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü açıldı. Filibe (Plovdiv) Üniversitesine bağlı Kırcalı Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğrenim gören öğrenciler de folklor ürünlerini toplamaya teşvik edildi. 1990 yılından sonra Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç etmiş aydınlar diğer alanlarda olduğu gibi Bulgaristan’da Türk halk bilimi üzerine de çalışmalarını devam ettirdiler.

Bu çalışmalar ilk önce sadece gazete ve dergilerde yayınlanmakla kalmadı, akademik seviyeye de adım attı.

Örneğin gelenek ve görenekler, halk inanışları, halk arasında yardımlaşma (imece-meci), giyim-kuşam, dini bayramlar, nişan - düğün gelenekleri, sözlü edebiyat, Türk mutfağı vb. konularla da ilgili lisans veya yüksek lisans tezleri ve makaleler hazırlanmaya başlandı.

Bulgaristan'da Türk halk bilimi üzerine çalışmış ve çalışmakta olan araştırmacılar, Hilmi Embiyev, Türk atasözleri, bilmeceler ve deyimler üzerine kitaplar yayınladı (Embiyev 2006, 2008, 2014); Hilmiye Barlas (Doğu Rodop Manileri), H. M. Yenisoy (Rodop Manileri), M. T. Acaroğlu (Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar, 1999) vb. kitaplar da yayımlandı (Ulusoy 2013:8).

Türklerin sözlü halkbilimi üzerine çok değerli eserler bırakmış olan Bulgaristan kökenli (Darıdere/Zlatograd) halk bilimci Pertev Naili Boratav'ın eserleri genç araştırmacıların çalışmalarına büyük katkı sağladı.

Halk bilimci Embiya Ulusoy'un (1937-2019) Bulgaristan'da Türk halk bilimi (Folkloru) üzerine çok değerli çalışmaları, Türk toplumun bilgilenmesi, gelenek ve göreneklerinin koruması için çok büyük katkıda bulundu.

Bulgaristan'da Türk halk bilimi araştırmaları yapan akademisyenlere ve öğrencilere de, Türk toplumunu bilgilendirmede de öğretmen ve yazar Embiya Ulusoy'un katkısı dolayısıyla araştırıp toplanan ve kitap halinde yayınlanan gereçler Türk halk kültürüne paha biçilmez bir hazinedir. Bu yüzden kısaca onu tanıtmak gerekir. Embiya Ahmetov Nasıfov, Şumnu'ya bağlı Aydoğdu köyünde doğmuş Bulgaristanlı Türk yazar, eğitimci ve araştırmacıdır.

İlkokulu ve ortaokulu Aydoğdu'da okudu. 1956 yılında Sofya Türk Pedagoji Okulu'nu ve daha sonra Coğrafya ve Tarih bölümlerini bitirdi. Çalışma hayatına Aydoğdu (İzğrev) köyünde

öğretmen olarak başladı ve müdür yardımcısı olarak devam etti. 1989 yılında Türkiye'ye göç etti. Türkiye'deki çalışma hayatına Küçükçekmece Lisesi'nde ve Avcılar Mareşal Fevzi Çakmak İlköğretim Okulu'nda devam etti. Coğrafya, Turizm ve Sosyal Bilgiler öğretmeni olarak çalıştıktan sonra 2002'de öğretmenlik mesleğinden emekliye ayrıldı.

Embiya Ulusoy'un, Bulgaristan'da Türklerin yoğun olarak yaşadığı yörelerden biri olan Deliorman Yöresi'ni ve bu yörede yaşayan Türkleri konu alan eserleri bulunmaktadır. Eserleri: Deliorman (2003), Harman (2013), Nasırlı Ellerin Hünerleri (2013), Halk Bilgileri ve İnanışları (2013), Aydoğu Köyü (Dünü Ve Bugünü) (1989, genişletilmiş 2.baskı 2011), Deliorman Çocuk Tekerlemeleri Ve Oyunları (2014), Deliorman Türkleri Ağzı (2015), Bulgaristan Türkleri Halkbilimi (Folkloru) Tarihi (2016), Deliorman/Лудогорие (2016) vb.

Embiya Ulusoy, Bulgaristan'daki Türk folkloru üzerine yaptığı araştırmalarıyla bu alandaki araştırmaları büyük ölçüde zenginleştirdi. Ağırlıklı olarak Deliorman Bölgesinin Türk nüfusunu inceledi; gelenek ve görenekleri, inançları, çocuk oyunlarını, tarım işleri, maddi ve manevi kültürü, mutfak kültürünü, eski zamanlarda insanların giyim tarzını, eski kır evlerinin mimarisini vb. gelenekler hakkında da oldukça değerli gereçler topladı.

Çok değerli araştırmacı ve gazeteci Sabri Con'un Bulgaristan Türkleri üzerine kitapları "Bir varmış bir yokmuş", "Turski Prikazki" vb. , Dinçer Yüzeiroğlu ile yaptığı en son çalışması Gerlova-Tozluk Türkleri ve Köyleri (2020). İsa Cebeci'nin "Balkanlarda bir yemek destanı", "Deliorman'da Birkaç Göçmen Destanı (2001) vb., Emel Balıkçı, "Edebiyat, Tiyatro ve Folklor" (2014), Emel Balıkçı ve Mehmet Alev "Ayı Dağı Köyleri" (2017) kitabında Orta Rodoplar'da yaşayan Türklerin dilini ve folklorunu araştırdılar ve derlediler vb .

Sofya Bilimler Akademisinde çalışan arařtırmacılar ve akademisyenler, Lyubomir Mikov (Tırgoviřte Yöresi Türklerin Folklorunda Kız Ana vb., halk bilimcinin en yeni arařtırmaları 2020 ve 2022 yılında iki kitap halinde yayınlandı “Osmanski obřtetstveni çeřmi v Bulgariya XV-XIX vek” (Bulgaristan’daki Osmanlı döneminden halk çeřmeleri XV-XIX yy.) (2020) ve “Barokovi Djamii v Balgariya” (Bulgaristan’daki Barok Camileri) (2022). Türk halk bilimine yeni bilgiler katmaktadır. Galina Lozanova (Bulgaristan Müslümanların Görüř ve Geleneklerinde Ölüm Meleęi Azrail vb.), Bojidar Aleksiev (Demir Baba Pehlivan” vb.) bu dönemde Bulgaristan Türkleri Halk Bilimi üzerine çok sayıda kitap ve makale yayınlandı ve arařtırmalar bugün de devam etmektedir. Son zamanlarda Demir Baba Tekkesi ve bu Müslüman veli ile ilgili efsanelere daha fazla ışık tutan iki makale akademisyen Memiř Merdan’dan tarafından yayınlandı (Merdan 2020; Merdan 2022) .

řumen Piskopos Konstantin Preslavski Üniversitesi’nde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde çalışan akademisyenler, 1996’da hemen halk bilimi arařtırmalarına başladı. Arařtırmaların amacı Bulgaristan Türk halk kültürünü arařtırmak, derlemek, incelemek ve deęerlendirmektir. Trakya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü de 1997’de bu projeye katıldı. İki üniversitenin iřbirlięi ile 1998 yılında, Bulgaristan’ın řumnu şehrinde ilk Bulgaristan Türk Folkloru Uluslararası Sempozyumu gerçekleştirildi. Sempozyuma katılan T. Totev, İ. Tatarlı, İrfan Nasrettinoęlu, G. Lozanova, L. Mikov, B. Aleksiev, S. Baklacı, E. Ognyanova, V. Yankova, O. Aziz, İ. Çavuş, M. Beytula, F. Mehmet, H.Yakup, S. Con, Y. Kalafat, M. řenol, K. Oflaz, F. Atasoy, S. Alagöz, İ. Miglev, N. Draganova, E. Halil, G. Grigorov, N. Kaufman, T. Cicev, H. Akif, K. Koleva, N. Hasanova, İ. Aęlagül gibi çok deęerli arařtırmacılar katıldı.. Yapılan çalışmaların ürünleri kitap

halinde yayınlandı. Bu alanda çalışmalara devam edildi ve 2001 yılında Edirne’de II. Uluslararası Bulgaristan Türk Halk Kültürü Sempozyumu gerçekleştirildi. Sempozyuma katılan bilim adamları: S. Baklacı, M. Bayram, S. Alagöz, A. Gökbel, M. T. Acaroğlu, F. Hüsein ve E. Halil, M. S. Koz, N. Hasanova, Y. Kalafat, D. Kaya, I. Cambazov, B. İliev, T.Onur ve H. F. Akpınarlı, M. Beytullah, A. Soysaldı, E. Ognyanova, K. Georgiev, K. Koleva, E. Stoyanov, K. M. Yunusov, S. Ergin, H. Akif, Z. Barlas, B. Kaçar, Ş. T. Kaptan, İ.Cebeci, K. Oflaz, A. Cebeci.

Görüldüğü gibi 1990 yılından sonra çok ciddi gelişmelere ve akademik çalışmalara imza atılmıştır. Bulgaristan’da Türk halk bilimi araştırmaları demokrasi döneminde halk kültürüne ve gelecek yeni nesile çok büyük katkı sağlamış oldu.

2002 yılında, Şumen ”Piskopos Konstantin Preslavski” Üniversitesinde, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün onuncu yılı onuruna uluslararası konferans düzenlendi: “Doğu-Batı Bağlamında Türk Dili ve Türk Kültürü”. Bildiriler kitab halinde yayınlandı. Bu kitapta Türk halk bilimi ile ilgili araştırmalar da mevcuttu: Türk atasözleri incelemesi, Türk halk kültüründe geleneksel evlerin üzerine bir araştırma, Batı ve Doğu Türk inançlarında dua vb.

2008 yılında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde yine uluslararası bir konferans düzenlendi: ”Türkçenin Balkan Kültürleri Etkileşimindeki Yeri” 04-08 Haziran 2008. Bildiriler kitap halinde yayınlandı. Kitapta, Bulgaristan’da Türk halk bilimi araştırmalarına da yer verildi. Örneğin, Türk mutfağı, mevsimlik oyunlarında Türk kültürü konuları vb.

2009’da Bulgaristan Türk halk bilimi araştırmaları yeniden sürdürüldü ve 2011 yılında “Bulgaristan Türk

Halkbilimi” adlı üçüncü bir kitap derlenmiş oldu. Şumnu Üniversitesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyelerinin ve akademisyenlerin (H. Akif, E. Halil, E. Kazimova, M. Şükriyeva, N. Çufadar, N. Hasanova ve T. Bakircieva) ciddi ve daha geniş kapsamlı çalışmaları iki kitap halinde Bulgarca ve Türkçe yayınlandı.

Sözü geçen sempozyumlarla ilgili daha ayrıntılı bilgi Bulgaristan’da Türk Halkbilimi Çalışmaları - Gelecek Neslin Eğitim ve Kültür Temeli (Demokrasi Döneminde) başlıklı makaleden edinebilirsiniz (N. Çufadar 2022 : 363-378) .

2012 yılında Antoni Georgiev ve Dimana Trınkova’nın editörlüğünde çıkan “Turcite v Bılgarıya – istoriya, traditcii i kultura“ (Bulgaristan’daki Türkler - tarih, gelenekler, kültür) kitabı şu yazarlarla yayınlandı: A. Georgiev, B. Aleksiev, G. Lozanova, D. Trınkova, Y . Bibina, O. Sıbev, R. Popov. Kitapta, Bulgaristan’daki Türk toplumunun kısaca tarihi, gelenekleri, kültürü, dini bayramları ve yaşam tarzı hakkında genel bilgiler mevcuttur.

2013 yılında Şumnu Üniversitesinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü akademisyenleri tarafından bilimsel araştırmalar projeleri başlatıldı. Araştırmaların çoğu Turkoloji Araştırmaları başlıklı bilimsel derleme kitabında yayınlandı. Konuların arasında Bulgaristan’da yaşayan Türk halk toplumunun kültürü ve dili ile ilgili konular da yer almaktadır. Bu çalışmalara bir kaç yıl ara verildi ve tekrar 2017 yılından itibaren günümüze kadar (2022) Şumnu Üniversitesinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü akademisyenleri tarafından başlatılan bilimsel araştırmalar projesi “Turkoloji Araştırmaları” devam etmektedir. Değerli öğretim üyeleri ve akademisyenler (B. Kırçalı, E. Kazimova, M. Merdan, M. Salim, M. Şukriyeva, N. Çufadar, V. Hasan) Türk dili, tarihi, edebiyatı, folkloru ve

kültürü ile ilgili arařtırmalarını bilimsel derleme kitabında yayınlamaktadır.

Turkoloji Arařtırmaları projesi 2021 yılında özellikle Türk halk bilimine yönelikti. Projeye öğrenciler, doktora öğrencileri, öğretim üyeleri, akademisyenler ve Türkiye'nin İzmir Üniversitesinden ve Bulgaristan Sofya Bilimler Akademisinden de değerli misafir akademisyenler katıldı. Çok verimli ve bilimsel çalışmaların her biri bilimsel derleme kitabının iki cildinde yer aldı. Konular Türk halk biliminin değişik alanlarından seçilmişti ve bazı makaleler Bulgarca bazıları Türkçeydi.

Birinci Cilt /C.I - Atıf Akgün (İzmir Üniversitesi)
“Bulgaristan Türklerinin Türkülerinde Göç’ün Yansımalarına Dair”, s. 5-29; Behrin Şopova (Sofya, Bilimler Akademisi)
“Lokalna muzikalnofolklorna kultura v selo Gorna Hubavka, Tırgoviřko-pesenen repertoar, promeni v traditciyata”, s. 90-112 (Eski Cuma yöresi, Gorna Hubavka Köyünde Yerel Müzikal - Folklor Kültürü, Şarkı Repertuarı, Gelenekteki Değişiklikler); Nevriye Çufadar ve öğrenci Türkan İbryam (Şumen Üniversitesi), “Çavuşköy’e Dair Bazı Türk Halk Gelenekleri ve İnanışları”, s. 30-89; Vejdi Hasan (Şumen Üniversitesi) “Türk Şiirinde Ateş ve Su Kavramları”, s. 113-137; Menent Şukrieva ve öğrenci Teodora Stoyanova (Şumen Üniversitesi),“Turskata gastronomičeska kultura i nyakoi kulinarni nazvaniya”, s. 138-179 (Türk Gastronomi Kültürü ve Bazı Yemek İsimleri Hakkında);

İkinci Cilt/ C.II - Meryem Salim (Şumen Üniversitesi),
“Bulgaristan’ın Kuzeydoğu Bölgesinden Bir Halk Kültürü Örneđi: Destan-1 Osman Pehlivan ile Receb Kahraman”, s. 5-18; Nevriye Çufadar ve öğrenci Esin Mustafa (Şumen Üniversitesi), “Çukurköy’de Düğün Gelenekleri ve Adetleri”, s. 46-109; Embiye Kyazimova (Şumen Üniversitesi), “Narodnoto

leçitelstvo pri bilgari i turtsi i saotvetnite vyarvaniya”, s.110-125 (Bulgarlarda ve Türklerde Halk Hekimliği ve Buna Uygun İnançlar); doktora öğrencisi Alcan Mustafa (Şumen Üniversitesi), “Bulgaristan’ın Kuzeydoğu Bölgesinde Bulunan Nasuh ve Yusuf Baba (Karalar) Tekkesine Dair”, s. 146-159 vb.

Görülüyor ki Bulgaristan’da Türk halk bilimi üzerine yapılan araştırmalar demokrasi döneminde de verimli çalışmalarla çok büyük bir gelişme kaydetti.

2022 tarihinde de Turkoloji Araştırmaları projesi Şumnu Üniversitesinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde çalışan akademisyenler ve öğretim üyeleri (Miyrem Salim, Menent Şukrieva, Nevriye Çufadar, Embiye Kyazimova, Vejdi Hasan, Memiş Merdan, Bülent Kırçalı) tarafından devam edildi ve araştırmalar derleme kitabı halinde yayınlandı. Konuların arasında Bulgaristan Türklerinin dili, kültürü, tarihi ve halk bilimi ile ilgili bazı araştırmalar mevcuttur. 2023’te de Turkoloji Araştırmaları projesi devam etmektedir.

İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarih Enstitüsü, İstanbul Türk Ocağı ve Esenyurt Belediyesi tarafından 27 Eylül - 1 Ekim 2018 tarihleri arasında düzenlenen “Balkanlarda Türk Kültürü: Bulgaristan Örneği” adlı uluslararası sempozyumun bildiri kitabı 2019 yılında yayınlandı. Araştırmacı ve akademisyenler Bulgaristan’da Türk folkloru, kültürü ve tarihi üzerine hazırlayan çok kıymetli çalışmalarını sempozyumda paylaştılar, örneğin: “1930’lu Yıllarda Kuzeydoğu Bulgaristan’da Türk Kültürü” (Veneta Yankova); “Kuzeydoğu Bulgaristan Kaynaklı Bir Cönk Üzerine İnceleme” (Meyrem Salim); “Hoşgörü Dergisinin Bulgaristan Türk Kültürüne Katkısı” (Vejdi Hasan); “Bulgaristan Göçmenleri Aydınlarımızın Anı Kitaplarında Türk Kültürü Unsurları” (Muzeyyen Buttanrı); “Eski Cuma (Tırgovişte) Yöresi Çeyiz Ürünlerinde Süslemelerin Sözsüz İletişimsel Anlamı ve Değeri”

(Nevriye ufadar); “Razgrad Ezere Köyünde Bayram Adetleri” (Filiz Ferhatođlu); ”Bulgaristan’da Taş Kesilme Motifleri ve Efsaneleri” (Embiye Kayzimova) vb., bildirilerin adlarından anlaşılıyor ki Bulgaristan’da Türk halk bilimi çalıřmaları bu dönemde fazlasıyla geliřmiř ve çok ciddi gereçler toplanarak incelenmiřti.

20-21 Mayıs 2021’de evrimii I. Uluslararası Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyat Arařtırmaları sempozyumu düzenlendi. Bildiriler, kitap halinde yayımlandı. Sempozyum konuları arasında, Bulgaristan’da Türk halk bilimi arařtırmaları da mevcuttu, rneđin: (İbrahim zkan) „Bulgaristan Türkleri Mâni ve Türkülerinde Sosyalist İdeolojinin İzleri” : Bulgaristan Türkleri sözlü edebiyatının en yaygın türlerinden olan mâni ve türküler İdeolojik düřüncelerin propagandası için bir aracı olarak kullanılmıřtır. Geleneksel bađlamından kopuk bir řekilde oluřturulmuř olan bu mâni ve türkülerde geçmiř ktlenirken yeninin övgüsü yer almaktadır (zkan 2021: 259); (Nevriye ufadar) “Bulgaristan’ın Kuzeydođu Kylerindeki Bazı Gelenekler ve Ritüeller Arařtırması”, halk bilimci Bulgaristan’ın Kuzeydođu kylerindeki çok eski bir sözlü geleneđe dayalı meci (imece), misafir odaları ve ritüel kökenli seyirlik oyunlarını (camal/cemal, sayacılar) inceledi ve iletiřimsel deđerlerini gösterdi.

Ege Üniversitesi Türk Dünyası Arařtırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı ile Ege Üniversitesi İletiřim Fakültesi Halkla İliřkiler Anabilim Dalı iřbirliđinde Bilimsel Arařtırma Projeleri (BAP) kapsamında, 5 Mayıs 2023 tarihinde evrimii “SOKÜM ve Türk Dünyasında Hıdırellez Uluslararası Sempozyumu düzenlendi ve “Bulgaristan’da Geçmiřten Bugüne Hıdırellez Bayramı” adlı çalıřma akademisyen ve halk bilimci Nevriye ufadar tarafından sunululdu (ufadar 2023: 9-22). Bulgaristan’da Hıdırellez bayramı geçmiřten günümüze kadar

ulaşarak halk tarafından çok eski çağlardan beri kutlanmaya devam etmektedir. Türk toplumu hâlâ ülkenin bazı bölgelerinde Hıdırellez bayramı münasebetiyle kutlamalar yapıyor. Gerçekleştirilen ritüel ve ayinlere inanarak bayramın canlılığını ve özgünlüğünü korumaktadır.

Bulgaristan Türk folklorunun konuları rengarenktir, yıllarca araştırılmış ve devam etmektedir, ama hala bazı konular, özellikle maddi kültür ile ilgili, Ulusoy'a göre , *"...maddi kültür üzerine çalışmalar çok azdır. Ancak her türlü zorluklara katlanmış fakat yılmadan çalışmış ve çalışan halkbilimciler de vardır. Onların çalışmaları dikkate şayandır"*.

Örneğin Razgrad'a bağlı Yunuslar köyünden Adem Cin tarım aletleri, dokumacılık, giyim kuşam, el işleri, mutfak kap kacakları ve başka maddi kültür aletleri toplamış, fotoğraflarını çekmiştir. Kiçenitsa köyünden Gülbiye Osmanova, Deliorman halkının maddi kültür eşyalarından kendi evinde müze yapmıştır. Mestanlı'dan (Momçilgrad) Akif Atakan, 1471-1900 dönemine özgün 95 adet kitap, eski dergiler, giyim-kuşam, süs vb. eşyaları evinde toplamış ve müze haline getirmiştir (Ulusoy 2013: 9). Günümüzde bazı Kültür evlerinde buna benzer müzeler mevcuttur, ama bu ayrı bir konu olabilir.

Şumnu Üniversitesinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü akademisyenleri ve öğrencileri 2021 yılında Türk halk bilimi projesi kapsamında Bulgaristan'da Türk toplumun arasından maddi kültür üzerine çalışmalar da düzenlendi ve çok ciddi ürün toplandı, örneğin: eskiden işlenmiş elek, çevre, terlik, karekovor, giyim-kuşam, anteri, tahtadan ve topraktan/kilden yapılmış çanak-çömlek vb., ama pandemi nedeniyle sergilenemediler.

2. DEĞERLENDİRME

Bu bulgulardan yola çıkarak, Türk toplumunun Folkloru ile ilgili çalışmalar Şumen Üniversitesi “Piskopos Konstantin Preslavski” Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyeleri ve öğrencileri tarafından, Bulgaristan’da yaşayan ve Halk bilimine aşık olan aydın ve yazarlar tarafından araştırmaların ve çalışmaların geliştirilmeye ve derlenmeye devam edildiğini görmekteyiz. Ayrıca Türkiye vatandaşı olan aydın ve akademisyenler de Bulgaristan Türk halk bilimi alanında devamlı araştırmalar yapmaktadır.

Beş döneme ayırdığımız Türk halk bilimi çalışmalarını genişletmeye çalıştık, özellikle demokrasi dönemini, ama tüm çalışmaları ele alamadık, bu yüzden başka bir çalışmamızda demokrasi dönemine katılacak yeni çalışmaları da araştırıp devam ettireceğiz. Bulgaristan’daki Türk halkının folkloru bu dönemlere göre, araştırmaların dört yönde geliştiği söylenebilir:

1. İlk etapta gazetelerde, dergilerde gelenek ve göreneklerle ilgili çeşitli konularda makalelerin ortaya çıkması. Örneğin, halk sanatı, şarkılar, şiirler, bilmeceler, maniler, atasözleri ve deyimler, masallar vb. giyim-kuşam ve başka konular hakkında halkı bilgilendirmişlerdir.

2. Sözlü halk sanatı, gelenekler (nişan, düğün, kına gecesi) görenekler ve ritüeller üzerine yapılan saha araştırmalarından derlemeler ve monografiler yayınlanmıştır. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde okuyan lisans ve yüksek lisans öğrencileri, geçmişte ve günümüzde Türk toplumun gelenekleri, ritüelleri ve yaşam tarzları üzerine saha araştırmalarını başarıyla tamamlayarak savunmaktadır. Bu saha çalışmaları arasında örneğin düğün adetleri ve ritüelleri - kızı isteme, söz kesme, nişan, kına gecesi, damat tıraşı vb. araştırmalar sayılabilir; köylerde toplu çalışma ile ilgili

gelenekler – karşılıklı yardımlaşma (imece-meci) arařtırmaları; dini bayramların kutlanması, halk inançlarının (yağmur duası, kurşun dökme vb.) rituellere katılmak ve incelemek; şarkılar, atasözleri ve deyimler; eski zamanlardan kalan giyim-kuşam toplamak; köy Türk mutfağı ; sözlü halk sanatı; sayıların ve renklerin sembol anlamları; Türk kültüründe davranış kalıpları ve iletişim biçimleri vb. gereçler arařtırılıp toplandı, derlendi ve bunların bazıları yayımlandı.

3. Türk nüfusunun yoğun olarak yaşadığı birçok köy hakkında kitaplar yazıldı ve yazılmaya devam ediyor. Bu kitaplarda köylerin konumu, tarihi, ekonomisi, kültürü, halk inanışları ve sözlü folklor konuları üzerinde durulmakta. Kurulan Türk Kültür Evlerinden bazılarında Türk müziğı, dansı ve festivallerle ilgili dergiler yayınlanmakta. Bazılarında müzik ve türkü kursları da mevcuttur.

4. Şumnu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyeleri tarafından yürütölen projeler ve saha çalışmalarını ile Türk kültürü, mimarisi, folklor çalışmalarını ve lehçeler bağlamında Türk dili, tarihi ve iletişim alanında çalışmalarını ile ilgili monografi ve kitaplar yayınlanmaya devam etmektedir. Ayrıca aydınlar, yabancı bilim adamları ve yüksek lisans yapanlar Türkiye’den Bulgaristan’a gelen öğrenciler, Bulgaristan’da Türk halk toplumunun gelenek ve adetlerini arařtırmak için çalışmalarını hala sürdürmektedir. Bulgaristan’ın bir yerlerinde birileri sürekli toplayıp yazıyor olsa da, hala Türk folklorunun keşfedilmemiş yönleri vardır, örneğinin: halk hekimliğı ve veterinerliğı, halk hukuku, kır turizmi, halk ekonomisi, sözlü edebiyat ürünleri, çocuk oyunları vb. Bunların arařtırılması ve keşfedilmesi, şüphesiz diğere bazı bilimlere temel teşkil edebilecek değerli ve gerekli bilgilerdir.

Arařtırmacı İbrahim Karahassan-Çınar řöyle yazar:

“Günümüzde Bulgaristan’da yařayan Türklerin sözlü folklor geleneğine ait örneklerin toplanması, arařtırılması ve işlenmesi konusu gündemde kalmaya devam etmektedir. Bir dizi Türk folklor festivali bunun için verimli bir zemindir. Bu tezahürlerin sorunlarından biri, arşivlenmesi ve sosyalleşmesidir, yani onlar icra edilen folklor eserlerinin kaydı ile koordine edilmelidir. Bulgaristan’daki Türklerin dil ve folklor kültürü, onların maneviyat ve yaşam bilgeliğinin bir ürünüdür. Yüzyıllar boyunca biriktirilen somut olmayan miras, farklı nesiller arasında güçlü bir köprü ve kitlelerin kolektif ruhu için birleřtirici bir unsurdur...” (Çınar 2019: URL)²⁴.

SONUÇ

Uçsuz bucaksız bir hazine olan Folklor’un renkli sandığının derinliklerinde arařtırmacılarını bekleyen henüz keşfedilmemiş ve incelenmemiş değerli gereçlerin olduđu söylenebilir, çünkü bu hazineden öğrenmeye ve örnek almaya, bilgi ve ders almaya ve gelecekteki projeleri modellemeye devam etmekteyiz.

Bulgaristan’da Türk halk bilimi çalışmalarının arařtırılması, toplanması, korunması ve yaşatılması, günümüzün ve geleceğin arařtırmacıları ile halk sanatı ve geleneklerini sevenlerin elindedir.

Kaynakça

Acıpayamlı 1954: Acıpayamlı, A. O. *Yabancı memleketlerde ve bizde folklor anlayışı*. T.F.A., III, 55, 1954. s. 865-868.

---

²⁴ (Çeviri: N. Çufadar).

Arnaudov 1968: Arnaudov, M., *Очерци по българския фолклор*. (Ochertsı po balgarskiya folklor). Tom I-II, Sofia, 1968.

Akif, Editör 2011 : Akif, H., Bakırcieva, T., Çufadar, N., Halil, E., Hasanova, N., Kazimova, E., Şukrieva, M. *Bulgaristan Türk Halkbilimi*. Faber Yayınevi, V. Tırnovı. 2011, s.143.

Akif, Editör 2011: Akif, H. Bakırcieva,T., Çufadar, N., Halil, E., Hasanova, N., Şukrieva, M. *Турският фолклор в България*. (Turskiyat folklor v Bılgariya). Universitetsko izdatelstvo "Episkop Konstantin Preslavski", Şumen. 2011, s.152.

Akgün, İğci; Karakuş, Editör 2021: Gülsevin, G., Hayber, A. Günşen, A. Özka, İ., Beki, H., Çufadar vd. *I. Uluslararası Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2021. S. 721. < <https://bit.ly/Balteskitap2021> > (Erişim tarihi 15.07.2022).

Balıkçı 2014: Balıkçı, E. *Edebiyat, Tiyatro ve Folklor*. Printakom Yayınevi, Smolyan, 2014, s. 244.

Balıkçı 2017: Balıkçı, E. ; Alev, M. *Ayı Dağı Köyleri*. Printakom Yayınevi, Smolyan, 2017. s. 184.

Canpolat; Ata; Ölmez vd 2002: Canpolat, M. A. ; Ata, H. A., Ölmez, Z., vd. *Doğu-Batı Bağlamında Türk Dili ve Türk Kültürü*. Türk Filolojisi Bölümün Uluslararası Konferans Bildirileri. Üniversite Yayını "Episkop Konstantin Preslavski", Şumen, 2002, s. 480.

Con; Üzeyiroğlu 2020: Con, S.; Üzeyiroğlu, D. *Gerlova-Tozluk Türkleri ve Köyleri*. Poligraf Yayınevi Razgrad, 2020, s. 265.

Çalıkova Editör 2013: Çalıkova, T., Venedikova, V., Akif, H., Çufadar, N., Şukrieva, M., Merdan, M., Hasan, V. vd. *Туркологични изследвания 2013.* (Turkolojiçni izsledvaniya - 2013) ,Universitetsko izdatelstvo “”Episkop Konstantin Preslavski”, Şumen. 2013, s. 238.

Çalıkova Editör 2017: Çalakova, T., Salim, M., Kyazimova, E., Cömertel, S., Bekir, H., Tasinova, İ., Şukrieva, M., Hasan, V., Merdan, M. *Туркологични изследвания 2017.* (Turkolojiçni izsledvaniya 2017), Universitetsko izdatelstvo ”Episkop Konstantin Preslavski”, Şumen. 2017, s. 238.

Cebeci, Belenli 2009: Cebeci, A., Belenli, T. *Bulgaristan Türk Halk Kültürü Üzerine Türkiye ve YurtdışındaYapılan Araştırmalar.* GÜ. Eğitim Fakultesi Dergisi. Cilt 29, 2009.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/77101>. (Erişim tarihi 25.04.2022).

Çilingirov 1922, 1923, 1936: Çilingirov, St. *Турски пословици, поговорки и характерни изрази.* (Turski poslovitsi, porovorki i harakterni izrazi).// Известия на Народният етнографски музей в София.(Izvestiya na Narodniyat etnografski muzey v Sofiya) Кн. II (1922), 157-171; Кн. III (1923), 59-65; Кн. XII (1936), 153-156.

Çınar 2019: Karahasan-Çınar, İ. I. *Устни традиции и форми за изразяване при българските турци.* (Ustni traditsii i formi za izrazyavane pri balgarskite turtsi). // Liberalen pregled, 18 yuli 2019<<http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/culture/3573-ustni-traditzi-i-formi-na-izrazyava-pri-balgarskite-turtzi>> (Erişim tarihi 24.04.2022).

Çufadar 2021: Çufadar, N. *Bulgaristan’ın Kuzeydoğu Köylerindeki Bazı Gelenekler ve Ritüeller Araştırması.* I.

Uluslararası Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2021, s.385-404. <https://bit.ly/Balteskitap2021> (Erişim tarihi 15.07.2022).

Çufadar 2022: Çufadar. N. *Bulgaristan'da Türk Halkbilimi Çalışmaları-Gelecek Neslin Eğitim ve Kültür Temeli (Demokrasi Döneminde)*, XVIII Türk Tarih Kongresi 1-5 Ekim 2018 , E-kitap, XII C. Türk Dili ve Edebiyatı Tarihi. Yayınlayan -Türk Tarih Kurumu, Ankara 2022. s. 363-378. <<https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/04/23-NevrifeCufadar.pdf>> (Erişim tarihi 15.12.2022).

Çufadar 2023: Çufadar, N. *Bulgaristan'da Geçmişten Bugüne Hıdırellez Bayramı*. Soküm ve Türk Dünyasında Hıdırellez Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı. Ege Üniversitesi Yayınları. Türk Dünyası Araştırmalar Enstitüsü Yayın No: 19. Ege Üniversitesi Basım ve Yayınevi Bornova–İzmir. <https://basimveyayinevi.ege.edu.tr/files/basimveyayinevi/icerik/sokumveturkdunyasindahidirellezekitap.pdf> s. 9-22. (Erişim tarihi 15.12.2023).

Eraslan, Erdem vd. Editörler 2019: Kayapınar, A., N., Çufada, N., Salim, M., Şukrieva, M., Hasan,V., Kyazimova, E. vd.: *Balkanlarda Türk Kültürü: Bulgaristan Örneği*. Uluslararası Sempozyumu. 27-28 Eylül 2018 İstanbul/29 Eylül - 1Ekim 2018 Bulgaristan. Bildiriler. İstanbul Türk Ocağı Yayınları, 2019. S. 411.

Georgiev, Trınkova vd. 2012: Georgiev, A.; Trınkova, D. ; Aleksiev, B. ; Lozanova, G., Dobрева, D.; Valeva, İ. ; Bibina, Y. vd. *Турците в България- история, традиции и култура*. (Turcite v Bılgariya – istoriya, traditcii i kultura)Vagabond Media, Sofiya. 2012, s.187.

Hafız 199: Hafız, N. *Rıza Mollov. Hayatı Ve Eserleri: Bilim Çalışmaları Ve Halk Edebiyatı Denemeleri. Hikaye ve Tanıtma Yazıları.* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

Hasan, Salim, Yankova Editör 2019: Hasan, V., Yankova, V., Bayram, B., Salim, M., Tosun, İ., Şukrieva, M., Bekir, H., Çufadar, N., Cömertel, S., Tasinova, İ., Ahmed, S., Kyazimova, E. *Туркологични изследвания 2019.* Тюркологията в образованието – традиции, иновации, перспективи. (Turkologični izsledvaniya 2019, Türkologiyata v obrazovanieto – traditcii, inovatcii, perspektivi) . Universitetsko izdatelstvo "Episkop Konstantin Preslavski", Şumen. 2019, s. 261.

Katsarova 1973: Katsarova, R. *Balkanски варианти на две турски песни.* (Balkanski varianti na dve turski pesni). Известия на Института за музика, том 16, 115-133. София // (Izvestiya na Instituta za muzika, tom 16, 115-133. Sofiya, 1973).

Keskioglu 1985: Keskioglu, O. *Bulgaristan'da Türkler.* Tarih ve Kültür, Ankara, 1985.

Akif Editör 2009: Akif, H., Kirilova, Yu., Halil, E., Çufadar, N. Kazimova, E., Merdan, M., Şukrieva, M. vd. *Турският език и балканското културно взаимодействие.* (Turskiyat ezik i balkanskoto kulturno vzaimodeystvie.) *Türkçenin Balkan Kültürleri Etkileşimindeki Yeri.* Türk Dili ve Edebiyatı Bölümün Uluslararası Konferans Bildirileri. 04-08 Haziran 2008. Faber Yayınevi, V. Tırnov. 2009, s. 347.

Merdan 2020: Merdan, M. "Demir Baba Tekkesinin Statüsü Hakkında Bulgaristan Basınında Yapılan Tartışmalar: Ananie Yavaşov ve Mehmet Celil Arasındaki Yazışmaları

Üzerine Bazı Notlar”. - Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi/ 95, Ankara, 2020, s. 101-142.

Merdan 2022: Merdan, M. “Bulgar Eski Eseri Arkeoloji Ortaklığının 1927 Yılında Demir Baba Tekkesinde Düzenlenen Etkinliği ile İlgili Bir Arşiv Belgesi”. - Yedi İklim Çar Köşede Hacı Bektaş Veli. Türk ve Arap Dünyası Araştırma Merkezi, Sota Yayınları, Leiden, 2022, s. 285-304.

Mladenov 1914: Mladenov, St. Ein Beitrag zum türkischen Sprich-VVörterschatz, ZDMG, LXVIII, 1914.

Moşkov 1904: Moshkov, V. Turetskie plemena na Balkanskomu poluostrrove. T. XI. Sank Peterburg, 1904.

Nasrettinoğlu 2001: Nasrettinoğlu, İ. Ü.; Turan, M.; Balıkcı, S., Bayar, M., Alagaz, S. vd. *Bulgaristan Türk Folkloru, II. Uluslararası Folklor Konferansı Bulgaristan Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri* . Fokllor Araştırmaları Kurumu Yayınları 2001, s. 310.

Nemeth 1956: Nemeth, G. *Zur einteüung zum türkischen Mundarten Bulgariens*. Sofia, 1956.

Örnek 2000: Örnek, S. V. *Türk Halkbilimi*. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2 Baskı, Ankara, 2000.

Özkan 2021: Özkan, İbrahim. „*Bulgaristan Türkleri Mâni ve Türkülerinde Sosyalist İdeolojinin İzleri*” . I. Uluslararası Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2021, s. 237-260.

Salim Editör 2021: Salim, M. Çufadar, N., Penev, D., Akgün, A., Çufadar, N. ve İbryam, T., Şopova, B., Hasan, V., Şukrieva, M., Merdan, M. *Туркологични изследвания 2021*.

(Turkolojiçni izsledvaniya 2021) – C. I., Universitetsko izdatelstvo "Episkop Konstantin Preslavski", 2021, C. I. s. 192.

Salim Editör 2021: Salim, M., Çufadar, N. Penev, D., Salim, M., Şukrieva, M., Çufadar, N. ve Mustafa, E., Kyazimova, E., Mestan, S., Mustafa, A., Mişeva, T. *Туркологични изследвания 2021*. (Turkolojiçni izsledvaniya 2021) – C. II. Universitetsko izdatelstvo "Episkop Konstantin Preslavski", 2021, C.II, s. 180.

Salim Editör 2022: Salim, M., Çufadar, N., Şukrieva, M., Merdan, M., Kyazimova, E., Hasan, V., Ayfer Aytaç, Mestan, S., Mustafa, A., Mişeva, T. *Туркологични изследвания 2022*. (Turkolojiçni izsledvaniya 2022) Universitetsko izdatelstvo "Episkop Konstantin Preslavski", Şumen. 2022, s. 205.

Slaveykov URL: Slaveykov, P. R. *Български притчи (История на събирането им)* (Balgarski pritchi (Istoriya na sabiraneto im) <https://chitanka.info/text/40027-bylgarski-pritchi#note_3-3> (Erişim tarihi 12.04.2022).

Terziev 2015: Terziev, K. *Ali*. Rumeli Dergisi, Aralık 2015, Sayı 11, s.12.

Totev Editör 1999: Totev, T. Tatarlı, İ., Nasrettinoğlu, Lozanov, G. vd. *Турският фолклор в България*. (Turskiyat Folklor v Bulgariya) I. Uluslararası Folklor Konferansı Bildirileri 1998, Üniversite Yayını " Episkopos Konstantin Preslavski, Şumen, 1999, s. 288.

Ulusoy 2013: Ulusoy, E. *Nasırlı Ellerin Hüneri*. Deliorman (Bulgaristan) Türkleri Halkbilimi 1. Maddi Kültür. Basımevi: "Sayfa" Fotokopi, Dijital Baskı, Beyazıt/ İstanbul, 2013, s. 382.

Ulusoy 2016: Ulusoy, E. *Bulgaristan Türkleri Halkbilimi (Folkloru) Tarihi*. Basımevi "Sayfa". Fotokopi, Beyazıt, İstanbul, 2016.

URL 2022: *Embiya Ulusoy*
https://tr.wikipedia.org/wiki/Embiya_Ulusoy (Erişim tarihi 23.03.2022).

Valçev 1975: Valçev, V. *Хитър Петър и Настрадаин Ходжа*. (Hitar Petar i Nastradin Hodzha) Sofia, 1975.

Salim. Editör 2018: Yankova, V., Salim, M., Venedikova, K., Akif, A., Şukrieva, M., Hasan, V., Çufadar, N., Merdan, M., Kırçalı, B., Tasinova, İ. *Туркологични изследвания 2018*. (Turkolojiçni izsledvaniya 2018) Universitetsko izdatelstvo "Episkop Konstantin Preslavski", Şumen, 2018, s. 201.

Yankova ; Salim. Editör 2020: Yankova, V., Salim, M. Muçinov, V., Muçinova, M., Mustafa, A., Çufadar, N., Bayram, B., Merdan, M., Kyazimova, E., Şukrieva, M., Hasan, V., Abtula, Y. *Туркологични изследвания 2020*. (Turkolojiçni izsledvaniya 2020) Universitetsko izdatelstvo "Episkop Konstantin Preslavski", 2020, s. 235.

Yenisoy URL: Yenisoy, H. S. *Bulgaristan Türklerinin Sözlü Edebiyatı*
<http://www.balgoc.org.tr/bilgi/109874__bulgaristanturklerinin_debiyati.pdf> (Erişim tarihi 12.04.2022).

ЗА СЛОЖНИТЕ СМЕСЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ В АНОНИМЕН ОСМАНСКИ РЪКОПИС

проф. д-р Миърям САЛИМ

*Шуменски университет „Епископ Константин
Преславски“*

m.salim@shu.bg

ON COMPLEX MIXED SENTENCES IN AN ANONYMOUS OTTOMAN
MANUSCRIPT

Prof. Miryam SALIM, Ph.D.

Abstract: The development of the syntactic structure of a language corresponds to the general level of development of the literary language in a certain historical period. The Turkological literature has a limited number of works in which the Syntax section of the grammar is examined historically - primarily, on the basis of specific historical sources. In the present study, an attempt is made to analyze the complex mixed sentences in a text with characteristic features of the literary Turkish language in an earlier period of its development.

Key words: syntax, Turkish language, complex sentence, manuscript

Синтаксисът на турския език е един от най-неразработените аспекти в лингвистиката на турския език, особено по отношение на сложното изречение. Едно от основните затруднения, с които изучаващите турски език се сблъскват в процеса на усвояване на строежа на изречението в езика, е същността на сложните изречения, възприемането и осмислянето на синтактичните единици. В трудовете на известни тюрколози и турколози се засягат основните особености и проблеми на турския синтаксис, но не се предлагат целенасочени и специализирани разработки

върху сложното изречение както в синхронен, така и в диахронен план.

Развитието на синтактичната структура на един език съответства на общото ниво на развитието на книжовния език в определен исторически период. Тюркологичната и туркологичната литература разполагат с ограничен брой разработки, в които раздел Синтаксис на граматиката е разгледан в исторически план – преди всичко, на базата на конкретни исторически извори. В настоящото изследване, без да се претендира за изчерпателност, се прави опит за анализ на сложните смесени изречения в текст с характерни езикови особености за ранните периоди от развитието на турския език (XV, XVI и XVII в.).

Ръкописът “Газават-и Султан Мурад бин Мехеммед Хан” (Газаватнаме) е един от ранните образци на османската историографска литература – анонимно газаватнаме (писание, възхваляващо мюсюлманска битка), посветено на Златишката и Варненската битки (1443 – 1444 г.). Единственият ръкопис на това съчинение е открит през 1949 г. от турския професор Расих Гювен в с. Бююк Яка (дн. Бююк Яйла), околия Йешил Ова, област Бурдур/Р.Турция (Иналджък, Огуз 1949: 481). Откритият ръкопис от „Газаватнаме” представлява подвързан в обикновена кожа том с размери 15 x 20 – 10.5 x 18 см.²⁵ Според изнесеното най-отпред съдържание, той се е състоял от 71 листа, но при откриването му от тях са липсвали 25, 30, 66 и 71-ви. На лист 266²⁶ личат два печата, единият от които е разчетен. От него става ясно, че през 1744 г. (1157 г. по Хиджра) книгата

---

²⁵ Ръкописът се съхранява в колекцията на Х. Иналджък към университетската библиотека на университета „Билкент” в Анкара.

²⁶ Цифрата и малката буква показват номера на листа и страницата на ръкописа.

е принадлежала на Молла Ахмед син на Али, т.е на член на улемата (Иналджък, Огуз 1978: VII – VIII). Благодарение на тези публикации “Газаватнаме” влиза в научно обращение и намира път и към българската османистика. У нас И. Татарлъ публикува в превод на български език фрагменти от него в сборник “Варна 1444” (Татарлъ 1969: 372-385). През 1978 г. Х. Иналджък и М. Огуз осъществяват цялостното издание на извора. В тази публикация текстът на ръкописа е представен четливо и с удобно за работа факсимиле, латинска транскрипция и с предимно исторически коментар, който не обхваща края на ръкописа²⁷ (Иналджък, Огуз 1978). Въз основа на тази публикация Мария Калицин прави превод на български език на съчинението, снабден с въвеждаща студия, обяснителни бележки и показалец коментар, но в него не включва последните четири страници от оригинала на арабица (63а – 65б) (Калицин 1992).

Текстът е съставен в проза, но с характерните за общомюсюлманската литературна традиция поетични откъси. Тук те не са много на брой и са вмъкнати в кулминационни точки на разказа – в критични ситуации (молитвата на Султан Мурад в навечерието на битката), при триумфа на победата и др. По своите текстологични и

---

²⁷ Още в първото си съобщение при представяне на ръкописа (1949 г.) Х. Иналджък и М. Огуз отбелязват, че като цяло произведението се състои от две части: първата част (до 63 страница) е същинското Газаватнаме, в което се описват събитията около 1443 – 1444 г.; а втората част е Менакибнамето на Махмуд Паша (Mahmut Paşa Menakibnamesi), което всъщност е незавършено (до 65 страница), и за което имат предположение, че е добавено към текста Газаватнаме, тъй като двете съчинения нямат смислова връзка [Вж. Иналджък, Огуз 1949: 481-495]

граматични черти, произведението е представително за езика на книжовния турски език в един по-ранен период от неговото развитие

Синтаксисът на паметника дава възможност да се установят видовете сложни изречения, особеностите на подчинението в турския език, иновациите, промените и обогатяването на семантичните признаци и структурни белези на сложното съставно изречение в сравнение със синтаксиса на съвременния турски език и по този начин да се покажат основните страни в динамиката на езика и способността му да изразява сложни смислови отношения през посочения период. Обект на изследване е пълният текст (65 стр.) на анонимното съчинение „Газават-и султан Мурад бин Мехеммед хан“, отразяващо събития от XV в. (написано след 1444 г. и дори след 1451 г.) и неговите синтактични единици.

Между изреченията в състава на сложното изречение съществуват два типа синтагматични отношения, наричани синтактични връзки – съчинение (*паратаксис* съчинителна връзка) и подчинение (*хипотаксис*, подчинителна връзка). Чрез тях съответните елементи се организират в синтактичната конструкция на изречението. *Подчинителните (хипотактичните) отношения* се оформят на основата на субординацията (*от лат. subordinatio – “подчинение”*) между неравностойни елементи, когато едни от тях запазват своята семантична и относителна самостоятелност, а други са в подчинено положение. При другия тип отношения - паратактичните връзки в сложните изречения, езиковите единици в конструкцията запазват своята самостоятелност и се характеризират с равнопоставеност (Добрева 2009: 202-205). Като сложно смесено изречение в лингвистичната

литература се определя изречението с комбинация на сложни съчинени и сложни съставни изречения, т.е. едни от простите изречения в строежа на сложното смесено синтактично цяло са свързани като части на съчинено, а други – като части на съставно изречение (Вж. Барзов 1995: 251, Стефанова 2000: 135).

При прегледа на турската граматична литература, се установява, че въпросът за сложно смесено изречение в съвременния турски език в горепосочените рамки или не е засегнат достатъчно, или се приема по различен начин от езиковедите. Изреченията с подобна сложна структура се назовават от езиковедите с различни термини. Докато някои автори използват термините *girişik tümce*, *iç içe birleşik cümle* и *girişik birleşik cümle*, (Вж. Хатипоглу 1972: 142-181; Коркмаз 2003: 122, Диздароглу 1974: 447), други ги назовават с *karmaşık birleşik cümle* (Бангуоглу 1990: 562; Билгегил 1981: 97; Делидже 2003: 146). В „Турска граматика” Бангуоглу отбелязва, че сложните изречения с подчинени изречения, въведени чрез неспрегаеми глаголни форми (*cümlemsi*), се именуват като *karmaşık birleşik cümle* „смесено сложно изречение” и подкрепя това с примерите *Bir zaman bakacaksın semaya ağlayarak.*; *Seni sevdiğimi unutma sakın.*; *Uzaklarda, çok uzaklarda, sucuların hiç durmayan çingirakları ...* (Бангуоглу 1990: 562). Формулировката на известния турколог не изглежда достатъчно пълна и убедителна, тъй като структурните особености на изреченията, които описва, се отнасят към сложните съставни изречения, а не към сложните смесени. Като по-задоволителна се приема дефиницията на М. Билгегил, който с термина *karmaşık birleşik cümle* определя сложно изречение, включващо в състава си изречения с най-малко две различни синтактични връзки (съчинителна и

подчинителна) помежду им. Сред множеството примери, с които се илюстрира казаното, се забелязват и структури с вметнати изречения и сложни съставни с повече подчинени изречения (Вж. Билгегил 1981: 98). Х. И. Делидже също изтъква, че *karmaşık birleşik cümle* е изречение, образувано от най-малко две сложни изречения, като например „Dinlediğin velvele ninni değil ... [O] bir ebedi sel(dir) ki, adı zamandır (ve o) müstakbele kükreyerek akmada(dir); sen de o coşkun sele katıl!” (Делидже 2003: 146).

В изследванията, насочени към установяване на особеностите на синтаксиса на отделни литературни произведения, като че ли превес получава синтактичната категория „група” в рамките на изречението, при очертаване на особеностите на простото и сложното изречение. Посложните структури, в които е налице повече от една подчинителна връзка, най-често се назовават с термина на доминиращото подчинено изречение от сложното съставно с повече подчинени изречения. Подобен подход не отрича факта, че сложното смесено изречение е вид структура на синтактичната система на турския език, характеризираща се със специфични особености, която трябва да се разглежда самостоятелно. Някои изследователи по исторически синтаксис на турския език, проучващи текстове от по-ранните периоди, се спират върху сложните смесени изречения с оглед на особеностите на подчинителното свързване, и преди всичко същността на връзките между изреченията, т.е. в зависимост от това дали те са от турски, или от чуждоезиков тип.

Като цяло текстът на изследвания паметник *Газаватнаме* се характеризира с изречения, чиято структура е доста усложнена чрез вмъкване на различни видове подчинени изречения и съчинителни връзки.

<p><i>Anlar dahi cümlesi bir yere cem' olub törvinleri şunda karar buldu ki, Rim Papa dedikleri mel'un-i bi-dine varub ve ahvali beyan idüb danışalar ve Rim Papa her ne herze yerse, bunlar dahi eyle ideler. (2a)</i></p>	<p>След като се събраха всички и поговориха, решиха да отидат при безверния проклетник, когото наричаха Римски папа, да му поверят хала си и като се допитат до него, и каквото празнодумство той издума, и те така да направят. (прев. – М. С.)</p>
---	--

Този тип смесени изречения са много характерни за текста и дават възможност да се изведат основните видове синтактични връзки. Въпреки сложната си структура, тези изречения създават впечатление за кратка и ясна фраза, което е характерна особеност за текстовете от този период, а честата им употреба в *Газаватнаме* показва, че авторът се е придържал да голяма степен към традиционната синтактична структура. Като цяло подчинителните отношения в сложните изречения в текста показва, че синтактичните и смисловите отношения между изреченията са доста разнообразни и това определя множеството разновидности на сложните смесени изречения в него, което налага те да бъдат разглеждани от различни аспекти.

В настоящото изследване регистрираните сложни смесени изречения се разглеждат с оглед на видовете синтактични връзки и класифицирани в основни групи. Първата група образуват сложните изречения, в състава на които подчинителните отношения са осъществени чрез турски и чуждоезикови свързващи елементи, като целта е да се установи доминиращият тип подчинителна връзка в

сложното изречение. Втората група включва сложни смесени изречения, структурата на които е комбинация от подчинителни и съчинителни връзки с оглед на степента и произхода на отношение в състава на сложното изречение в езика на писмен паметник – представител на един ранен период от развитието на турския език.

1. Сложни смесени изречения с подчинителни връзки от турски и персийски тип

В много изследвания, насочени към разкриване на особеностите на сложното изречение, се отбелязва и е установено, че още от най-ранните етапи на своето развитие турският синтаксис се повлиява от персийската граматика – граматични конструкции и словоред на изреченията. С аналогични особености се характеризира и писменият паметник, който е обект на настоящото изследване. В хода на анализа бяха установени както рознообразни турски подчинителни връзки, така и подчинени изречения, въведени чрез персийски и турско (тюркско) -персийски елементи (*ki, çün, çünki, çünkim, çü, kaçan, kaçan ki*), т.е. с наличие на различни синтактични връзки между подчиненото и главното изречение чрез турски и персийски подчинителни елементи.

Сложно смесено изречение с препозитивен съюз *kaçan kim* и с подчинителен съюз *ki/kim*:

<p><i>Kaçan kim sabah oldu, Koç Hüseyin-oğlu haber aldı kim, Düzme kaçmıştır, heman saat Düzme'nin ardına düşüb, çekilüb gitti. (35b)</i></p>	<p>В това време, когато съмна, Коч Хюсеиноглу научи, че Самозванецът е избягал, на часа тръгна подире му да го преследва, потегли и замина. (прев. – М. С.)</p>
---	---

Изречение с препозитивен съюз *çünkü*, подчинено изречение с *ki/kim* и турско подчинено изречение, въведено с неспрегаема глаголна форма:

<p><i>Bu yana Rim Papa dedikleri mel'un dahi çünkü Tekvurdan bunca sözleri dinledi ve bildi ki, bu bir azim fitne kaynadacaktır.</i> (3a)</p>	<p>От тази страна и проклетникът, когото наричат Римски папа, когато чу толкова слова на владетеля, проумя, че този ще все големи безпорядки. (прев. – М. Салим.)</p>
<p><i>Amma çünkü yakın oldular, Padişah-ı alem ferman edüb bir (bölük) yiğitleri casus gönderdi ki, varalar Karaman-oğlu'nu kande idüğün göreler.</i> (5a)</p>	<p>Но тъй като бяха близо, падишахът на света заповяда и изпратиха на разузнаване един [отряд] смелчаци, които да отидат и видят къде се намира Караманоглу. (прев. – М. С.)</p>
<p><i>Çünkü Padişah bunlardan bu hali görünce bildi kim, bunlardan fayda yoktur, heman Padişah-ı alem yüzünü hak degrahtına tutub münacat eyledi.</i> (20a)</p>	<p>Като видя това от тях, падишахът разбра, че няма полза от тези, веднага падишахът на света обърна лице към Божията обител и се помоли. (прев. – М. С.)</p>

Съподчинени изречения с подчинителен съюз *ki* и турско подчинено изречение:

<p><i>Zira öyle anlarım ki, bu derbende bizi beş on bin adam ile göndermeden maksud</i></p>	<p>Понеже така разбирам, че без да ни се изпратят в този проход с петдесет хиляди души, желанието да бъде това – ние да ви настигнем</p>
---	--

<p><i>bu ola ki, biz size arđınızdan <u>erişüb</u> ve sabah karanlığında savaşıır gibi olub dönecek idik. (24b)</i></p>	<p>откъм гърба и като че ли биейки се в сутрешния мрак щяхме да се върнем. (прев. – М. С.)</p>
---	--

С подчинени изречения с персийски съюз *çünkü* и турско деепричастие:

<p><i><u>Çünkü</u> sabah oldu, Anadolu askerini sağına <u>alub</u> ve Rumeli askerini soluna <u>alub</u> asker-i İslamı ser-te ser yerlü yerine düzdüler. (18b)</i></p>	<p>Когато съмна, взе от дясната си страна анадолската войска, а от лявата – румелийската войска, и така от край до край подредиха ислямската войска всяка на своето място. (прев. – М. С.)</p>
<p><i><u>Çünkü</u> Karaman-ođlu bu ahvale mutalli oldu, hemandem külahını havaya <u>atub</u> yine tuttu. (32b)</i></p>	<p>Когато разбра какво е положението, Караманоглу тутакси подхвърли шапката си във въздуха и пак си я хвана. (прев. – М. С.)</p>
<p><i><u>Çünkü</u> Şahzade ve sayir beğler bu haberi aldılar, çümle ferahnak <u>olub</u> ölüsü dirildi ve dirisi yedi başlı eçder oldu. (44b)</i></p>	<p>Когато принцът и другите бейове получиха тази вест, всички така се разведриха, че мъртвият се съживи, а живият се превърна в седмоглав змей. (прев. – М. С.)</p>

Сложно изречение с подчинено изречение, въведено с персийски съюз *ki*, изречения с неспрегаема глаголна форма и изречение с условен показател *-sa*. Този тип смесени изречения се характеризират с най-широка употреба в текста.

<p><i>İmdi namem vusülünde gerekdir ki, bir an ve bir saat te'hir etmeyüb, asker cem' idüb, siz öteden biz berüden neye kadir isek çalışub uralım kılıcı. (7a)</i></p>	<p>В такъв случай е необходимо още с пристигането на писмото ми, без да губите нито миг, без да отлагате нито час, да съберете войска, вие от там, ние – от тук, на каквото сме способни да се трудим и ударим саби. (прев. – М. С.)</p>
<p><i>Böyle anlarım ki, eğer Padişah bizi karşılayub bu derbendleri kesecek olursa, biz cümlemiz bu kırların içinde elsiz ve ayaksız kötürüm olub kalurız. (10a)</i></p>	<p>Така разбирам, че ако ни срещне падишахът, ако рече да пресече проходите, всички ние ще останем без ръце и крака, парализирани по тези полета. (прев. – М. С.)</p>
<p><i>İmdi olısı budur ki, şimden sonra gelmiş olduk, ardumıza dönmeyüb, eğer bizi karşılamaz ise Edrene'ye dek varalım. (10b)</i></p>	<p>Като е така и вече сме дошли, нека не се връщаме назад, ако не ни пресрещнат, нека стигнем до Едирне. (прев. – М. С.)</p>
<p><i>Sofya şehrine selamete varmak müessir oldukça, her ne kadar sancaklar var ise</i></p>	<p>Когато, с волята божия, стигнем благополучно до града София, ще разпратим</p>

<i>haber gönderelim kim, al-el-acele yetişüb geleler. (11b)</i>	вест до всички санджаци, да дойдат бързо. (прев.- М. К.) ²⁸
<i>Eğer küffar tarafından gemiler gelürse, iki canibden toplara ateş verüb ola ki, küffar-i hakisarın gemilerini bozasın. (43b)</i>	Ако от страна на неверниците пристигнат кораби, трябва да се даде огън на топовете от двете страни, така че да разбиеш корабите на жалките неверници. (прев. – М. С.)
<i>Eyle olsa size ve bize vacib olan budur ki, şimdi fırsat elimize girmişken dilirane savaş edüb gazalar edelim. (51b)</i>	Ако е така, за вас и за нас е наложително това, че сега като ни се е явил удобен случай, да се бием храбро и да станем борци за вярата. (прев. – М. С.)

2. Сложно смесено изречение, чиято структура е комбинация от едно персийско и едно турско подчинено изречение

При тези изречения комбинацията от подчинителни връзки обикновено е съставена от изречения с препозитивен съюз и турско подчинено изречение с нелична глаголна форма, условен показател *sa* и подчинителен съюз *ki/kim*,

²⁸ Превод – Мария Калицин. При превода на примери от текста се използва и смисловият превод на съчинението на български език, направен от Мария Калицин („Писание за верските битки на султан Мурад, син на Мехмед Хан”. Превод от османотурски език. София, 1992). прев. – М. К.

както и от подчинено изречение с *ki/kim* и изречение с неспрегаема форма на глагола:

<p><u>Ya çünkü geriye dönecek idiniz, evvel niçün bu tedbir kullanub hesab etmediniz?</u> (10a)</p>	<p>Ако щяхте да връщате назад, защо по-рано не използвахте това действие и не пресметнахте? (прев. – М. С.)</p>
<p><u>Her bir pelid bir söz söyleyüb törvinleri şunda karar eyledikim, Sofya şehrine dek varalar ve anı da yağma edeler.</u> (10b)</p>	<p>Всеки проклетник си каза думата и съвещанието реши да отидат до града София и да го оплячкосат. (прев. – М. К.)</p>
<p><u>Eğer er iseniz, şu derbendi geçe görün ki, göresiz analar neler doğurmuşdur.</u> (17b)</p>	<p>Ако сте мъже, гледайте да минете през този проход, та да видите майките какви [юнаци] са родили. (прев. – М. К.)</p>
<p><u>Çünkü öyledir, beni Rumeli'nden ma'zul edüb bir gayrıya ihsan eyleyünüz.</u> (28b)</p>	<p>Щом е така, мене ме освободете от Румелия и я поверете на някой друг. (прев. – М. С.)</p>
<p><u>Padişahım, eğerçi bizi esirgemezseniz, bari reayayı merhamet edesiz ki, reaya ayaklar altında paymal olmaya.</u> (29b)</p>	<p>Падишахо мой, ако нас не ни пощадите, поне проявете милост към раята, тя да не бъде стъпкана под краката ви. (прев. – М. С.)</p>

3. Сложно смесено изречение със съчинителни и подчинителни връзки

Като основна характеристика на сложното смесено изречение се приема наличието на съчинителни и подчинителни отношения. Съчинителната връзка се изразява със съчинителни съюзи или безсъюзно свързване. В синтаксиса на писмения паметник сложни съчинени изречения от чист тип са изключителна рядкост. Обикновено някои от съставните части на сложното съчинено изречение имат към себе си подчинени изречения. Сред сложните съчинени изречения в текста *Газаватнаме* най-широка употреба има сложното съчинено съединително изречение, в което отделните прости изречения изказват едновременност или последователност на явленията, което се свързва с жанровите особености на съчинението – проследяват се събития в тяхната последователност. Най-често простите изречения в състава на сложното съчинено се свързват чрез арабския съединителен съюз *ve*:

<i>Hoş Kırılım, siz bu işi en pek benim hatırım için edeyorsunuz, Hz. İsa katında yüzünüz ag ola ve Patreman Yandulus yardımcınız ola. (14b)</i>	Добри ми кралю, вие правите тази работа най-много от уважение към мен, нека лицето ви да бъде чисто пред Светия Исус и Патреман Яндулус да ви бъде помощник. (прев. – М. С.)
<i>Zira bir canibimiz deryadır ve bir canibimiz dağdır ve karşımız düşmandır ve bundan ma'ada biz ahdümüzü bozduk. (53b)</i>	Защото едната ни страна е морето, от другата – планината, срещу ни е врагът и освен това ние нарушихме клетвата си. (прев. – М. С.)

Въз основа на съчинителните и подчинителните връзки, които изграждат структурата на твърде сложните смесени изречения в текста, се оформят две групи, като първата е обособена от сложни съставни изречения в съчетание със съчинени, а втората – от сложно съчинено в съчетание с подчинени изречения.

4. Сложни смесени изречения, в строежа на които основната синтактична връзка е подчинителна

Този тип смесени изречения в основата си са съставни, т.е. имат едно главно изречение, към което има подчинени изречения, някои от които са свързани със съчинителна връзка. Тези изречения, проявяващи се в няколко разновидности, са много характерни за синтаксиса на изследвания текст.

- Сложни смесени изречения, в строежа на които основната синтактична структурна единица е представена от сложно съставно изречение, към която има и едно относително свободно (самостоятелно) независимо просто изречение.

<p><i>Her bir pelid bir söz söyleyüb (1) törvinleri şunda karar eyledi kim (2), Sofya şehrine dek varalar (3) ve anı da yağma edeler (4). (10b)</i></p>	<p>Всеки проклетник си каза думата и съвещанието реши да отидат до града София и да го оплячкосат. (прев. – М. К.)</p>
---	--

Примерът на сложно смесено изречение съдържа 4 предикативни ядра. Изречения (1), (2) са свързани подчинително към изречение (3), което е главно в сложното съставно, а изречение (4) е просто изречение и е свързано съчинително с чрез съюза *ve*. Подобна структура илюстрират също следните примери:

<p><i>Amma biz gelelim Kasım Paşa'ya, at başın çevirüb Niş derbendinden geçüb kaçarak Şehir Köyü'ne gelüb karar eyledi ve emr eyledi. (8b)</i></p>	<p>Ала нека се върнем към Касъм паша, той обърна коня си, премина през Нишкия проход и бежешком влезе в Шехиркьой, след което реши и заповяда. (прев. – М. К.)</p>
<p><i>Belki öyle anlayın ki, sipahını bindirir ve emr eder. (9a)</i></p>	<p>Така знайте, че ще качи своите спахии и ще заповяда. (прев. – М. С.)</p>

- Сложни смесени изречения, в структурата на които са включени едно главно (самостоятелно) просто изречение и две подчинени:

<p><i>Padişahım dahi beni buraya gönderdi (1) kim, sizin cevabınız nedir görem (2) ve Padişahıma bellü haber verem (3). (33a)</i></p>	<p>А моят падишах ме изпрати тук, за да видя какъв е вашият отговор и да му занеса ясни вести. (прев. – М. С.)</p>
---	--

В този пример изречения (2) и (3) са в съчинително отношение, свързани чрез съединителния съюз *ve* „и“. Тези изречения функционират като подчинени обстоятелствени изречения за причина на самостоятелното главно изречение (1).

<p><i>Amma Tekvur dedikleri hınzır haber aldı kim, Sultan Murad Göksu dedikleri mahalle gitmiş ve berü yakaya geçmek murad eylemiş. (43b)</i></p>	<p>Обаче, свинята, наречена владетел, научи, че султан Мурад е пристигнал на мястото Гьоксу и е пожелал да премине на отсамния бряг. (прев. – М. С.)</p>
<p><i>Çünkü Şahzade ve sayir beğler bu haberi aldılar, cümle ferahnak olub, ölüsü dirildi ve dirisi yedi başlı ecder oldı. (44b)</i></p>	<p>Когато принцът и другите бейове получиха тази вест, всички се зарадваха, мъртвият се съживи, а живият се превърна в седмоглав змей. (прев. – М. С.)</p>
<p><i>Zahir bilürsünüz kim, gazanın fazileti ne mertebedir ve şuhedanın mertebesi ne kadar yücedir. (51b)</i></p>	<p>Очевидно вие знаете каква висша добродетел е войната за вярата и колко върховна е саможертвата. (прев. – М. С.)</p>

• Има случаи, при които синтактичната връзка в сложните изречения е осъществена чрез съвместната употреба на деепричастието *-ub* и съчинителния съюз *ve*:

<p><i>Tekvur-i mel'un azim kalyonlar düzüb ve cümle papazların ve ruhbanların fi'l cümle kalyonlara koyub Rim</i></p>	<p>Владетелят–проклетник, стъкми големи платноходки, натовари в тях всички попове и духовници и се отправиха и потеглиха към страната на Римския папа. (прев. – М. С.)</p>
---	--

<i>Papa canibine azimet edüb gittiler. (2a)</i>	
<i>Çün İstanbul kafirleri bu hali görüb ve Tekvur'a varub Tatar'ın bu denlü yağma kılub ve bu denlü davarlar aldığını beyan eyleyüb dediler kim ... (6b)</i>	Когато истанбулските неверници видяха това положение, те отидоха при владетеля и му разказаха, че татарите така са ограбвали и така са отвличали стада, и рекоха: .... (прев. – М. С.)

Срещат се и други сложни смесени изречения, в строежа на които са възможни още по-богати и по-разнообразни възможности за комбиниране между сложни съставни изречения. В тази връзка е необходимо да се отбележи, че в строежа на сложните смесени изречения се вижда както свободно натрупване на последователно подчинени изречения, така и свързването им в по-сложни комбинации, в които елементите на синтактичното съчинение и подчинение се смесват и взаимно се преплитат по начин, който говори за повествователния стил на произведението.

<i>Ertesi gün Kasım Paşa ve cümle asker-i İslam atlanub zikr olunduğu mahalle vardılar ve bakarlar kim, Turahan Beğ dedüğü minval üzere kafire gözüke ve bunlar dahi berüden yürüyeler. (8a)</i>	На другия ден Касъм паша и цялата ислямска войска яхнаха конете и стигнаха до споменатото място, и видяха, че Турахан бей ще се появи по казания начин пред неверниците, та и те да минат отсам. (прев. – М. С.)
--	--

<p><i>Ertesi gün Sofya şehrine gelüb gördüler kim, Sofya başdan başa yanmış, kara tarlaya dönmüş ve köyler dahi yanmış, siyah kömüre dönmüş.</i> (15a)</p>	<p>На другия ден стигнаха до град София и видяха, че той е изгорял от край до край и се е превърнал на черна нива, а селата му са също опожарени и станали на въглен. (прев. – М. К.)</p>
<p><i>Amma küffar-i la'in derbend içinde vafir yaya komuş idi kim, asker-i İslam gelürse, yol vermeyeler ve hatta ol mela'inler pusulanmış idi.</i> (22b)</p>	<p>Ала проклетите неверници бяха оставили в прохода много пехота, та в случай, че дойде ислямската войска, да не и дадат път и дори онези проклетници си бяха устроили засада. (прев. – М. С.)</p>

Установените различни типове сложни смесени изречения представят достатъчно ясно структурно-семантичното многообразие при сложните изречения в синтаксиса на произведението. Влиянието на персийските граматични елементи върху синтаксиса на езика на паметника и разнородната типологическа характеристика на персийския и турския език налагат сложните изречения в текста да бъдат разгледани с оглед на наличие на турски и чуждоезични синтактични връзки. Относно строежа на сложните смесени изречения с подчинителни и съчинителни връзки може да се обобщи, че е налице натрупване на последователно подчинени и съподчинени изречения, някои от които са свързани съчинително. С широка употреба в текста се характеризират сложните смесени изречения, структурата на които е съставена от

едно сложно съставно изречение, като някои негови части са свързани със съчинителна връзка.

Използвана литература

Бангуоглу 1990: Banguoğlu, T. Türkçenin Grameri. Ankara.

Барзов 1995: Барзов, Иван. Комплексен анализ на словоформи и изречения. Велико Търново.

Билгегил 1981: Bilgegil, M. K. Türkçe Dilbilgisi. İstanbul.

Делидже 2003: Delice, H. İ. Türkçe Sözdizimi. İstanbul.

Диздароглу 1974: Dizdaroğlu, H. Tümcebilgisi. TDK Yayınları, Ankara.

Добрева 2009: Добрева, Е. Увод в общото езикознание. Шумен.

Иналджък, Огуз 1949: İnalçık, H., M. Oğuz. Yeni Bulunmuş Bir Gazavat-ı Sultan Murad. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt VII, sayı 2.

Иналджък, Огуз 1978: İnalçık, H., M. Oğuz. Gazavat-ı Sultan Murad b. Mehemed Han. İzladı ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerine Bir Gazavatname. Ankara.

Калицин 1992: Калицин, М. Писание за верските битки на султан Мурад, син на Мехмед хан. Превод от османо-турски език. София.

Коркмаз 2003: Korkmaz, Z. Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Ankara.

Стефанова 2000: Стефанова, М. Съвременен български език. Втора част. Синтаксис и лексикология. Шумен.

Татарлъ 1969: Татарлъ, И., Писание за верските битки на султан Мурад бин Мехмед хан. В: Варна 1444, Сборник от изследвания и документи в чест на 525-та годишнина от битката край гр. Варна. София, с 372-385.

Хатипоглу 1972: Hatipoğlu, V. Türkçenin Sözdizimi. Ankara.

ÜSKÜP SULTAN 2. MURAT CAMİSİNDE MERMERE YAZILMIŞ OLAN “ÂĞÂH” MAHLASLI VE BAŞLIKLİ ŞİİR ÜZERİNE

Doç. Dr. Ertuğrul KARAKUŞ

*Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
ekarakus7984@hotmail.com*

ON THE POEM UNDER THE PSEUDONYM AND TITLE “ÂĞÂH”
WRITTEN ON MARBLE IN SULTAN MURAT II MOSQUE IN SKOPJE²⁹

Assoc. Prof. Ertugrul KARAKUSH, Ph.D.

Abstract: If studies aimed at Turkish culture and civilization are carried out outside the borders of Turkey, in particular, they necessarily include the purpose of “protection” in addition to all scientific purposes. This is the case for a very wide area extending from the geography of Turkestan to the Balkans.

The Balkans are one of the geographies where this “protection” sensitivity should be the most with the countless artifacts (although most of them have disappeared) and memories left over from our presence and dominance in the region for centuries. Especially if it is a great poet like Yahya Kemal Beyatlı, who is a legislator, and the city of Skopje, which was the place for countless memories of him until he was 18. It should not be forgotten that every trace of the Turkish-Islamic civilization in Skopje deeply influenced the poet at the time of the formation of his personality, and it was essential to study and preserve these traces in more detail. Sultan 2, which Yahya Kemal called “the most blessed hill of Skopje” and where his first school (New School) was located. Murat Mosque is one of the oldest

---

²⁹ Bu yazı, INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (20-23 Ekim 2022-Tekirdağ) Tam Metin Bildiri Kitabı (2023)’nda yayınlanan “Üsküp Sultan 2. Murat Camisinde Mermere Yazılmış Olan ‘Âğâh’ Mahlaslı ve Başlıklı Şiir, Yahya Kemal (Ahmed Âğâh)’e mi Ait?” başlıklı yazının, yeni bulgular üzerine kaleme alınan devamı niteliğindedir.

Ottoman monuments in Skopje. A poem entitled “Agah and mahlas” written on marble in this mosque attracted our attention. For many reasons, we have prepared and submitted a statement in order to ensure the “protection” of this memory, which we think may be related to “Ahmed Agah” in any case. Thus, the subject was opened to the interest and evaluation of the scientific world.

In this study, a new evaluation will be made under the guidance of the new information, comments and recommendations provided to us as a result of this opening.

Keywords: Yahya Kemal Beyatlı, Ahmed Âgâh, Üsküp, Sultan Murat II Mosque

Giriş

Türk-İslâm kültür ve medeniyeti, bir ilmî araştırma/çalışma sahası olarak, Türkistan’dan Balkan coğrafyasına uzanan bir bölgeyi, hatta yeryüzünün tamamına yakınına kapsar. Bu araştırma sahasının Türkiye dışında kalan asıl büyük bölümü, Türkiye sınırları içerisindeki araştırmalardan kısmî de olsa daha farklı hassasiyetler ve yaklaşımlar gerektirebilir. Misal olarak; Türkiye sınırları içerisinde bir araştırmacının Osmanlı devri Türk mezar taşlarını araştırmasıyla Türkiye dışındaki kalan aynı kültür varlıkları üzerine araştırma yapmak, bazı durumlarda farklı hassasiyet ve tedbirler gerektirebilir. İkincisinde hem veri toplama hem de saha araştırması yapılırken, gelmesi imkân dâhilinde olan tepkiler de dikkate alınarak, izin ve tedbirler hususunda daha dikkatli olmak gerekir.

Muhakkak ki tek fark bu değildir. Resmî sınırlarımız içerisinde yaptığımız araştırmada “bilinmeyen bir bilgiyi açığa çıkarma”, “çelişkili bir hususa vuzuh vermek” veya “kayıt altına alma” gibi gâyeler ön planda iken; sınırlarımız dışında (misal olarak Balkanlarda) kalan coğrafyalarda yapılan araştırmalarda zaten çok büyük bir kısmı yok edilmiş olan kültürel varlıkları,

bir satır yazı veya bir taş bile olsa, “koruma” gâyesi daha ön planda olabilmektedir.

Bu hassasiyet ve hususiyet “edebiyât” ilmi için de geçerli midir? Edebiyât ilminin gâyelerinden birisi de “korumak” olabilir mi? Hele söz konusu olan, küçük bir ihtimal de olsa, Yahya Kemal Beyatlı ile ilgisi olabilecek bir kültür varlığı ise mezkûr “koruma” hassasiyeti daha da kesif bir hâl almaktadır.

Tartışma

Yahya Kemal’in çocukluk ve gençliğinin mühim bir kısmının geçtiği Üsküp’te araştırmalar yaparken, şâirin “Ahmed Âgâh”lı yıllarında çok önemli bir yere sahip olan bir mekânda bulunan ve Üsküp Sultan 2. Murat Camisinde mermere yazılmış olarak TİKA tarafından yapılan yenileme çalışmasıyla gün yüzüne çıkan bir manzûme karalamasına bahsi geçen “koruma” hassasiyetiyle yaklaşmıştık. Ve bu hassasiyetle “Üsküp Sultan 2. Murat Camisinde Mermere Yazılmış Olan ‘Âgâh’ Mahlaslı ve Başlıklı Şiir, Yahya Kemal (Ahmed Âgâh)’e mi Ait?” başlıklı bildiri sunmuştuk. Temel sâikimiz de bu manzumenin Yahya Kemal’in “Ahmed Âgâh”lı yıllarıyla ilgisi olabileceğini düşünmemiz idi.

Yazıda meseleyi “zaman, mekân, insan (ruh hâli)” zaviyelerinden maddeler hâlinde değerlendirmiştik:

“Zaman: Şairin çocukluk ve ilk gençlik dönemlerini kapsayan 1895-1902 yılları, onun “Ahmed Âgâh” olarak şiire yönelik arayışlar içerisinde bulunduğu dönemdir. Bu yıllar; şairin aile felâketlerinin başladığı, Selânik’e göç ile gelen Nakîye Hanım’ın hazin vefatı, Redife Hanım’ın güzelliğine duyduğu hayranlık ile ilk “aşk” acılarını hissedip defter dolusu şiirler yazdığı idâdî (lise) çağlarını kapsar. Bütün bu dönemle ilgili unsurlar, Sultan 2. Murat Camisinde bulunan bahsi geçen şiirin içeriğiyle birleştirildiğinde bir uyum dikkati çeker.

Mekân: Sultan 2. Murat Camisi ve bu cami ile birlikte Yeni Mekteb'in yer aldığı "Saat Kulesi Tepesi" şairin anılarında "Üsküp'ün en mübarek tepesi" diye geçer. Şair, "Ahmed Âgâh" ismiyle anıldığı yıllarda 4 yaşından itibaren bu tepedeki mektepte saatlerce dalıp Üsküp'ü izler. Halk arasında yayılan ilk şiirine konu olan olay bu tepede geçer. Şairin mübarek diye tanımladığı bu mekân, aynı zamanda mezkûr şiirin de yer aldığı mekândır.

İnsan (ruh hâli): Şirin bu çocukluk ve ilk gençlik dönemlerinde; çok sevilen annenin kaybı, aile düzeninin bozulması, üvey anneye alışamama, "ümitsiz aşk" gibi ciddi problemlerle ruhî durumu son derece bozuktur. Bu "son derece hassas ruh" ile "Âgâh" mahlasıyla yazılan mezkûr şiirin "hâlet-i nez" (can çekişme) gibi "ölüm" ve "karamsarlık" etrafında dönen muhtevası da son derece dikkat çekici bir uyum göstermektedir. "Ahmed Âgâh"ın 1897'de annesinin vefatının ardından intihar psikolojisine girecek kadar (Yahya Kemal 2008: 8) zor dönemler geçirdiği de unutulmamalı." (Karakuş 2023: 424)

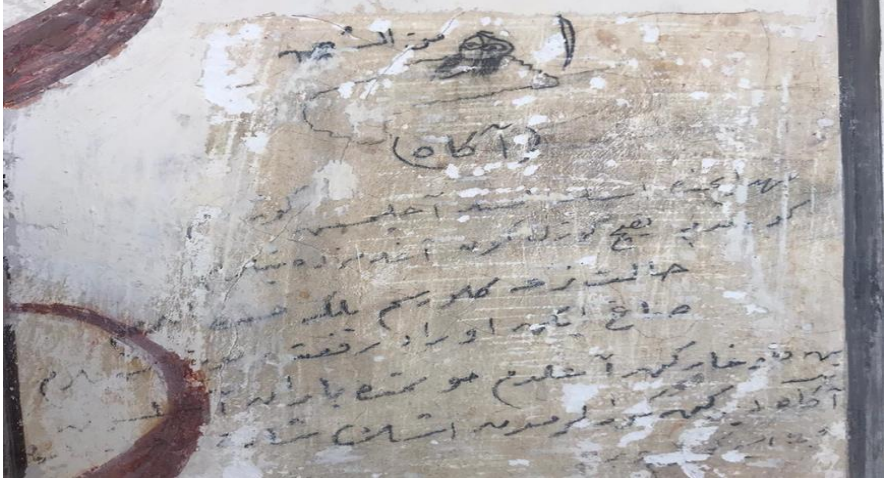
Bu üç unsur zaviyesinden değerlendirerek bahsi geçen bildirimizde şu sonuca ulaşmıştık:

"Bahse konu şiirdeki "Âgâh" mahlası, şiirin muhtevası ile Yahya Kemal'in anılarında uzun uzun tasvir ettiği idâdî (lise) yıllarındaki ruh hâli, Yahya Kemal'in çocukluk-ilk gençlik yıllarında çok önemli bir yere sahip olan Sultan Murat Camisi, yani şiirin bulunduğu mekân, gibi pek çok unsur, bu şiirin Yahya Kemal'in 1895-1902 yılları arasındaki bunalımlı dönemlerine ait olduğu konusunda "kanaatimizce" şüphe bırakmıyor." (Karakuş 2023: 425)

Yahya Kemal'in "Ahmed Âgâh"lı yıllarıyla alakalı olması ihtimalini "kuvvetle muhtemel" olarak nitelediğimiz bu

“hatıra”nın “her hâlükârda” korunması gerektiğiyle ilgili “kanaat”imizi de vurgulamıştık.

Zamanın ve şartların tahribiyle pek çok yeri okunamayan metnin okunuşunu bazı eksiklerle şöyle tespit emiştik:

“Âh Mine’l-aşk (!)

Âgâh

Dehr (Bahr!) içinde eşke esîr(!) açılmış gözlerim

Görmedim hiç güzel gün ağla sen de şeblerim(!)

Hâlet-i nez’e gelirsem belki hande eylerim

Sağ iken evrâd-ı rif’atde bu.....söylerim

Ben doğarken ağladım mevtimde bârân ağlasun

Âgâh derken gözlerimden eşk ş.....diye...” (Karakuş

2023: 424)

Bildirimizin yayınlanması neticesinde tarafımıza ulaştırılan yeni bilgiler, yorumlar ve tavsiyeler rehberliğinde yeni bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bilgilerden en mühimi olan ve Prof. Dr. Ali İhsan Öbek tarafından bize ulaştırılan bilgi ise bu şiirin, “Âgâh” başlığı ve bu kelimenin mahlas gibi/olarak kullanılması hariç, Adıyamanlı bir şâir olan Rıfat Efendi’ye ait şiirler arasında da yer almasıydı. O hâlde bu şiir “Âgâh başlığı ve mahlasına uyarlanmış” bir hâlde buraya yazılmıştır, neticesine ulaşabiliyoruz. Adıyamanlı bir şâir olan Rıfat Efendi’ye ait şiirin sözleri şöyle:

“YAKARIŞ

Mehd içinde aşk-ı mihnetle açılmış gözlerim

Görmedim bir güzel gün ağlamaz da neyerim

Haleti nez’e gelirse belki hamd eylerim

Sağ iken o razı Rıfat den şu beyti söylerim

“Ben doğarken ağladım mevtimde yâran ağlasın

Aşkı şadiyle dû çeşmim çağlasın” (Bilgin 2006: 11)

Kaynakta şiir bu şekliyle yer almaktadır. Ancak bu şiir incelemeye konu olan mermer zemine yazılmış olan şiirden bazı farklarla ayrılmaktadır. Kaynakta geçen bu şiirin de yardımıyla mermer zemine yazılan şiir tekrar okuduğunda şu kilde bir okuma hâsil olmaktadır:

***“Âh Mine’l-(.....)** (Bu kısmın okunmasında “şi’r, müşîrîn, şehid, şüb(p)he gibi farklı okuma önerileri tarafımıza iletilmiştir.)*

(Âgâh)

Mehd içinde eşk-i mihnetle açılmış gözlerim

Gör[e]medim hiç güzel gün ağlamaz da neyerim

Hâlet-i nez'e gelirsem belki [de] hamd eylerim
Sağ iken evrâd-ı Rif'at'ten bu beyti söylerim:
Ben doğarken ağladım mevtimde yârân ağlasın
Âgâh derken gözlerimden eşk-i şâdî çağlasın”

Bu okumada altı çizili olarak gösterilen 10'a yakın yer, kaynakta Rıfat Efendi'ye ait olarak verilen nüshadan farklılıkları göstermektedir. Bu farklılıklardan en mühimi şüphesiz ki mermere yazılmış olan nüshanın hem başlığında hem de metin içerisinde son kısımda mahlas gibi/olarak yer alan “Âgâh” vurgusudur. Bu nüshanın “Âgâh başlığı ve mahlasına uyarlanmış” olması “Ahmed Âgâh” ile olabilecek muhtemel bağıni sorgulamaya devam etmemize neden omaktadır. Şiirin “başlığı” ve de “mahlası” sayılabilecek yerlerde karşımıza çıkan “Âgâh” kelimesi iki açıdan önemlidir:

1. Yahya Kemal'in asıl adının “Ahmed Âgâh” olması.

2. Yahya Kemal'in 1901 ve 1902 yıllarında Üsküp'te ve İstanbul'da kaleme aldığı bazı şiirlerinde “Âgâh/A. Âgâh”ı imza/mahlas olarak kullanması (Uysal, 2009: 19).

Esas itibariyle şu hususlar, mermere yazılı nüshanın “Ahmed Âgâh” ile alâkalı olabileceği düşüncemizi hâlâ canlı tutmaktadır:

- Önceki yazımızda “Zaman, mekân, insan” açısından yaptığımız değerlendirme (bkz. Karakuş 2023: 423),

- Şiirin “Âgâh” başlığı ve bu kelimenin “Rif'at”ten sonra ikinci bir mahlas olarak kullanılması.

Konuya dair bir evvelki yazımızda şöyle bir yorum da yapmış idik:

“Bu şiirin “bizzat ‘Ahmed Âgâh’ tarafından” oraya yazılıp yazılmadığı gibi tartışma da bizi esastan uzaklaştırabilir.

Şairin şiire dair arayışlar ve hususî hayatında sıkıntılar içerisinde olduğu bu ilk gençlik dönemlerinde, bugün elimizde olmasa da, “defter dolduracak kadar” çok şiir yazdığı bilgisine ve bazılarının “halk arasında yayıldığı” (Yahya Kemal, 2008: 98) bilgisine sahibiz.” (bkz. Karakuş 2023: 423)

Mermer üzerine bazı farklarla uyarlanarak yazılan fakat temelde Rıfat Efendi’ye ait olduğu bilinen bu şiirin, belâgat ve duygu tesiri açılarından son derece tesirli bir şiir olduğu ilk okuyuşta anlaşılmaktadır. Bu nitelikte bir şiirin Adıyaman’dan İstanbul’a, İstanbul’dan Üsküp’e tüm Osmanlı coğrafyasını hafızadan hafızaya, dilden dile dolaşması gâyet beklenebilen bir durumdur. Ali Emîrî’nin büyük dedesi dîvân şâiri Muhammed Emîrî’ye ait olan “*Sen misin ancak Emîrî peyrev-i Âgâh olan/ Şehrimizde şâ’ir-i nâzik-edâdan çok ne var*” beyti vardır. Ali Emîrî; Selânik’te, Yanya’da, Yemen’de bile “*Aşka isti’dâduñ olsun dil-rübâdan çok ne var*” mısra’ını duyup memnun olduğunu belirtmektedir (Kadıoğlu 2023: 25). O hâlde bu tesirli şiirlerin, bazı değişikliklere uğrayarak da olsa, tüm Osmanlı coğrafyasında dolaştığı muhakkaktır.

Bütün bu etmenler hâlâ bize yeni sorular sorduruyor:

- Son derece meraklı bir genç olan ve gençlik yıllarında “defter dolduracak kadar şiir temrinleri” olan “Ahmed Âgâh”ın o son derece sıkıntılı günlerine ait bir “çocukluk veya gençlik uyarlaması” ve “mermere karalaması” olabilir mi?

- “Ahmed Âgâh”ın Üsküp’teki bu temrin defteri maalesef elimizde yok. Bu temrin defteri veya defterlerine sonradan sahip olan başka birisi tarafından bu şiir bulunduğu mermer yüzeye (Âgâh’lı hâliyle) karalanmış olabilir mi?

Bütün bu sorular bizim için belki de, Yahya Kemal’in “Ahmed Âgâh”lı çocukluk ve gençlik hâtıralarında geçen o “şiir temrin defteri” elimize geçene kadar meçhul olmaya devam

edecek. Hâricen o yıllarda yazdığı bazı şiirlerinin Üsküp'te çoğaltılıp elden ele dolaştığını bizzat Yahya Kemal söylüyor.

Velhâsıl; şiirin mermere “Âgah” vurgusuyla uyarlanıp yazılması, şiir muhtevasının “Ahmed Âgâh”ın bunalımlı dönemleriyle birebir uyumlu olması, mekânın (Üsküp Sultan 2. Murat Camisi) şâirin çocukluk-gençlik yılları ile ilk şiir tecrübelerinin yaşandığı mühim bir mekân olması gibi sebeplerden dolayı konuyla ilgili olan önceki yazımızın sonundaki “koruma” uyarımızı yeniden yapıyoruz ve mermere yazılmış olan bu “hâtıra”nın “her hâlükârda” çok iyi korunması gerektiğini vurguluyoruz.

Sonuç

Yeryüzünde çok geniş bir alana yayılmış olan Türk kültür ve medeniyetine yönelik çalışmalar, ilmin tabii amacı olarak ulaşılmak istenilen bütün gâyelerin yanında bir de “koruma” gâyesini getirir ve öne çıkarır. Özellikle de Türkistan ve Balkanlara yönelik çalışmalarda, bir satır yazıdan bir parça taş a kadar her türlü kültür varlığı bu “koruma” hassasiyetini hak eder.

Her şehrinde kuruluşundan gelişimine kadar büyük emekler verip asırlarca büyük izler bıraktığımız Balkanlar, birçoğu yok edilmiş olsa da, hâkimiyet, medeniyet ve hizmet devrimizden kalan sayısız eser ve hâtıra barındırır. Yahya Kemal Beyatlı'nın 18 yaşına kadar çocukluk ve gençlik yıllarını dolu dolu geçirdiği ve şâirin sayısız hâtırasına mekân olan Üsküp şehri de bu şehirlerin başında gelir. “Ahmed Âgâh”ın şahsiyetinin oluşma çağında Üsküp'teki Türk-İslâm medeniyetine ait her iz onu derinden etkilemiştir.

Yahya Kemal, ilk mektebinin (Yeni Mektep) bulunduğu Saat Kule Tepesi'ni “Üsküp'ün en mübarek tepesi” diye tavsif eder. Bu tepedeki Sultan 2. Murat Camisi, Üsküp'ün en eski

Osmanlı eserlerindedir. Bu camide mermer yazılmış olan “Âgâh başlıklı ve mahlaslı” bir şiir dikkatimizi çekmişti. “Zaman, mekân, insan” açısından değerlendirmemizde birçok nedenle “Ahmed Âgâh” ile alâkalı olabileceğini düşündüğümüz bu “hâtıra”nın her hâlükârda “koruma”sını sağlamak amacıyla daha önce bir bildiri hazırlayıp sunmuş ve böylece konuyu, ilim dünyasının da ilgi ve değerlendirmesine açmıştık. Bu yolla tarafımıza, değerlendirmemizde bize yeni kapılar açacak yeni bilgi, yorum ve tavsiyeler de ulaşmış oldu.

Bu çalışmamızda, bu açılım neticesinde tarafımıza ulaştırılan yeni bilgiler, yorumlar ve tavsiyeler rehberliğinde yeni bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bilgilerden en mühimi bu şiirin, “Âgâh” başlığı ve bu kelimeyle tahallüs edilmesi hariç, Adıyamanlı bir şâir olan Rıfat Efendi’ye ait şiirler arasında da yer almasıydı. O hâlde bu şiir “Âgâh başlığı ve mahlasına uyarlanmış” bir hâlde buraya yazılmıştır, neticesine ulaşabiliyoruz.

Bir kaynakta bu şiirin bütün hâlinde yer almasıyla ulaşılan ikinci sonuç olarak da, mermer üzerindeki şiirin yıpranmışlıktan dolayı okunamayan yerlerinin, bazı farklarla da olsa, anlaşılmasını söyleyebiliriz.

“Zaman, mekân, insan” açısından yaptığımız değerlendirme, şiirin “Âgâh” başlığı ve bu kelimenin “Rif’at”ten sonra ikinci bir mahlas olarak kullanılması, şiirin “Ahmed Âgâh” ile alâkalı olabileceğini düşündüğümüz yanını hâlâ canlı tutmaktadır. Bu durum hâlâ bize yeni sorular sorduruyor: Son derece meraklı bir genç olan ve gençlik yıllarında “defter dolduracak kadar şiir temrinleri” olan “Ahmed Âgâh”ın o son derece sıkıntılı günlerine ait bir “çocukluk veya gençlik uyarlaması” olabilir mi? “Ahmed Âgâh”ın Üsküp’teki bu temrin defteri maalesef elimizde yok. Bu temrin defteri veya defterlerine sonradan sahip olan başka birisi tarafından bu şiir

bulunduđu mermer yüzeye (Âgâh'lı hâliyle) karalanmış olabilir mi?

Bütün bu sorular bizim için belki de, Yahya Kemal'in "Ahmed Âgâh"lı çocukluk ve gençlik hâtıralarında geçen o "şiiir temrin defteri" elimize geçene kadar meçhul olmaya devam edecek. İlk yazımızın sonundaki "koruma" uyarımızı yeniden yapıyoruz ve mermere yazılmış olan ve -"Ahmed Âgâh" ile alâkası olup olmamasına bakılmaksızın- "her hâlükârda çok iyi korunması gereken" bu "hâtıra"nın gerekli ihtimamı hak ettiđini vurguluyoruz.

Kaynakça

Bilgin 2006: Bilgin, M. Ş. Adıyamanlı Şairler-1-, Adıyamanlılar Vakfı Yayınları, Ankara, 2006.

Kadıođlu 2023: Kadıođlu, İ. (Haz.) Âgâh-ı Âmdî Dîvânı'ndan Seçmeler, DBY Yay., İstanbul, 2023.

Karakuş 2023: Karakuş, E. "Üsküp Sultan 2. Murat Camisinde Mermere Yazılmış Olan 'Âgâh' Mahlaslı ve Başlıklı Şiiir, Yahya Kemal (Ahmed Âgâh)'e mi Ait?" (Edit.: Mhtap Polat vd.), INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (20-23 Ekim 2022-Tekirdađ) Tam Metin Bildiri Kitabı. Tekirdađ, 2023.

Uysal 2009: Uysal, S. S. 125. Dođum Yılında Deđişik Yanlarıyla Yahya Kemal (1. Baskı), Bilge Kùltür Sanat, İstanbul, 2009.

Yahya Kemal 2008: Yahya Kemal. Çocukluđum, Gençliđim, Siyâsi ve Edebî Hatıralarım, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 2008.

ŞUMNU'DA OSMANLI DÖNEMİ ESERLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Vejdi HASAN

Şumnu Episkop Konstantin Preslavski Üniversitesi

e-mail: v.hasan@shu.bg

OTTOMAN MONUMENTS IN SHUMEN

Head assist. Dr. Vejdi HASAN

Abstract: During the Ottoman rule, urban planning in Bulgaria was developed under defined rules. Multiple bridges, mosques, madrasas, schools, inns, baths, caravanserais, and city clocks were built during the Ottoman time. Although a few cultural moments from this period are left in Shumen, they still give us a clear idea of the structure of the city and its architecture. Cultural, religious, and business buildings were built. Most of them were erected during the Early and Classical period of the development of the Ottoman architecture and they bore the imprint of the Ottoman architecture during this period in Anatolia. Mosque architecture holds an important place among them. Apart from the type, domes and minaret, they are specific for their interior decoration and calligraphic inscriptions. The most important monument of culture in the city is the Sherif Halil Pasha Mosque. It is a part of a complex, which comprises a madrasa, library, school, and fountain. The clock tower, built by Tutudjuzade Hadji Omer in 1740, is also evidence for this period. Another important monument is the column with engravings from the visit in the city of Sultan Mahmud II in 1937 during his trip around the Danube Vilayet. It bears inscriptions of rhymes of the Shumen poet Yusuf Akif Effendi, dedicated to the Sultan. Kurshun Cheshma (fountain) is impressive with its Baroque and Rococo style, built in 1774. Rafat Pasha Mosque, built in 1851, bear the typical architectural specifics of the period. The preserved historical monuments from the Ottoman time provide precious information about the social and economic situation during this period.

Keywords: Shumen, Ottoman period, Ottoman monuments, Cultural heritage.

Giriş

Şumnu eski bir şehirdir. Osmanlı döneminde Anadolu'dan gelen Türklerle zaman içerisinde tamamıyla bir Osmanlı şehri görünümüne kavuşmuştur. XV. yüzyılının ikinci yarısında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna kıyısındaki önemli ve büyük sancaklardan birisi olan Niğbolu Sancağı'na bağlı bulunmaktadır (Ocaklı 2006: 66). 1651 yılında şehre gelen Evliya Çelebi Şumnu'nun, Özü eyaletinde Niğbolu sancağı sınırında bir subaşılık olduğunu yazar. Dört tarafının eğimli dağlarla çevrili ve yirmi mesiregâhlı yer ortasında, suyu ve havası tatlı, temiz, bakımlı ve şirin bir kasaba olduğunu, yerleşmede on mahalle, on cami, yedi yüz ev, birçok mescid, yedi sıbyan mektebi, bir han, bir hamam, 300 dükkân, çok sayıda bağ ve bahçe bulunduğunu, köylerinin bakımlı olduğunu bildirmektedir. Evliya Çelebi'ye göre şehir halkı garip dostu ve kerem sahibi insanlardır. Marangozlukla ve ticaretle uğraşmaktadırlar (Kahraman - Dağlı 2010: 406). Çandarlı Ali Paşa 20 000 kişilik ordusuyla Bulgaristan'ı fethetmeye başlayınca, Tikenlik ve Çalıkavak boğazından Kocabalkan'ı aşarak Şumnu'yu sardığını yazar. Burasını almaya çalışırken çok zorluk çektiğinden şehre Şumlu adını koymuş (Keskiöglü – Özaydın 1983: 125). XVII. yüzyılda Rumeli'deki pek çok şehrin nüfusu azalırken, Şumnu büyümesini sürdürür. Bu dönemde şehirde yeni mahalleler kurulmuştur. 1642'de Şumnu'da 2 500 - 2 700 kişi yaşamaktadır. XVIII. yüzyılda şehrin nüfusu 4 000 – 4 500 kişilik bir sayıya ulaşmış ve kuzeydoğu Balkanlar'da önemli bir şehir hâline gelmiştir (Kiel 1994: 228). Rus saldırılarına karşı tabii bir kale olduğundan dolayı askerî önemi artmış. Şehir, 1869'da Tuna Ordusu adıyla kurulan II. Ordu'nun merkezi olduğunda nüfusu ve ekonomik canlılığı artmıştır. Şumnu çevresindeki topografyanın sağladığı tabii savunma imkânından

ve gerektiğinde diğerkaleleri destekleyebilecek bir potansiyele sahip olmasından dolayı Osmanlı ordusunun Balkanlar'daki tek karargâhı, ikmâl ve depo merkezi de olmuştur (Köksal 2006: 13). 1845 yılında Şumnu, Silistre eyaletine bağlı bir kaza merkezi haline getirilmiştir. Bu yıllarda 31 mahallesi olan ve 2 737 hanenin yaşadığı bir yerleşim yeridir (Köksal 2006: 169). Tanzimat'tan sonra, Tuna Valisi Midhat Paşa önderliğinde, Şumnu şehrinde önemli yenilikler yapılmıştır. Rusçuk'tan başlayıp, Şumnu üzerinden Varna'ya ulaşan karayolu şöse yol haline getirilmiş. Aynı güzergâhta 1857 yılında demiryolu hattı kurulmuştur. Şumnu'da yeni hükümet binası, zaptiye binası, hastane, mahkeme, karakol, rüştiye, islahhane, sanayi mektebi ve telegrafhane gibi binalar inşa edilmiş. 1855 yılında şehri Edirne'ye ve İstanbul'a bağlayan telegraf hattı çekilmiştir (Çelik 2010: 42). 1868 yılına ait ilk Tuna Vilayeti Salnamesine göre, kaza merkezinde 4 125 hane ve 20 625 kişi yaşamakta ve Şumnu'ya bağlı 155 köy bulunmaktadır (Köksal 2006: 192). 1874 yılı Tuna Vilayeti Salnamesine göre ise, Şumnu kazasına bağlı 156 köy bulunmaktadır (Draganova 2006: 32). Daha sonraki dönemlerde de Şumnu ve çevresinde nüfus ve yeni kurulan yerleşme sayısı artmaya devam etmiştir.

Tablo 1: Osmanlı Döneminde Şumnu'nun nüfusu (Köksal 2006: 197):

YIL	1479	1555	1642	1751	1845	1868	1887	1893
Şehir Nüfusu	450	2000	2700	4500	13685	2062 5	2316 1	2465 0

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Rumeli Cephesi Komutanlığı ve Tuna Şark Ordusu Komutanlığı karargâhı olmuştur (Köksal 2005: 218). XIX. yüzyıl boyunca Şumnu'nun

çevresinde canlı bir imalât sektörünün yanı sıra ticaret hayatı da oldukça hareketlenmiştir. Şumnu'da 1523 dükkân, 253 mağaza, 28 han ve çok sayıda bakkal bulunmaktadır (Köksal 2006: 97). XIX. yüzyılda Şumnu'da önemli bir ilmiye sınıfı vardır (Köksal 2006: 95).

Osmanlı döneminde, şehirde çok sayıda cami, bedesten, hanlar, mektebler, Türk-Osmanlı mimarisini yansıtan evler, hamamlar, saat kulesi, çeşmeler, sebiller ve XIX. yüzyılda bir askeri garnizon ile tabyalar inşa edilmiştir. Şumnu'da bahçesinde meyve ağacı, çiçeği ve su kaynağı olmayan Türk evi nadirdi. Mahallede yaşayanlar arasında birlik ve beraberlik bağları oldukça kuvvetliydi (Meçik 1977: 6). 1925'te Şumnu'da 40 kadar cami vardı. Camilerden bazılarının adlarını: Eski Cami, Saat Camii, Solak Sinan Camii, Kovukoğlu Hacı İbrahim'in inşa ettirdiği Debbaghane Camii, Carşı Camii, Karaman Camii, Dumdar Camii, Çomlekci Camii, Kandili Cami Muşebekli Camii, Muradiyye Camii, Şerif Ağa Camii, Nizamiye Camii, Çıngıraklı Mescid, Ağa Camii, Kadı Bala Mescidi, Reis Paşa Camii, Cukur Cami, Tekke Camii, Kılak Camii, Sirkeci Mescidi, Yanan Camii, Süslü Mescid, Karaağac Camii, Moğoş Camii, Pilic Camii, Üçpınar Camii, İhlamur Camii, Aygır Mescidi, Rıfat Paşa Camileri (Keskioglu – Özaydın 1983: 122). Osmanlı döneminde, birçok vakıf yapılmıştır. Cami, medrese, mektep gibi hayrat, vâkıfların bıraktıkları gelirler sayesinde yaşayabilmiştir (Köksal 1985: 25).

Tablo 2: *Şumnu'da Osmanlı Eserleri* (Ayverdi 2000: 143):

C	M	M	T	İ	H	H	T	K	Ç	S
a	e	e	e	m	a	a	ü	e	e	e
m	d	k	k	a	n	m	r	r	ş	b
i	r	t	e	r		a	b	v	m	i
	e	e		e		m	e	a	e	l
M	s	p	Z	t				n		
e	e		a			K		s		
s			v			a		a		
c			i			p		r		
i			y			l		a		
t			e			ı		y		
						c				
						a				
63	4	11	11	3	1	3	1	7	10	1

Şumnu'da bir hat mektebi de oluşur. Bir ekol yaratan hattatlar değerli eserler vermişlerdir. Kuzey Bulgaristan'da pek çok yapının kitâbesini yazmışlardır. Şumnulu hattatlar şunlardır: Ahmed Refik, Ahmed Zarifi, Hafız Osman Nazifî, Hafız Osman Asım, Hafız Mustafa Şevki, Topçu Ahmed Şükrü, Hasan Aşıkı, Hüseyin Vassaf, Hacı Hüseyin Hamdi, Osman Nuri, İbrahim Namık, Hafız Mehmed Hıfzı, İbrahim Edhem, İsmail Şevki, Salih Naili, Hasan Rıza, Mehmed Nureddin, Mehmed Ali Ulvi, Hafız Ali Hamdi, Hasan Âşki, Hüseyin Hamid, İsmail Besim, Hafız Osman Raşid, Ahmed Fuad (Salim-Levkova 2009: 215).

Osmanlı döneminin son zamanlara kadar önemli kültür merkezlerinden biri olan Şumnu, Âkif Yusuf, Dürrî, Fazlî, Şerif, Fenâyî Hakkı, Hanefî, Kudsî, Râsim, Sâmî ve Yetîmî gibi şairleri yetiştirir (İsen 1997: 516). Şairlerin düzenli eğitim gördükleri ve ilmiye sınıfına ait meslekleri tercih ettikleri görülür.

Şumnu'da Osmanlı Eserleri

Şerif Halil Paşa Camii (*Resim: 1*): Şumnu'da Osmanlı Dönemine ait en etkileyici mimarî eser, 1744 yılında inşa edilen Şerif Halil Paşa Camii ve külliyesidir. Şerif Halil Paşa'nın babası Ali Ağa, dedesi Şaban Bey'dir. İzzî tarihi 1745 olaylarını sıralarken, Şerif Halil Efendiye Karaman eyaleti inzimamıyla Vezirlik verildiğini yazdıktan sonra onun hakkına şunları yazar: O, edip bir zattır, âlimdir, hattattır, aklî ve naklî ilimleri bilir. 1711'de Defteri Hâkânî kâtibi olmuş. Damad İbrahim Paşa devrini yaşamış, onun Arapça ve Farsçadan tercüme için kurduğu 30 kişilik heyete o da dahildir. 1737'de Kethüdayı Sadr-ı Âli olmuş, devletin muhtelif kademelerinde hizmet yapmış. En son Bosna Valisi tayin edilmiş, oraya giderken yolda 1751'de vefat etmiştir (Köksal 1985: 25). Dedesi Şaban Bey'in inşa ettirdiği caminin yerine Lale Devri etkisiyle, Barok ve Rokoko mimarisinin bir örneği olan Şerif Halil Paşa Camii inşa edilmiştir. Bu tarzıyla İstanbul dışında inşa edilen camilerin en önemli örneklerinden birisidir. Osmanlı döneminde Şumnu şehrinin silüetinde ve çevresindeki konut dokusu içinde merkezi mevkiide yer almaktadır (Harbova 2001: 351). Caminin giriş kapısı üzerinde bulunan kitabesi şu şekildedir (Keskioglu 1985: 29-30):

Kethüda-yi Sadr-ı Ali, Mülteca-yı has-u am

Ol semiy'yi banii Beytül haram, zat-ı şerif

İki defa kethüdalık mesnet-i valasını

*Eyledi ikbal-ü izzetle müşerref ol afif
Ol mühimsaz-ı umur-u din-ü devlet kim odur
Mücr-ü sünnet, muin-i hadim-i şer-i münif
Menşe-i pak-i vücudu olmagıyla ol kerim
Eyledi asar ile bu belgeyi pak ü nazif
Yaptı ezcümle bu ziba mabed-i pürnuru kim
Tarh-ı hob ve resmi muhubb u binası hem rasif
Hebbeza manzume-i nev mabed-i dilkeş bina
Kim seza Beytül Haram 'a olsa manend u redif
Hak bu kim Hubbül-Vatan misdakın icra eyledi
Nail-i ecr-i cezil etsin Hüdavend-i latif
Vasfına tarhetti NİMET dahi bir tarih-i hob
Hemçu nur ihya olurdu cami-i pak-i şerif.
Ketebehu İhrahim Namık - 1157 (M. 1744)*

Şerif Halil Paşa Külliyesi; cami, medrese, mektep, kütüphane, şadırvan ve hazireden oluşmaktadır (Kahraman 2005: 15) (*Resim: 2*). Caminin arkasında da mezarlık vardır. Caminin arsası az olduğundan avlu yapılmamıştır. Sağındaki çapraz tonozlu yapılardan biri okul, diğeri kütüphanedir. Sol tarafta bir çeşme ve sonradan eklenmiş bir bina daha vardır. Okul ve kütüphaneden sonra görülen sağır duvarın arkasında medrese bulunmaktadır. Medreseye caminin önünde bulunan aralığın sağından girilir. 14 hücreli olan medresede dershane yoktur. Medrese, öndeki dar avlu aralığı yeri, caminin tamamı, hatta cami arkasındaki mezarlık derinliğince devam eder (Kahraman 2005: 16). Arsası dar olsa bu mimari eserin orantılı bir bütün olduğu ortadadır. 15 x 15 m ölçülerinde kare planlıdır.

Bu karenin üstünde sekizgen yatar ve onun üstünde de kubbe vardır. Köşeler 4 küçük kubbe ile değerlendirilmiştir. Kubbeyi 8 adet kolon taşımakta ve bunlar duvara gömülü durumdadır. Kolonlar iki katlıdır. Kare mekândan sekizgen mekâna geçişlerde bir incelme görülür. Alttaki kolonlar daha kalın, sağlam ve ileri planda; üsttekiler ise duvarın içinde ve daha incedir (Ayverdi 2000: 112). Medrese ve kütüphanede XVI. ve XVII. yüzyıl klasik çizgisi korunmuştur. Cami XVIII. yüzyıl Osmanlı mimarisinde esen yenilikleri yansıtmaktadır (Kahraman 2005: 44).

Şerif Halil Paşa Camii 1975'de Bulgaristan hükümeti kararıyla milli kültür anıtı olarak ilan edilmiştir. 2008-2009 yılında caminin ana kubbe üzerindeki kurşun kaplamalar değiştirildi. Tadilat başladığında eski duvar süslemeleri ortaya çıktı. Dış ve iç duvar süsleri restorasyonu tamamlandı. Lale Devri özelliklerini taşıyan ve Bulgaristan'ın "Ulusal 100 Turistik Yer" listesinde yer alan bu Osmanlı eseri, cami ve müze olarak ziyaretçilere açıktır.

Kurşunlu Çeşme (Resim: 3): Çeşme I. Abdülhamid devrinde, 1774'de Yeğen Hacı Mehmed Ağa Paşa tarafından, Ağa Kapısı'nın karşısında yaptırılmıştır. Yeğen Hacı Mehmed Ağa Paşa, Belgrad Serdengeçti ağası Yusuf Ağa'nın oğludur. 1722'de Yeniçeri ağası olmuş ve vezaretle Ağa Paşa ünvanını almıştır. Bu çeşmeyi de Ağa Paşa iken yaptırmıştır (Keskiöglü – Özaydın 1983: 123). Dikdörtgen planlı olan çeşme, kesme taş ile inşa edilmiş, geniş saçaklı, kırma bir çatı ile örtülmüştür. Genişliği 7,58 m. Ön cephesinde birbirinden silmelerle ayrılmış üç kaş, kemerle çevrelenmiştir. Her aynalık kısmında sabunluk taşıdığı olan ve su akan üç lüle kısmı bulunmaktadır. Kemerlerle sınırlanmış bu üç aynalığın önünde su teknesi yer alır (İbrahimgil – Keleş 2016: 1109). Her iki nişin yanlarında tepelikli birer sütun bulunur. Sağ taraftaki nişin üst kısmı iç

bükey yivler şeklinde düzenlenmiştir ve yivler niş derinliğinde de devam etmektedir. Soldaki niş ise, üstü yuvarlak, altı C kıvrımlarından oluşan bir kemerle kapatılmıştır. Her iki kemerin üstünde ortada birer küçük rozet bulunur. Niş derinliği ise ikişer sütunla hareketlendirilmiştir. Kesme taştan inşa edilmiştir. Yanları dar, enine dikdörtgen kuruluşlu bir meydan çeşmesidir. Adını kurşun kaplı çatısından almıştır. Üstte, C kıvrımlı kemerlerin iki yanında ve ortalarında yuvarlak rozetler vardır. Ortadaki rozetler daha küçüktür ve iki yanında uçları volütlü S kıvrımlı süslemeler yer alır. En üstte ise ön cephe boyunca uzanan ve dışlardan oluşan bir şerit mevcuttur. Ortadaki bölümde kemerin hemen altında, inşa kitabesi yer alır (Bilecik 2014: 147). Kurşunlu Çeşme süsleme özellikleri bakımından İstanbul'daki barok uslupta birçok çeşme yapısıyla aynı özellikleri paylaşır. İstanbul Fındıkzade'de bulunan 1749 tarihli Safiye Sultan Çeşmesi, 1765 tarihli Üsküdar Hatice Sultan Çeşmesi, 1775 tarihli Vefa Recai Mehmed Efendi Sebili kemer düzenlemeleri bakımından Kurşunlu Çeşme'ye benzemektedir (Bilecik 2014: 159). Kurşunlu Çeşme'nin ön cephesindeki dış frizinin çok benzeri, İstanbul Babıalı'deki 1745 tarihli Hacı Beşir Ağa Sebili'ndedir. Yan cephelerde yer alan sütunların üzerindeki tepelikler ise İstanbul Fatih'teki 1741 tarihli Hacı Ahmed Paşa Çeşmesi ile benzerlik göstermektedir (Bilecik 2014: 160). Çeşmenin kitabesini talik yazı çeşidi ile Mehmed Esad el-Yensari yazmıştır (İbrahimgil – Keleş 2016: 1110):

Şehinşâh-ı cihân Abdülhamid Han

Ki hükmün süsü çarh eyler icrâ

Felek mevc-i hıyâz-ı kadr ü cây

Zemîn gark-âb-ı bahr lütfu her câ

Vekîl-i mutlâkile ide kevnî

*O asl-ı pâk dîn ü devlet ihyâ
Olup sârî kulûba lutf-ı hulki
Tıbâ'-ı âlem oldu hayra mecrâ
Husûsa bende-i sâff-i zamîri
Yeğen Hacı Mehmed Ağa Paşa
Bu ayn-ı selsebil-asâyı itdi
Ağa Kapısı karşusunda inşâ
Ne in ol ayn-ı Tesnîm-i Behiştî
Ne çeşme çeşme-i Kevserle hempo
Binâsı zencebil-i kâfur-ı Adne
Suyu âb-ı hayâta reşk-fermâ
Hıdîv-i ma'serine ârâ ki kandı
Nice ger mevc-i şemşîrinden a'da
O ayn-ı istikamet bir sudur hep
Derûn-ı bîrûn-ı zebân âyine-âsâ
Nem-i ilhâmla sîrâb kılusun
Dil-i pâkin cenâb-ı menzilü'l-mâ
Kulu Kânî zamîrû'l-cem'-i fikrin
İdüp bânî ile atşâna isrâ
İderken cüst ü cû yenbû'-ı dilde
Dua-i su yed-i ber târih-i gazâ
Derûne geldi bî-külfet bu târih
“Sekâhüm Rabbühüm şerâben tahûrâ”*

(Der Sûr 21. âyet)

Sene 1188 (M. 1774)

El-Fakîr Mehmed Es'âd el-Yesârî Gufere lehu

Şumnu'da Osmanlı döneminden kalan ve Bulgaristan hükümeti tarafından muhafaza edilmesine karar verilen çeşme, Balkanlardaki Osmanlı izlerinden biri olarak günümüzde varlığını sürdürmektedir. Bugün üzeri kiremit kaplı, geniş bir ahşap saçakla kapatılmıştır.

Tutucuzade Hacı Ömer Saat Kulesi (*Resim: 4*): 1740'ta cami ve çeşme ile birlikte inşa edilmiştir. Cami günümüze ulaşamamıştır. Kesme taştan yapılan saat kulesinin kaidesi kare, gövdesi ise sekizgen planlıdır. En üstte şerefe gibi ahşap direklere oturan, külah şeklinde bir çatısı bulunmaktadır. Detaylı bitkisel motiflerin yer aldığı çeşme, üstü yarım daire kemerli bir niş içerisine yerleştirilmiştir. Çeşmenin silmesine kadar olan kısmı dikdörtgendir. Kitabe, çeşmenin silmesinin üstüne yarım daire kemer niş içerisine yerleştirilen mermer bir taştan yapılmıştır (İbrahimgil – Keleş 2016: 1116). Kuledeki saat hâla çalışır haldedir. Kitabesi şu şekildedir (Keskioglu 1988: 391):

Bârekellâh zehi bir kule-i sengin bina

Alem efrâz-ı felek tarz-ı hoşayende nümâ

Lânesinden edip âvâz-ı huruş felekî

Umayın Kafta âvâzın işitse ankâ

Serseri geldi dalâl ehli çâk-sîne

Eşref-i saat-ı evkâta kulak tutsa sezâ

Hak Kabûl ile ferahnâk ide sahib-i hayrı

Oldu tevfik ânâ böyle eser-i müstesna

*Kurdu üstad ânâ bir turfe mücessem saat
Habbezâ mucize-i Hazret-i Peygamber-i Hak
Gün-begün sevk ile Yûsuf deyu itmekte nidâ
Bırakıp deyri gele mescide puyân ederek
Sehari na'rezen oldukça müezzin âsâ
Namdaş-ı şeh-i iklim-i risalet ki ânın
Saat-i bahtı karin-i şeref-i sa'd ola tâ
Çalınup kûş gibi şehre letafet viridi
Sajdı âfâka aceb gulgule-i hüsn-i sadâ
Zöhre ol saat rakkas ola gerdûn-ı çerhı
Kâse-i dehr ânâ câm tas ola hürşid-i Hüda
Ne güzel kule-i nev tekye ki san tıfl gibi
Almış ağûşuna bir çeşme-i Zübeyde edâ
Vakti tarihüi Yetîm îgibi mevzun olsun
Penç nevbet çala mü'minlere gülbank-ı salâ
Sene 1740*

Tutucuzade Hacı Ömer

Rıfat Paşa Camii (Resim: 5. 6): Cami Kırım'dan gelen muhacirlerin iskân edildiği Tatar mahallesinde 1869 tarihinde yapılmıştır. Bu nedenle Tatar Camii olarak da bilinmektedir. Enine dikdörtgen planlı olup, üzeri karma çatı ile örtülüdür. Her cephesinde dairesel kemer alınlıklı pencereler kullanılmıştır. Silmelerle kademelendirilmiş bir kaide üzerine oturan minarenin gövdesi dilimlidir. Son cemaat yeri sonradan yapılmıştır. Kapalı bir mekândan oluşmaktadır. Mahvile burada bulunan

merdivenlerle ulaşılır. Minber ve üstü örtü ahşaptır. İnşa malzemesi olarak kesme taş kullanılmıştır (İbrahimgil – Keleş 2016: 1135). Rifat Paşa'nın, kızlarının hayırla yad edilmesi için yaptırdığı camiin kitâbesi şudur (Keskioglu 1968: 133):

*Üç ciğer köşesiçün itti bu hayrı icra
Birisi Sâniye, ikisi Atıyye ü Zehra
Bâg-ı cennette salındıkça bu üç duhter-i pâk
Valideyni olalar mazhar-ı lütf-i mevlâ
Deh düşürdükte denildi bu hayrata tarih
Yaptı dilcu yeni Camii şerifi Rijat Paşa
Kelebehu Sami Gafire leh
Sene 1286 (M. 1869)*

Rıfat Paşa Camii, Şumnu'da ibadete açık üç camiden biridir. Geniş avlusunda bir çeşme bulunuyor. Camide Kur'an-ı Kerim kursları düzenleniyor ve nikah törenleri yapılıyor.

Sultan II. Mahmud Adına Dikilen Abide: 1837'de Sultan II. Mahmud, Tuna Eyaletine yaptığı gezisinde önemli bir ordu karargahı olan Şumnu'ya da uğramıştır. Bu seyahatinde, Prusya Büyükelçisi Mareşal von Moltke de ona refakat etmişti. Alman İmparatorluğu'nun Başvekili olan Helmuth von Moltke Şumnu ile ilgili izlenimlerini şöyle anlatır (Konuk 2016: 83-89):

“5 Mayıs 1837 günü Şumnu'ya geldik. Yolun iki tarafında şehrin ileri gelenleri selama duruyorlar, sağda Müslümanlar, solda Hristiyanlar... Müslümanlar, ellerini karınlarına kavuşturmuş dik duruyorlar. Fakat Hristiyanlar, hatta yüksek rütbeli papazlar ve piskoposlar yerlere kapanıyorlar ve padişah önlerinden geçinceye kadar kıpırdamıyorlar...

Padişah halka hitabetti:

“Siz Rumlar, siz Bulgarlar, siz Yahudiler, hepiniz Müslümanlar gibi Allah’ın kulu ve benim tebeamsınız. Aralarınızda fark yoktur.

Padişah, seyahatin bütün masrafını kendi parasından ödüyordu. Duyduğuma göre yanına 2.5 milyon altın lira ve birçok kıymetli eşya almış. Bu paranın çoğunu fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine dağıtacaktı. Hiçbir fakirin veya sakatın yanından geçmedik ki, padişah, adamları vasıtasıyla bir altın göndermiş olmasın. Bilhassa Şumnu fakirlere için 10.000 altın bıraktı ve bu paranın fakirlere ve bilhassa adları kendisine bildirilmiş olanların ellerine geçmesi, dağıtanların parmakları arasına pek fazlasının yapışıp kalmaması için kat’i emirler verdi. İmamlar bu hususta mahumat vereceklerdi.

Geçen gün padişah, pek maharetle bizzat sürdüğü 4 atlı faytonu ile gidiyordu. Fakir bir kadın, değneğin ucuna taktığı istidayı, elinden geldiği kadar ileri uzatmıştı. Fakat pek hızlı gidildiği için onu kimse farketmedi. Yalnızca padişah gördü. Atları durdurdu ve subaylarından birini gönderip kağıdı aldırdı, sonra yine arabasını sürdü. Birer Osmanlı Eyaleti olan Eflak’ın Prensi Sturdza ile Boğdan’ın Prensi Ghika’da padişahı görmek için Şumnu’ya gelmişlerdi. Padişah onları kabul etti. Bu yarı hükümdarlar, iki saat güneşin altında ayakta bekledikten sonra padişahın huzuruna kabul edildiler. İki dizleri üzerine çöktüler ve Şevketmeâb’in eteğini öptüler. Kendilerine birer şeref kürkü ile şal hediye edildi. Şumnu’dan Silistre’ye, oradan Rusçuk’a, oradan da Tırnova’ya gelindi. Nihayet 21 Mayıs günü Kızanlık’taydık. .... Bu seyahat sırasında padişah, konaklama masraflarından artan yanındaki bütün parayı fakirlere, muhtaçlara ve camilerin tamiratları için dağıttı, geriye bir şey bırakmadı” (Moltke 1969: 96-97).

Şumnu şairlerden ve orduda kâtip olan Yusuf Akif Efendi bu olayı bir kaside ile tarihe şöyle tescil etmiştir (Konuk 2016: 90):

*Şecaat pişe hayr-cndişe ü dâd-ı kerem fermâ
Bu câya sâhibi seyf i kalem Mahmud Han geldi
Cihanda gelmedi bir Padişah bu beldeye Hakkâ
Bu Hâkan-ı zaman, Dârâ-hadem Mahmud Han geldi
Nasıl olmaz ahalisi aceb ihyâyı eltâf-ı
Şerefle Şumnu'ya İsây-ı dem Mahmud Han geldi
Gubârına nola reşk eylese bu mevkiin kimya
Ki zira yümnile bastı kadem Mahmud Han geldi.
Serir-i saltanatta dâim olsun zat-ı vâlâsı
O ruh-ı cism-i âlem pür-kerem Mahmud Han geldi
Bu gûnâ, Akifâ, tarih düşer bin yılda bir ancak
Bu sahrâya Cenabı cud-ı yemm Mahmud Han geldi
Sene 1253 (M. 1837)*

El fakir Yesârizâde Mustafa İzzet gafer-lebüma

Bu kaside Ycsârizâde Mustafa İzzet tarafından güzel bir tâlik vazı ile mermer bir sütun üzerine yazılmış ve bu sütun bu ziyaretin hâtırası olarak Otağ-ı Hümâyunun kurulduğu yere 2,5 metre yüksekliktedir (Keskioğlu 1988: 392). Günümüzde abide müftülük avlusunda bulunmaktadır.

Sultan Abdülaziz Lisesi (*Resim: 7*): Şumnu'da son dönem Osmanlı yapısıdır. İki katlıdır ve cephede katlar silmelerle bölümlendirilmiştir. Yan cepheler orta cepheye göre daha geride kalmıştır. Çok sayıda yuvarlak kemerli pencere ile

aydınlatılmıştır. Pencereler her iki katta da olup, yuvarlak kemerli aralarda konsollarla birbirine bağlanmıştır. Giriş kapısı üzerinde dışa çıkıntı yapan çıkma bulunmaktadır. Bu kısımda da üç pencere ile dışa açılma sağlanmıştır. Köşe duvarına yerleştirilmiş Osmanlı Türkçesi ve Bulgarca kitabesi bulunmaktadır. Osmanlıca kitabesi şu şekildedir:

*Sultan Abdülaziz Han Efendimizin Saye-i
şehinşahilerinde*

*Andre Branko'nun inşa ve ihya eylediği kızlara mahsus
mekteptir*

Sene 1286 (M. 1870)

Günümüzde bina öğretmen evi olarak kullanılmaktadır.

Serturnacı Mustafa Ağa Bedesteni (*Resim: 8, 9*): Bedesten bir XVI. yüzyıl yapısıdır. Dikdörtgen planına sahiptir ve tamamen kesme taştan inşa edilmiştir. Ön cephenin orta ekseninde, dışa taşkın ve her iki yanında birer odası bulunan eyvan şeklinde sivri kemerli ana kapısı yer almaktadır. Yapının diğer üç cephesinde de birer kapısı olmak üzere toplam dört kapısı yer mevcuttur. İç kısmında beş paye şeklindeki ayağa oturan ana gövdenin etrafı odalarla çevrilmiştir. Bu ana bölüm, etrafını çevreleyen odalardan daha yüksek tutulmuş ve dışa doğru pencere açıklıkları bulunmaktadır (İbrahimgil – Keleş 2016: 1119). Günümüze kadar ayakta kalan bedesten kullanılmamaktadır.

Sonuç

Osmanlı döneminde Şumnu, coğrafi konumundan dolayı, ordu için bir destek görevindedir. Trakya'ya geçişini sağlayan geçitlerin kontrolünü elinde bulundurması ve denize yakınlığından dolayı stratejik merkezlerden biri olmuştur. XIX. yüzyılda hızla gelişmiş ve kuzeydoğu Bulgaristan'ın önemli

askerî, idarî, ticarî, dinî, üretim ve kültürel merkezlerinden birisi olmuştur. XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarına kadar da bir Osmanlı şehri olma özelliğini korumuştur. Şehir bir meydan ve aynı zamanda iş merkezi etrafında oluşmuştur. Bu merkez şehir ve devlet yöneticilerinin görev yaptığı binalarıyla birlikte sadece ticarî değil farklı şehir özelliklerini de taşımaktadır. Çarşıda Şerif Halil Paşa Camii, Bedesten, Suntur Hamamı ve iş sahası bulunmaktaydı. İdarî ve askerî binalar, hanlar, dükkânlar, çeşmeler, kahvehaneler de bu bölgedeydi. Çarşı, şehrin içinden geçen derenin iki yakasındaydı ve derenin üzerinde çok sayıda köprü bulunmaktaydı. Ayakta kalan eserler, Osmanlı döneminin simgeleri olarak önem taşımaktadırlar. Günümüze birkaç örneği ulaşabilen dinî yapılardan camiler ile sivil yapılardan saat kulesi, çeşme, okul, han ve evler daha yoğun olarak inşa edilmiş yapılardır. Camiler, hâlen kendi öz işlevlerini en çok sürdüren eserlerdir. Osmanlı dönemi maddî kültür mirasının geleceğe taşınması ve gelecek nesillere iletmek üzere bu emanetler yaşatılmalıdır. Gerek tarihî geçmişi, gerekse günümüzdeki turizm için oldukça önemli olan bu kültür varlıkları şehrin geçmişine ışık tutmaktadırlar.

Kaynakça

Ayverdi 2000: Ayverdi, E. H. Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri (Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk), IV (4., 5., 6. Kitap), 2. Baskı, İstanbul, 2000.

Bilecik 2014: Bilecik, G. “Şumnu'da Bitirilememiş Bir Osmanlı Eseri: Kurşunlu Çeşme”, Akademik Araştırmalar Dergisi, Kasım 2013-Ocak 2014, Yıl: 15, Sayı: 59, İstanbul, 2014, s. 141-166.

Çelik 2010: Çelik, M. Balkanlar'da Tanzimat: Midhat Paşa'nın Tuna Vilayeti Valiliği (1864-1868), Libra Kitapçılık, İstanbul, 2010.

Draganova 2006: Draganova, S. Tuna Vilayeti Köy Nüfusu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

Harbova 2001: Harbova, M. “Устойчивост и Универсалност на Архитектурния Модел в Османското Култово Пространство на Балканите през 15-19 В.” (“XV.-XIX. Yüzyıllarda Balkanlar'daki Osmanlı İbadet Yapılarının Mimari Modellerinin Dayanıklılığı ve Evrenselliği”), Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimararisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri 17-19 Mayıs 2000 Şumnu, Cilt 1, 347-364, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını: 263, Ankara, 2001.

İbrahimgil – Keleş 2016: İbrahimgil, M. G. – Keleş, H. Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi. Vakıf Eserleri Envanteri, 2. Cilt, İstanbul, 2016.

İsen 1997: İsen, M. “*Balkanlarda Türk Edebiyatı*”. Ötelerden Bir Ses. Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler. Ankara, 1997.

Kahraman 2005: Kahraman, N. Şumnu Şerif Halil Paşa Camisi (Tombul Cami), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

Kahraman - Dağlı 2010: Kahraman, S. A., Dağlı, Y. Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi; Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne, 3. Cilt-2. Kitap, İstanbul, 2010.

Keskiöglu – Özaydın 1983: Keskiöglu, O. – Özaydın, A. Taha “Bulgaristan'da Turk — İslam Eserleri.“ *Vakıflar Dergisi, XVII. sayı* (Ankara 1983), s. 109 – 140.

Keskiöglu 1968: Bulgarıştan'daki Bazı Türk Vakıfları ve Abideleri
<http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1562/Keskiöglu.pdf?sequence=1> (Osman Keskiöglu; 03.01.2023).

Keskiöglu 1985: Keskiöglu, O. "Şumnulu Şerif Halil Paşa Vakfıyesi." *Vakıflar Dergisi, 19 (1985):* 25-30.

Keskiöglu 1988: Keskiöglu, O. "Şumnu'da Türk İslâm Eserleri." *Vakıflar Dergisi, 20 (1988):* 389-393.

Kiel 1994: Kiel, M. “Şumnu”, İslam Ansiklopedisi, Cilt 39, Türkiye Diyanet Vakfı, 227-230, İstanbul, 1994.

Konuk 2016: Konuk, N. Sultan II. Mahmud'un Rumeli Seyahati ve Nişan Taşları, Ankara, 2016.

Köksal 2005: Köksal, O. “Balkanlarda Birlikte Yaşama Standardının Göstergesi Olarak XIX. Yüzyılda Bir Osmanlı Ordugah Kasabasının Demografik, Sosyo-Ekonomik Panoraması”, Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu 11-13 Mayıs 2005 Bildiriler Kitabı, Odunpazarı Belediyesi Yayınları: 7, Tarih Dizisi: 2, İstanbul, 2005, s. 217-228.

Köksal 2006: Köksal, O. XIX. Yüzyılda Bir Osmanlı Ordugah Kasabası Şumnu, Araştırma Yayınları, No.39, İstanbul, 2006.

Meçik 1977: Meçik, H. A. Şumnu (Bulgaristan Türklerinin Kültür Hayatı), İzmir, 1977.

Moltke 1969: Moltke, H. Trkye mektupları (ev.: Hayrullah rs), İstanbul, 1969.

Ocaklı 2006: Ocaklı, N. Demographic Structure And Settlement Patterns of North-Eastern Bulgaria: A Case Study on Niğbolu Sandjak (1479-1483), Yüksek Lisans Tezi, Bilkent niverisitesi, Tarih Bölümü, Ankara, 2006.

Salim – Levkova 2009: Salim, M. – Levkova, M. Османската калиграфска школа в Шумен през XIX век, (XIX Yüzyılda Őumnu Hat Mektebi), Tarihte Őumnu ve Őumnulular Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 10-11 Mayıs 2007, Veliko Tırnovo, 2009.

Resim 1: Şerif Halil Paşa Cami

Resim 2: Şerif Halil Paşa Külliyesi

Resim 3: Kurşunlu Çeşme

Resim 4: Rifat Paşa Camii

Resim 5: Tutucuzade Hacı Ömer Saat Kulesi

Resim 6: Rifat Paşa Camii

Resim 7: Sultan Abdülaziz Lisesi

Resim 8: Sertunacı Mustafa Ağa Bedesteni

Resim 9: Sertunacı Mustafa Ağa Bedesteni

ИМАМЪТ ПРИПАДНА ИЛИ ИМАМ-БАЙЪЛДЪ: ПРЕВОД НА КУЛИНАРНИ НАЗВАНИЯ

доц. д-р Менент ШУКРИЕВА, Теодора СТОЯНОВА

*Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
m.shukrieva@shu.bg*

THE İMAM FAİNTED OR İMAM BAYİLDİ: TRANSLATION OF CULINARY NAMES

Assoc. Prof. Menent SHUKRIEVA Ph.D., Teodora STOYANOVA

Abstract: The issue of the translation of Turkish culinary vocabulary is relevant and significant for research both in a scientific-theoretical and in a practical-applied aspect. In the present work, three translations of the names of dishes, excerpted from a culinary book containing dishes emblematic of the Çeşme and Alaçatı regions, are presented. The translations are the work of one translator with the necessary language qualifications, a native speaker of Turkish, a second-year student majoring in Turkish philology with business communication, a native speaker of Turkish, and a second-year student majoring in Turkish philology with business communication", a non-native Turkish speaker. Based on the study, it is concluded that the adequacy of the translation depends to a large extent on the translator's ability to adapt the source material to the linguistic and cultural norms of the target language. Therefore, the translator is a kind of "conductor", with the help of which the recipient will understand the original message encoded in the source text. This complex task justifies the translator's unlimited freedom to search for the most adequate possible transmission of the original message, which in culinary vocabulary is a difficult and responsible task.

Key words: Turkish culinary vocabulary, Turkish, culture, translation

Храната се разглежда като един от основните елементи на бита, както и като един от ключовите носители и символи на културата. Като част от културната идентичност храната може да се квалифицира като

инструмент, чрез който определена култура може да навлезе в културата на различни общности и народи по целия свят. Например, популярното днес американско бързо хранене (fast food) е разпространено по целия свят и типични наименования на храни като бургер (burger) и хотдог (hotdog) са изключително разпознаваеми. В контекста на турския език, същото може да се каже и за названията на някои турски храни като дюнер (döner) и кебап (kebab), като акцентът пада на връзката между храна, култура, език, глобализация и превод.

Всички сме израснали с гозби като сарми, долми, къпоолу, къфтета, мусака и др. Днес, в условията на задълбочаващото се двустранно сътрудничество между България и Турция, в една или друга степен, българинът влиза в по-тесен контакт с турската култура и по-конкретно с турската кулинария. Малцина са тези, които не са чували и/или опитвали *имам-байълдъ*³⁰ (букв. „*имамът принадлеа*“), *ханъм-гъобеги* (букв. „*женски пъл*“), *кадън-буду къфте* (букв. „*женско бедро*“), *казан-диби*, *тавук-гйойсю* (букв. „*пилешки гърди*“), *везир-пармагъ* (букв. „*прътът на везира*“), *карнъ-ярък* (букв. „*коремът му разцепен*“), *хюнляр-бегенди* (букв. „*господарят го хареса*“), *кадъ-боган* (букв. „*удушаващи кадията*“) и др.

Преводът на кулинарна лексика е пренасянето на семантичната идентичност на оригинала в друг език посредством деконтекстуализирането и

---

³⁰ Един от актуалните в съвременното турско езикознание въпроси е прилагането на разделно и слято писане. За разлика от сравнително често прилаганата практика в кулинарни сайтове, блогове и др. издания, в настоящата разработка при изписването на турските композити се прилагат орфографските норми, определени от Турския езиков институт (Türk Dili Kurumu), а при изписването на български език на транслитерирани и/или транскрибирани кулинарни наименования се прилага полуслятото писане, съобразно правописа в АТБР, възприет като достатъчно показателен орфографски пример.

реконтекстуализирането на смисъла. Разкриването на смисълът предполага работа върху езика. И тъй като езикът е същностна част от културата, културната идентичност по необходимост минава през езиковия обмен (Кръстева 2017: 169). Езикът се отразява върху светогледа и начина на мислене, а светогледът се определя до голяма степен от взаимоотношенията между език, култура и начин на живот. Проблеми при предаването на кулинарна лексика могат да възникнат не само на лингвистично ниво, когато двата езика са съществено различни, но и при различия от културно естество.

Езиковите единици, в частност кулинарните, изразяват понятия по различен начин, в ниска или по-висока степен от скалата на възприятието. Хумболтовите³¹ констатации, затова как езиковите светове не съвпадат, тоест всеки език структурира реалността по-свой начин и думите на един език нямат непременно еквивалент на друг език подлагат на съмнение твърдения, които третират преводът на кулинарна лексика като лесен и безпроблемен. Думите препращат към предварително установен код, към система, която дава достъп до реалността на даден език. Всяка дума, всеки езиков знак са свързани по между си чрез езикови връзки и така придобиват смисъл. Езиковите знаци, като носители на смисъл са разбираеми в определен психологически, културен или исторически контекст. Преводът на езикови единици по своята същност е обвързан освен с добро познаване на изходния и целевия език, но и с традиционната култура и мироглед, религиозните и

---

³¹ Вилхелм фон Хумболт (на немски: Friedrich Wilhelm Christian Carl Ferdinand Freiherr von Humboldt) е германски филолог, философ, лингвист и държавник. Лингвистичните идеи на Фон Хумболт влияят върху развитието на езикознанието като научна дисциплина, на психологическата школа (Х. Щайнтал, А. Потебня и др.), немското неохумболтианство и американската етнолингвистика от 20 век.

обществени норми в съответното общество, с неговата история и традиции.

Преводаческият процес не е проста замяна на думи и термини от един език с думи и термини от друг. Всъщност преводът е сложен процес, в който преводачът е изправен пред редица трудности. Както посочва С. Ангелова, „макар преводът да се упражнява и коментира над 2000 години, а многобройните му аспекти да са теоретически изучавани вече повече от век, няма еднозначно разбиране какво представлява той. В това отношение преводът има родство с езика: повсеместно използван, интуитивно безпогрешно разпознаван, той все пак трудно се подава на дефиниране. (Ангелова 2014: 7). Изследователката стига до заключението, че вместо дефиниция е по-удачно посочването на „работна „интуиция“ за превода, в която се включва само неоспоримото по отношение на него: *преводът е посредничество и се състои в схващане и изразяване на чуждоезиков текст по не-чужд начин.*“ (Пак там, 7).

Прибягването до определени замени или преводачески трансформации се обуславя от различията между изходния и езика на превода (Сиракова, Мичев 2015: 1).

С оглед анализ възложихме за превод на наименования на ястия, ексцерпирани от кулинарна книга, съдържаща блюда, емблематични за района Чешме и Алачатъ.³² Оригиналното наименование на ястията и преводите, изпълнени от трима души са оформени в таблица с оглед нагледност. Преводът в първата колонка е

---

³² http://www.cesmeyemekleri.com/download/Cesme_ve_Alacati_Yemekleri_Kitabi.pdf

дело на преводач с необходимата езикова квалификация, носител на турски език. Във втората колонка е поместен преводът на студент във втори курс в специалност „Турска филология с бизнес комуникация“, носител на турски език и в третата – на студент в същия курс, неносител на турски език.

Както е видно и таблицата, преводът на кулинарни наименования, както и преводаческата работа като цяло, не е просто механична замяна на лексикалните единици на изходния текст с тези на целевия, а представлява търсене и постигане на оптимален вариант с оглед на спецификата на превежданите лексеми.

Оригинал	Превод № 1	Превод № 2	Превод № 3
Çorbalar	Супи	Супи	Супи
Balık çorbası	Рибена супа	Рибена чорба	Рибена супа
Dil çorbası	Супа от телешки език	Супа от език	Супа от език
Etli pirinç çorbası	Оризова супа с месо	Чорба с ориз и месо	Оризова супа с месо
Maçi çorbası	Супа „Мачи“	-	Супа мачи
Salatalar	Салати	Салати	Салати
Ahtapot salatası	Салата от октопод	Салата с октопод	Салата от октопод
Fava	Фава	Фава	Фава
Kelle peynirli yumurta	Яйца със сирене „Келле“	Гювече със сирене и яйце	Сирене Михалич с яйца

Koruk salatası	Салата с печен патладжан	Салата Корук	Салата Корук
Zeytinyağlı kuru bakla	Бакла със зехтин	Широк боб със зехтин	Бакла със зехтин
Kuru börülce salatası	Бобена салата	Бобена салата	Бобена салата
Yoğurtlu semizotu	Тученица с кисело мляко	Тученица с кисело мляко	Тученица с кисело мляко
Sebze & Otlar	Зеленчукови ястия	Зеленчуци и билки	Зеленчуци и билки
Ekşili Enginar	Артишок с кисел сос	Запържен артишок	Кисел артишок
Enginarlı Pilav	Пилаф с артишок	Ориз с артишок	Ориз с артишок
Bazina	Базина	Базина	Базина
Etli Enginar	Артишок с месо	Артишок с месо	Артишок с месо
Fırında Patates	Запечени картофи	Картофи на фурна	Картофи на фурна
İşkembeli Nohut	Нахут с шкембе	Шкембе с нахут	Шкембе с Нахут
Ispanaklı Yumurta	Яйца със спанак	Спанак с яйца	Спанак с яйца
Kabak çiçeği dolması	Пълнен цвят от тиква	Пълнени цветове от тиквички	Пълнени тиквени цветове
Kabak çiçeği	Пържен цвят от	Пържени цветове от	Пържени тиквени

kızatması	тиква	тиквички	цветове
Karıştırma	Каръштърма	Бъркоч	Каръщърма
Kimyonlu patlıcan	Печен патладжан с кимион	Патладжан с кимион	Патладжан с Кимион
Güveçte kurufasulye	Боб в гювече	Боб в гювече	Боб в гювеч
Patlıcanlı ve Patatesli Menemen	Менемен с картофи и патладжан	Менемен с патладжан и картофи	Менемен с патладжан и картофи (миш маш)
Sarmaşık otu	Яйца с бръшлян	Диви аспержи	Бръшлянова трева
Zeytinyağlı Taze bakla	Свежа бакла със зехтин	Зелен боб със зехтин	Прясна бакла със зехтин
Semizotu yemeği	Ястие от тученица	Ястие от тученица	Ястие от тученица
Etli şevketi bostan	Листа от бенедектински трън с месо	-	Шевкети бостан с месо
Deniz Ürünleri	Ястия с морски продукти	Морски дарове	Морски дарове
Balık köftesi	Рибено кюфте	Рибено кюфте	Рибено кюфте
Suda limonlu balık	Задушена риба с лимон	Лимонена риба във вода	Риба с Лимон във вода
Ahtapotlu	Пилаф с	Октопод с	Ориз с

pilav	октопод	ориз	октопод
Ahtapot yahnisi	Яхния с октопод	Яхния от октопод	Яхния от октопод
Balıkçı usulü kalamar tava	Калмари на тиган по рибарски	Панирани калмари	Пържени калмари в тава
Balık dolması	Пълнена риба	Пълнена риба	Рибена долма
Ahtapot izgara	Октопод на скара	Октопод на скара	Октопод на скара
Ahtapot kurusu	Сушен октопод	Печен октопод	Изушен октопод
Boklu kebab	„Боклу“ кебап	Риба на скара	Боклу кебап
Fırında ahtapot	Печен октопод	Октопод на фурна	Октопод на фурна
Ispanaklı supuе	Сепия със спанак	Пъстърва със спанак	
Et yemekleri	Месни ястия	Ястия с месо	Месни ястия
Arpacık soğanlı et yahnisi	Яхния с месо и лук	Яхния с месо и шалот	Месна яхния с шалот
Ciğer Ekmek	Сандвич с черен дроб	Сандвич с черен дроб	Хляб със Черен дроб
Et güveç	Месо в гювеч	Гювече с месо	Гювече с месо
Kızarmış işkembe	Пържено шкембе	Пържено шкембе	Пържено шкембе

Maydanozlu köfte	Кюфтета с магданоз	Кюфте с магданоз	Кюфтета с магданоз
Tas kebabı patatesli	Тас кебап с картофи	Тас кебап с картофи	Тас кебап с картофи
Tas kebabı pilavlı	Тас кебап с ориз	Тас кебап с ориз	Тас кебап с ориз
Tirit	Тирит	Тирит	Тирит
Tatlılar	Десерти	Десерти	Десерти
Badem sütü	Бадемово мляко	Бадемово мляко	Бадемово мляко
Çeşme şerbeti	Чешме шербет	Чешме Шербет	Чешме шербет
Sakızlı kurabiye	Курабии с анасон	Пухкави курабийки	Бисквитки с мастикс
Sakızlı muhallebi	Крем с анасон	Малеби	Пудинг с мастикс
Fırınlı incir	Печени смокини	Смокини на фурна	Смокини на фурна

Преводът на гореописаният списък с ястия отне на преводача 5 дни. Същият още при възлагането попита две неща: за кого е предназначено менюто (къде ще се използва) и с колко време разполага за извършване на превода. На първият въпрос беше отговорено, че този списък с ястия ще има широка публика, но не е за научни цели, а на вторият въпрос бе отговорено: колкото е необходимо. След изпълнението на преводаческата задача, преводът беше предоставен за прочит на лице, което не

владее турски език и няма специално отношение към кулинарията. Заключението му беше, че звучи доста интересно и определено би опитал този вид кухня. На следващ етап от проучването менюто беше предоставено на лице, което владее турски. Професионалното занятие на лицето не е превод, а – туристическа дейност. Заключението му беше, че списъкът с ястията е изключително добре адаптиран за българското пространство и определено буди интерес към кухнята на този район.

Срокът, с който разполагаха студентите за превод на менюто беше петдневен. Участваха четирима, но на случаен принцип бяха избрани един носител на езика и един – неносител. Както става видно и от самите преводи, в голямата си част преводите на ястията, направени от студентите може да се определят като успешни. При анализа на преводите се отчете фактът, че студентите още не са слушали лекции по дисциплината „Транслатология“ и не са имали семинарни упражнения по превод, каквито в интензивна степен ще имат през следващите две години от бакалавърското си обучение.

Схващането на превода не просто като езиков процес, а като процес на вземане на решения, поражда необходимостта от изясняване на неговия механизъм. В прочутата си статия „Преводът като процес на вземане на решение“ Леви посочва необходимостта от мобилизиране на езиковия потенциал на преводача, активизиране на съзнателния или несъзнателен избор сред набора от възможности, намиране на най-адекватното решение (Кръстева 2015: 17).

В изпълнение на целите и задачите на настоящата дипломна работа направихме следния коментар на преводите:

Раздел Супи

Първата супа е преведена коректно на български език и от тримата участници в експерименталната задача по превод. Най-уместен превод на втората супа, а именно *dil çorbasi*, дава професионалният преводач, като посочва, че езикът е телешки. Тук следва да се отбележи, че на професионалния преводач бе предоставен линк към източника, а на студентите – не. Същите може само да предположат, че това е телешки език предвид факта, че превеждат рецепти на турски ястия. Третата супа е преведена в различни варианти, но и трите са уместни. При четвъртата супа имаме два варианта на превод. Разликата между тях са употребата на кавички и главна буква. При превод на подобен род ястия, непонятни за носители на други култури, е препоръчителна употребата на *описание* след направения приблизителен превод, т.е. тук следваше да се упомене, че ястието е *вид доматиена супа*.

Раздел Салати

В този раздел първата, както и последните две салати са преведени адекватно и от тримата. Прави впечатление, че преводът на второто ястие е идентичен и при тримата, но е некоректен, тъй като името на основният продукт е просто транслитериран и транскрибиран. *Fava* означава *бакла*, а тук се визира *пастет от бакла*. Третото ястие е преведено по три различни начина. Като най-адекватен може да се приеме третият превод, в който е посочено *сирене Михалич*, т.е. сирене, което е понятно в българската култура и идентично с турското сирене *kelle*. При преводът

на *koruk salatası* най-удачна би била комбинацията от преводите на тримата ни участници в преводаческата задача, т.е. да се даде частична транслитерация, а в скоби да се посочи, че основната съставка е печен патладжан. Има два точни варианта на превод на *zeytinyağlı kuru bakla* – в първата и третата колонка. Студентът, носител на езика, не е успял да намери българският еквивалент на *kuru bakla*, а именно – *бакла*.

Раздел Ястия от зеленчуци и билки

Най-адекватният превод на *ekşili enginar* е *кисел артишок*, по подобие на кисели краставички. Първият превод е подвеждащ, защото ястието няма сос, а второто показва само един етап от приготвянето. Най-уместният превод на ястието *enginarli pilav* е в първата колонка. Във втория и третия превод типичното за турската кухня ястие *pilav* е преведено като *ориз* при все, че наименованието *пилаф* вече е навлязло доста широко в българската кулинарна лексика. При превода на *bazına* и тримата участници са приложили метода транслитерация. С оглед преводът да постигне целите си, т.е. да бъде разбран от адресата, в такива случаи е препоръчително посочване на кратко описание в скоби, което може да е подобно на: *Телешко месо на кубчета и бамя със сос от брашно*. Следващите три превода могат да се определят като адекватни. За превод на *ıspanaklı yumurta* нашето предложение е *спаначени гнезда с яйца*, поради това, че името е възприето в българското кулинарно пространство и е идентично с това от източника. По отношение на *kabak çiçeği dolması* за адекватен може да се приеме превода във втората колонка, тъй като цветът, който се ползва при приготвянето на този вид *долма* е от тиквички. При следващото ястие, а именно *kabak çiçeği kızartması*, уместен

е отново втория превод, поради същата причина. Най-адекватният превод на ястието *karıştırma* е в третата колонка. След транслитерираният вариант на ястието би било уместно в скоби да се посочи, че това е *коприва с ориз*. Тази информация ни подава менюто от линка. Ако преводачът не разполага с ориентир може приеме ястието като вид *млечна манджа*, поради това, че в повечето интернет източници *karıştırma* е ястие, приготвяно от прясно мляко, брашно и яйца. Преводите на *kimyonlu patlıcan* са с малки разлики, но като най-адекватен може да се посочи първият. И трите превода на *güveçte kuru fasulye* са коректни. Най-адекватният превод на *Patlıcanlı ve patatesli menemen* е направен от студентката, носител на турски език, която е посочила в скоби българският еквивалент на *menemen*, а именно: *миш-маш*. Точният превод на *sarmaşık otu* е посочен във втората колонка, т.е. това е растението *диви аспержи*. От менюто става ясно, че ястието представлява *яйца в гнездо от диви аспержи*, но с тази информация разполагаше само преводачът, чийто превод попада в категорията комичен превод: *яйца с бръшлян*. За има *zeytinyağlı taze bakla* два адекватни превода, различаващи се по една-единствена дума. При единия превод е употребена думата *свежа*, а при другия – *прясна*. Преводът във втората колонка е грешен, поради неточното посочване на еквивалента на *taze bakla*. Наименованието *semizotu yemeği* е преведено коректно и по един и същи начин и от тримата ни преводачи. Въпреки, че разполага с ценната информация от менюто професионалният преводач допуска съществен пропуск при превода на *etli şevketibostan*, като пропуска да посочи, че ястието съдържа *месо* – важен момент от кулинарна гледна точка. От друга страна, преводът на растението *şevketibostan* е успешно преведен само от него.

Втората колонка остана празна, а в третата е посочен транслитерираният вариант на думата.

Раздел Морски дарове

Ястия като *balık köftesi*, *ahtapot yahnisi*, *ahtapot izgara*, *tuzda balık* и *yengeç kızartma* са преведени идентично от тримата, с малки разлики в употребата на число и предлог. Ястието *suda limonlu balık* е породило различни вариации, като най-адекватен е преводът в първата колонка. Употребата на *във вода* вместо *задушен* показва ясно, че преводачите не са запознати с различните видове кулинарни техники. Отново има превод на *pilav* като *ориз*, вместо *пилаф*. Адекватният превод на ястието *balıkçı usulü kalamar tava* е в първата колонка, а преводът във втората напълно променя техниката на приготвяне. Ястието *balık dolması* е коректно преведено в първата и втората колонка. В опит да открие удачен еквивалент на турската дума *dolma*, третият преводач използва турцизма *долма*. Този метод понякога е удачен, но при рибни ястия се оказва неуместен, защото в българската кулинарна практика има наложило се име и това е *пълнена риба*. Най-адекватният превод на *ahtapot kurusu* е *сушен октопод*. Преводът във втората колонка (*печен октопод*) променя не само кулинарната технология, а и семантиката на изафета. И при следващия превод, посоченото във втората колонка, е неточно. Касае се за *boklu kebab*, чийто превод на български е уместно да бъде чрез транслитерация, т.е. да бъде *боклу кебап* – така, както са го превели другите наши преводачи. В първата колонка ястието *fırında ahtapot* е преведено като *печен октопод*. Този превод може да се приеме като инвариант, а преводите във втората и третата колонка - като варианти. Преводаческата работа по *ispanaklı supye* илюстрира как неточност в правописа на изходния език може да доведе до

неточност при предаването на целевия език (втората колонка) или липса на какъвто и да е превод (третата колонка). Става въпрос за *supye*, чийто правилен правопис е *sübye*. Случаи като този налагат преводачът да направи съответните справки в достоверни ресурси и да открие лексемата, която авторът на съответния текст е изписал погрешно. Преводачът с опит явно е сторил това и е взел правилното решение, като е превел това ястие като *сепия със спанак*.

Раздел Месни ястия

Като коректни в този раздел може да се определят преводите на *kızarmış işkembe* – *пържено шкембе*, *tas kebabi patatesli* – *тас кебап с картофи* и *maydanozlu köfte* – *кюфтета с магданоз*. *Ciğer ekmek* е коректно преведено в първата и втората колонка като *сандвич с черен дроб*, а преводът в третата представлява буквален превод на лексемата *ekmek*. Заемката *сандвич* в случая е инвариант, наложил се в българското кулинарно пространство, поради което е неуместна употребата на думата *хляб*. С малки неточности са преведени *arpacık soğanlı et yahnisi* и *tas kebabi pilavlı*. Направените преводи може да се квалифицират като варианти, а инвариантите, предложени от нас са съответно *яхния с месо и арпаджик* и *тас кебап с пилаф*. Ястието *et güveç* е преведено по два приемливи варианта. При превода на ястието *tirit* и тримата са прибегнали до метода транслитерация, като препоръката в случая е посочване на кратко описание в скоби.

Раздел Десерти

Сред адекватно преведените десерти са *Badem sütü* – *бадемово мляко*, *fırınlı incir* – *печени смокини* и *смокини на фурна*. При превода на *Çeşme şerbeti* е приложена частична

транслитерация по подобие на популярните Адана кебап, Урфа кебап и т.н. Друг вариант за превод е съществителното Чешме да се модифицира и да влезе във функция на прилагателно като чешменски, т.е. а преводът да бъде *шербет по чешменски* или *чешменски шербет*. Няма адекватен превод на два десерта, а именно: ***sakızlı kurabiye*** и ***sakızlı muhallebi***. Десертът ***sakızlı kurabiye*** е уместно да се преведе като *курабии с мастикс* или *курабии със сакъз*, а ***sakızlı muhallebi*** – като *малеби с мастикс* или *малеби със сакъз*.

Преводът на ястията от тази кулинарна книга се превърна в своеобразен тест за езиковите и културните компетенции на лицата преводачи. За предоставяне на качествен превод, който от една страна да не прелива от транслитерирани наименования на ястия, а от друга и да съответства на автентичния текст е необходимо да се даде съответната пълна и изчерпателна информация на преводача. Важно е да се отбележи, че спецификата на превежданите текстове често поражда необходимост от консултации с вещи по съответната проблематика лица или справка до ресурси по темата с оглед прецизиране на текста на целевия език.

Важно е да се отбележи, че бидейки определени като реалии и култури от теоретици на превода и лингвистиката, гастрономическите лексеми са своеобразен мост между език и култура на дадена общност, нация или географски район, а преводът им - своеобразен трансфер на култура, история, традиции и контекст. Никак не е маловажен фактът, че имената на ястията въздействат и психологически. Ето защо техният превод трябва да е колкото достъпен, толкова и информативен, а понякога даже да пораждащ любопитство. В ресторантски менюта

при предаване на специфична лексика, нямаща аналог в съответния целеви език се допуска използването освен на транскрипция и транслитерация и на приблизителен превод и/ или адаптация според целевата култура. При наличие на еквивалентно ястие в целевия език (реалия или културема със сходно значение) по преценка на преводача се допуска и замяна на наименованието. В конкретния случай между турски и български език, положително влияние оказва освен общата история и близостта в географското разположение. Представител на целевата култура, в случая българската, няма да бъде объркан от ястие като *кавърма (kavurma)* и няма нужда то да бъде изписано като *кавурма*. Други подобни примери са *мусака, долма, сарма* и т.н. Въпреки наличието на прилики при адаптация или прилагане на буквален/ приблизителен превод следва да се превежда изключително острожно, защото някои думи имат еквиваленти със силно негативен или отрицателен заряд (*boklu kebab*).

Въз основа на анализа се прави заключение, че адекватността на превода зависи в голяма степен от способността на преводача да приспособи изходния материал към езиковите и културни норми на целевия език. Поради което преводачът се явява своеобразен „проводник“, с чиято помощ реципиента ще разбере оригиналното съобщение, кодирано в изходния текст. Тази сложна задача оправдава неограничената свобода на преводача за търсене на възможно най-адекватно предаване на оригиналното съобщение, което при кулинарната лексика е трудна и отговорна задача.

Цитирана литература:

Angelova 2014: Angelova, S. *Filosofiya na prevoda – mezhdu bukvalното i interpretatsiyata*. Avtoreferat na disertatsiya za prisazhdane na obrazovatelната i naucha stepen doktor. Sofia, 2014.

Krasteva 2017: Krasteva, I. *Vavilonski otkloneniya*. Sofia, 2017.

Sirakova, Michev 2014: Sirakova, V., Michev, St. *Za pohvatite v prevoda*. <http://poliphilology.blogspot.com/2015/04/blog-post_0.html> (11.11.2023).

**ВЕСТНИКЪТ НА ТАРЪК МЮМТАЗ „РУМЕЛИ“ И
ЛЕВИЯТ ПОЛИТИЧЕСКИ ПЕЧАТ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ
1920-1922 Г. (ПО МАТЕРИАЛИ ОТ ВЕСТНИЦИТЕ
„РАБОТНИЧЕСКИ ВЕСТНИК“, „ЗИЯ“ И „НАРОД“)**

гл. ас. д-р Мемии МЕРДАН

*Шуменски университет „Епископ Константин Преславски”
memish_merdan@abv.bg*

TARIK MUMTAZ'S NEWSPAPER RUMELI AND THE LEFT POLITICAL
MEDIA IN BULGARIA IN
1920-1922 (BASED ON MATERIALS FROM THE NEWSPAPERS
“RABOTNICHESKI VESTNIK”, “ZIYA” AND “NAROD”)

Head assist. Dr. Memish MERDAN

Abstract: The present article is focused on Rumeli newspaper (Rumelia), issued in Targovishte between 1924-1925 by the Turkish political emigrant in Bulgaria (1922-1925) Tarik Mumtaz. The content of some of the articles defines Rumeli newspaper as one pointing to the left political direction, so we can trace the party press of the Bulgarian socialists (narrow and broad) along with their attitude toward the events in Anatolia during the War of Independence of the Turkish people.

Key words: Tarik Mumtaz, Turkish movement for national liberation, „list of the 150s“, „Rumeli“, „Rabotnicheski vestnik“, „Ziya“, „Narod“, „Second International“, „Comintern“

Политическите идеи, тяхната пропаганда и партийната преса са неизменна част от политическия живот във всяка държава, независимо дали я определяме като демократична, авторитарна или тоталитарна. Понякога издателите на периодика декларират своята партийна принадлежност и идеологията, която изповядват; друг път ги прикриват, но, четейки между редовете, можем да разгадаем общата пропагандна насока, която дадено

издание следва. Пропагандирането на левите идеи, независимо дали с претенцията, че отразяват концепциите на марксизма или по-късните негови социалдемократически интерпретации, следва една логика на последователност при интерпретирането на определени исторически факти или събития. Именно поради това ще сравним публикациите на „лявата“ преса по отношение на турското националноосвободително движение и тези във в. „Румели“, които, макар и по-късни, ще ни покажат идеологическата линия, която вестникът отстоява. Настоящата разработка е допълнен вариант на наша статия (Merdan 2023), публикувана по-рано през тази година.

Вестник „Румели“ („Румелия“) е издаван в Търговище от турския политически емигрант в България Тарък Мюмтаз. Понеже в друга статия разглеждаме обстойно съдържанието на вестника, тук ще обърнем внимание само на някои от статиите, които касаят целта на нашата разработка – проследяване на отношението на издателите на вестника към националноосвободителната война на турския народ и съпътстващите я събития. От съдържанието на въпросните статии става ясно, че вестник „Румели“ е с лява политическа насоченост, но дали е по-близко до линията, отстоявана от Втория или до тази на Третия интернационал, ще стане ясно по-долу, като резултат от направения сравнителен анализ на публикациите на българския „ляв“ печат. Нашата цел е да определим към коя от двете български леви партии може да бъде съотнесен вестникът на Т. Мюмтаз „Румелия“. Именно поради това се насочихме към печатните им органи на тесните социалисти „Работнически вестник“ и на широките – в. „Народ“. Като източник сме използвали и печатния

орган на БКП, излизащ на турски език на арабица, в. „Зия” („Светлина”)

По въпроса за историята на левите политически течения в България ив Турция има значителен по обем литература. Темата за отношението на БКП към кемалистката революция е засегната разработките на Стефан Великов (Velikov 1964, 1966, 1977). Важни изследвания, свързани с темата, са трудовете на Николай Тодоров (Todorov 1951, 1974), Ахмед Ахмедов (Ahmedov 1983) и др., но отношението на двете големи леви партии (БКП и БРСДП) в България към кемалисткото движение в Анадола в съпоставителен план не е изследвано. Измежду турските автори особено внимание заслужават трудовете на Мете Тунчай (Tunçay 2019, Tunçay 2022, Akbulut-Tunçay 2016) и по-конкретно неговата книга, посветена на в-к „Зия” (Tunçay 2009). Имащ по-скоро характер на сборник, в този труд са дадени транслитерирани от арабица на латиница някои статии от „Зия”, свързани с Турция.

Вестник „Румели” („Румелия”) се издава в периода 1924–1925 г. в Търговище на турски език; списван е на арабица. В първия брой (15 август 1924 г.) е публикувана на български език програмата на вестника. Отбелязано е, че вестникът се издава от едно кооперативно сдружение в гр. Ескиджумая (Търговище): *Тази кооперация е снабдена и със собствена печатница. Целта на вестника е да се запознаят читателите, особено младежите с културния напредък на съвременния цивилизован свят, с науките, с литературни произведения, изкуства, спорт и всичко, което би подпомогнало разширяването на знанията и за възпитанието и развитието на читателите, но както и*

онова, което ще им бъде полезно по отношение на търговията, занаятите, земеделието и пр.

Вестникът ни с политика няма да се занимава , но ще има информационен отдел за политически въпроси като и за гражданско възпитание (Rumeli 15 Ağustos 1924, S. 1).

Вестникът излиза в 21 броя (броевеите съответстват на номера, под който Тарък Мюмтаз е регистриран в списъка на 150-те³³). Последният брой на в. „Румели” излиза на 29 март 1925 г. В този вестник Тарък Мюмтаз публикува текстове, като използва различни псевдоними като „Башязъджъ”, „Мухаджир Баба”, „Ашък Гарип” и др. Най-общо статиите във вестника могат да бъдат разделени на две групи – статии, засягащи положението на турците в България и статии, даващи информация за вътрешно и външнополитическите събития в Република Турция. С оглед на темата интересът ни се насочва към втората група. Към тази група от статии могат да бъдат причислени и текстове, в които са представени новини от културния живот в Република Турция. Вестникът предствя в позитивна светлина вътрешната и външна политика на нова Турция.

В серия от статии озаглавени „Работническият живот в Турция” (Rumeli, 5) в. „Румели” критикува Хюсеин Хилми (Ищиракчъ Хилми), основал през февруари 1919 г. Турската социалистическа партия (Türkiye Sosyalist Fırkası) (за Хюсеин Хилми вж. Tunçay 2019: 67-79). Вестникът твърди, че Хилми, макар и „идеалист“, е един „изключителен невежа” (Rumeli 26 Eylül 1924, S. 5).

---

³³150-те са турски политически емигранти, включени през 1924 г. в списък от Великото национално събрание на Република Турция. Те са обвинени в измяна на Отечеството и през 1927 г. са лишени от гражданство.

На страниците на вестника се пропагандират революционността, реформаторството („инкълъб“, „инкълъбджълък“ /“инкълъп“, „инкълъпчълък“³⁴). В това отношение са използвани различни похвати. Дори в една статия Мохамед е представен като пророк реформатор, а ислямът като религия на реформата, на новото: *От неговото време насам, макар светът да е претърпял много промени, виждаме че последните реформи са близки до неговата кауза. Защото той бе дете на бедните слоеве. И делото му директно бе дело на света на бедните и онеправдани хора* (Rumeli 19 Teşrinievvel 1924, S. 7). В статията „Башин съвет“ (Rumeli 19 Teşrinievvel 1924, S. 7) „Румели“ засяга в „Ток Съюз“, започнал да излиза през 1924 г. в Адана под редакцията на Абдулкадир Кемали бей. Тарък Мюмтаз (под псевдонима „Башязъджъ“), пише че е разочарован от вестника на Кемали. Според него има два „пътя за спасение“: единият е „пътят по който върви младата турска република“, а другият е „малко по-вляво от този път, а именно пътят начертан от Карл Маркс“. Авторът препоръчва на Абдулкадир Кемали по-скоро вторият път. В друг брой на „Румели“ Тарък Мюмтаз разглежда списание „Айдънлък“ („Светлина“ „Яснота“), издавано от Комунистическата група в Истанбул с лидер д-р Шефик Хюсю. По отношение това списание Тарък Мюмтаз не пести суперлативите си, като твърди че то е *„една безпримерна школа, която едничка е в състояние да посочи на младежта друмищата на новия живот. Майсторите на перото в това списание* (Садреттин Джелял, Леман Садреттин, Назъм Хикмет, Шевкет Сюрея и др.) *са интелектуалци, каквито Турция може да подготви поне за*

---

³⁴ „İnkılapçılık“ („Революционност“) - в последствие един от „шестте принципа на кемализма“.

най-малко няколко поколения” (Rumeli 22 Teşrinisani 1924, S. 10).

Както е видно от тези статии „Румели” следва една лява политическа линия. В броя си от 5 септември 1924 г. публикува кратка бележка, но предадена на централно място на първа страница и с удебелени букви, която дава информация за посещението на Емил Вандервелд през 1924 г. в България (Rumeli 5 Eylül 1924, S. 4). На страниците на в. „Румели” и в. „Делиорман”, издаван в Разград от Махмуд Неджмидин, се разгаря горещ дебат във връзка с това посещение. Първата новина е подхварлена от „Румели”. От страниците на „Делиорман” отговаря Хюсмен Джелял (Deliorman S. 108; Deliorman 25 Teşrinievvel 1924, S. 109; Deliorman 6 Teşrinisani 1924, S. 111; Deliorman 13 Teşrinievvel 1924, S. 112). Следват статии от Али Джемал, публикувани по страниците на „Румели” (Rumeli 31 Kanunievvel 1924, S. 12; Rumeli 19 Teşrinievvel 1924, S. 7). Става ясно, че „престрелките“ на страниците на тези вестници се водят от български турци, имащи отношение към партиите на тесните и широките социалисти, и се отнасят за периода от началото на Първата световна война докъм 1924 г. И това особено ясно проличава именно по отношение на посещението в България на Емил Вандервелд, един от лидерите на Втория интернационал.

В своята книга „Органът на БКП вестник „Зия” (1920–1923) и Турция”, Мете Тунчай, позовавайки се на Тевфик Окдай, е отбелязал, че този вестник се списва от адвоката от Шумен Бесим Хилми Чакалов, от шуменския депутат от БКП Хюсюн Хасанов и от Тарък Мюмтаз (Tunçay 2009: 10). Преглеждайки броевете на вестник „Зия”, Мете Тунчай отбелязва, че по съдържание и качество

вестникът постепенно се е обогатил и към последните си броеве е добил вид, напомнящ на левите издания в Турция (Tunçay 2009: 10). Към края на предговора към въпросната си книга Тунчай привежда един доклад с дата 22 януари 1922 г. на главния секретар на „Комунистическата група в Истанбул” д-р Шефик Хюсюн до председателя на Изпълнителния комитет на Комунистическия интернационал. В доклада Ш. Хюсюн пише, че „имат известни ползи от софийския „Зия”, но по съдържание този вестник е много слаб”. Ако към редакцията на вестника се включи редактор-комунист от Истанбул, този вестник *изведнъж би се превърнал в едно ценно учебно помагало за нас. В случай, че Бюрото на Организацията реши да изпрати един делегат в Балканската комунистическа федерация, то същото лице ще бъде натоварено и с редакцията на „Зия”* (Tunçay 2009: 11). Имайки предвид, че измежду изброените по-горе трима автори на „Зия” от Турция е само Тарък Мюмтаз, от тази информация на Мете Тунчай оставаме с впечатление, че именно той е поел задачата да бъде редактор във в. „Зия”. Но в броевете на „Зия”, с които разполагаме (Ziya 1921, S. 11-24, 47; 1922, S. 3-50; 1922/1923, S. 1-37) не срещнахме нито името на Тарък Мюмтаз, нито неговите инициали, нито пък някой от псевдонимите, които знаем че е използвал. Но от нападките на „Делиорман” разбираме, че Тарък Мюмтаз е работил за в. „Зия” (Deliorman 27 Eylül 1923, S. 45; 11 Teşrinievvel 1923, 47). Всъщност самите нападки срещу Т. Мюмтаз са аргументирани или с това че е включен в „списъка на 150-те“, т.е. че той е „изменник на отечеството”, или с това че е „комунистически микроб” (Deliorman 27 Eylül 1923, S. 45; 5 Mayıs 1924, S. 83; 15 Mayıs 1924, S. 84, 24 Mayıs 1924, S. 85 и др.). Нападките на в. „Делиорман” продължават до екстрадирането на Тарък Мюмтаз от България на 31 март

1925 г. Целта да изясним позицията на вестник „Румели” ни насочи към партийните органи на БКП „Работнически вестник” и на БРСДП – вестник „Народ”, и да се върнем в периода на първите няколко години след Първата световна война. С цел оперативност, някои части от текста сметнахме за удачно да ги дадем с удебелен шрифт; поясненията в цитатите, дадени в квадратни скоби са наши.

***

Наследилата БРСДП (тесни социалисти) Българска комунистическа партия (тесни социалисти) (БКП (т.с.)) за кратко време след Първата световна война успява да достигне довоенния си числен състав. Нещо повече – тя става втората по политическо влияние партия в страната. Още на първите следвоенни парламентарни избори от август 1919 г. тесните социалисти се нареждат след БЗНС по броя на получените гласове и депутатски места. Партията поддържа идеята за национално обединение на българския народ, но не одобрява пътя за неговото разрешаване, следван от цар Фердинанд и правителствата, управлявали страната след 1912 г. Според БРСДП (тесни социалисти) решаването на българския национален въпрос ще се реализира посредством изграждането на Балканска федерация. Тесните социалисти се обявяват твърдосрещу участието на България в Първата световна война (Kumanov-Nikolova 1999: 48-49). През май 1919 г. е проведен XXII конгрес на партията, на който тя се преименува на БКП (т.с.) и се обявява за секция на Третия (комунистически) интернационал (Коминтерна), чиито основи са положени през март 1919 г. в Москва. Започва процес на болшевизация на партията. Въпреки че от 1921 г. настъпва отлив от редовете ѝ, тя си остава втора политическа сила до

преврата от юни 1923 г. (Kumanov-Nikolova 1999: 62-64). Коминтернът отделя особено внимание на работата на Балканите. През 1920 г., с цел да се обединят усилията на балканските комунисти за осъществяването на социалистическа революция на Балканите, е създадена Балканската комунистическа федерация, включваща комунистическите партии на България, Югославия (по това време Кралство на сърби, хървати и словенци), Румъния и Гърция. Според ръководителите на Коминтерна балканските страни при тяхната политическа нестабилност, с неразрешените си аграрни и национални въпроси, както и с граничните си проблеми и със зависимостта си от великите сили могат да станат второто след Русия огнище на световната революция, което ще даде нов тласък за разпалване на революция на Запад. От голяма значение за влиянието на Коминтерна в балканските страни е и включването на някои от изтъкнатите дейци на БКП в ръководните органи на организацията. Така например през 1922–1924 г. Васил Коларов е негов генерален секретар, а в периода 1935–1943 г. ръководител на Коминтерна е Георги Димитров.

Още в началото на XX в. Шуменската партийна организация с ръководители Еню Марковски и Васил Коларов започва да играе роля на средище на партийната дейност в окръга с градовете Ескиджумая, Нови пазар, Преслав. На партийния събор през 1904 г. Еню Марковски е един от докладчиците. През 1919 г. Марковски е вече депутат в Народното събрание, а на XXII конгрес е избран наново за член на Контролната комисия на партийния съвет, а Вичо Папазов – на Партийния съвет. По този начин двамата дългогодишни дейци на тесните социалисти в Шумен преминават на една по-предна позиция. Марковски

вече е почти изцяло погълнат от работата на Централния комитет, което налага да се премести в София.

В Шумен Българската комунистическа партия има своя най-добър политически дебют. На 7 декември 1919 г. в общинските избори шуменската партийна организация на тесните социалисти печели 1824 гласа от всичко 3736 гласове на избирателите и взема общината и училищното настоятелство в свои ръце. В общинския съвет са избрани комунистите Еню Марковски, Вичо Папазов, Стефан Янев, Крум Арnaudов, Васил Калдъръмов, Илия Пастърмаджиев, Съби Писков, Леон Фархи, Димитър Добрев и учителя Хюсню Хасанов.

Еню Марковски развива активна дейност сред турското население. Издаването на вестник „Зия” като вестник на партията за разпространение на комунистическите идеи сред турското население не е без прякото участие на Еню Марковски. Дело на Марковски е и издигането на такива организатори и пропагандисти, добре владеещи турски език, като Стефан Добрев – окръжен организатор и Димитър Добрев – постоянен оратор на турски език. Лично дело на Еню Марковски е укрепяването и възпитанието на активния деец на БКП Хюсню Фуад Хасанов – един от крупните кадри на партията през 20-те години на ХХ в.³⁵ „Случаят с Хюсню Хасанов – пише Ангел

---

³⁵ Иван Маринов разказва за привличането на Хюсню Хасанов към БКП (т.с.) по следния начин: „Нашите агитатори отиваха по околните села , но там населението беше смесено – имаше много турци, които не разбираха български, особено пък нашия социалистически език. Някои от любопитство посещаваха събранията, но си отиваха , без да се разбрали нещо. Делиорман пък бе населен само с турци, които говореха на свой диалект, а български съвсем не разбираха. Възрастните занаятчици българи от града говореха свободно турски. Окръжният

комитет на партията включи в агитаторската работа няколко такива занаятчии. Димитър Добрев например затваряше дюкяна си и със седмици обикаляше турските села, запознаваше населението с нашата програма и с някои основни социалистически принципи.

Тоя начин на работа пораздвижи турското население. То виждаше ново отношение към него... От Освобождението насам турското население беше хюкюматчийско. [...] При тях агитацията се водеше по особена традиция. Неджиб бей, местният богаташ, в предизборни периоди оставяше по одаите на влиятелните си поддръжници по селата кафе и захар, голямо количество тютюн (имаше собствена фабрика). [...] Този метод използваша и други буржоазни кандидати, конкуренти на Неджиб бей. [...] Марковски се върна от София. Заинтересува се веднага за хода на предизборната агитация. [...] засегнахме и работата сред турците. [...] На другата вечер той дойде в клуба и пак заговори за работата ни след турците:

- Размислих върху това, което ми разказахте снощи, и поспециално за направеното сред турците. В тяхната среда ние не намираме прием. Много трудно можем да спечелим там влияние, но не трябва да се отказваме. Те са хора със затворени души- мъчно ще прикнем в тях. Напласнени са от властта, сляпо са подчинени на богатите, влиятелни турци по селата им, които са оръдия на буржоазните партизани. Не ни вярват главно защото сме българи. Много по-лесно могат да повярват на турци комунисти ...

- Де са те? Няма нито един – прекъснахо го гласове.

- Видите ли? На това искам да спра вниманието ви. Ето къде е слабото ни място. Защо нямаме нито един? Да не би те да са неспособни да възприемат нашето учение? Или са материално добре? Причините трябва да търсим в нас. [...] Аз ще предложа на ЦК да включи в първостепенните задачи и работата сред турското население. Трябва да основем наши ядра в турските села... Марковски замина пак за София. Не след много време оттам се получи писмо от ЦК, с което се нареждаше да представим другар турчин, който да бъде кандидатиран от партията за народен представител в нашата избирателна колегия. Другарят Васил Коларов, който според тогавашната практика бе се кандидатира и при нас, отстъпи мястото. Той щял да се кандидатира само в Пловдив.

Тая тежка задача се падна върху нас като гръм от ясно небе. Отде да го вземем? [...] Помогна ни пак Марковски. Получихме от него писмо, в

Виденов - е жив пример на резултатите от индивидуалната работа с хората. Партията бе издигнала и друг интеллигент-турчин – адвоката Хилми Чакалов. Хилми побърза да се „преустрои“ след фашисткия преврат на 9 юни и замина в Турция с „чисто“ досие – като сговорист. Но Хюсню Хасанов бе човекът, който оправдаваше надеждите на партията като комунист от Благоевско-Димитровското поколение (Videnov 1978: 55-60).

***

На 11 май 1920 г., кемалисткото правителство изпраща в Москва делегация в състав: „министъра на външните работи“ Бекир Сами бей, „министъра на икономиката“ Юсуф Кемал; д-р Ибрахим Тали и

което ни сочеше как да постъпим. В писмото се казваше, че ние нямаме теоретически подготвен кандидат, затова да потърсим някой, който желае да се включи в партията и да заработи честно. По възможност да бъде интеллигентен човек, за да може по-скоро да се подготви, и да е все пак с авторитет между турците.

Аз си спомних за един младеж турчин, който беше дошъл през 1911 г. от Делиорман и посещаваше гимназията. Казваше се Хюсню Хасанов. [...] Знаех само, че е завършил гимназия и учителствал в някакво село. Разказах на другарите за него и те се съгласиха да опитаме. Няколко от нашите агитатори заминаха да го потърсят и го доведоха. [...] Казах му:

- Ти обичаш своите сънародници и за туй си станал учител – да ги посвещаваш, да им отваряш очите. Но това не е достатъчно. За тях може и трябва да се направи много повече.

Обясних му подробно какво цели нашата партия, какво е отношението ѝ към турците и другите малцинства. [...] Той ме изслуша внимателно, помисли, доста помисли и даде съгласието си.

Съобщихме на Марковски, че сме намерили подходящ човек, но не е комунист. „Ще го направим комунист“ – отговори Марковски. Получи се писмо от ЦК да изпратим Хюсню в София. Той замина. Марковски го представил и се почнала усилена подготовка. [...]” (Marinov 1962: 100-122)

полковника от генералния щаб Сейфи. През юли делегацията пристига в Москва (Sadulov 2000: 185). С турските представители е и „турският комунист“ д-р Фуад Сабит³⁶ (DVPSSSR 1958: 726). Положителен резултат от съветско-турските преговори и това, което за нас е по-важно тук, е подписването на 24 август 1920 г. на проект на договор за дружба, залегнал в основата на съветско-турския договор за дружба и братство от 16 март 1921 г. Пак по време на тези преговори окончателно бива решен въпросът за оказване от Съветска Русия на периодична помощ на Турция с оръжие, боеприпаси и злато. Отзовавайки се на молбата на правителството на Великото национално събрание на Турция (ВНСТ), Съветското правителство, въпреки ограничените си възможности, решава да окаже незабавна (още през лятото та 1920 г.) военна и финансова помощ. На 16 март 1921 г. при сключването в Москва на съветско-турския договор се постига договореност за оказване на безвъзмездна финансова помощ, а също и помощ във вид на оръжие, която продължава и през 1922 г. От информацията от „Работнически вестник“, приведена по-долу става ясно, че освен с материална помощ, Съветска Русия осигурява на Турция и помощ чрез мощното оръжие на пропагандата.

Въпреки че в този начален етап от отношенията между Анкара и Москва кемалистите ясно се дистанцират от идеологията на болшевиките, това изглежда се приема от

---

³⁶ По отношение на Доктор Фуад Сабит, Мете Тунчай в друг контекст е отбелязал, че той е стар „тюркист“ („Тюрчю“), „иттихадист“ (т.е. „юнионист“, или казано по друг начин, „поддръжник на партията „Единение и прогрес“), член на контраразузнавателната служба „Тешкилят-ъ Махсуса“ и че с оглед спецификата на работата си като агент, същият се е насочил „наляво“ (Tunçay 2019: 261).

последните, тъй като сложната международна ситуация, в която се оказват двете страни, те имат общ интерес да си сътрудничат³⁷. Важна роля за по-нататъшното задълбочаване и развитие на съветско-турските връзки изиграва установяването и укрепването на съветската власт в Задкавказието. Така се създават благоприятни условия за разрешаването на спорните териториални проблеми на принципно нова основа (Sadulov 2000: 185). Всъщност първите контакти на кемалистите със Съветска Русия се осъществяват посредством Азербайджан, където група техни привърженици допринасят за извършването на преврат и за „поканването“ на Чевената армия от страна на революционното азербайджанско правителство. В тази връзка Москва е посетена от известния пълководец Халил паша. Той първи запознава болшевиките с борбата на нова Турция и с тежките изпитания, на които тя е подложена (DVPSSSR, t. 2: 724-725). През април 1920 г. в Анкара се открива ВНСТ, през май започва гръцкото настъпление в Мала Азия и окупацията на Бурса, Ерегли и вилает Адана. С това национална Турция е блокирана. През август истанбулското правителство подписва Севърския договор за мир с държавите от Антантата.

От името на правителството³⁸ на ВНСТ Мустафа Кемал още на 26 април се обръща с писмо до съветското

---

³⁷Сътрудничеството в международен план между Съветска Русия и кемалистка Турция продължава и във времето след успешния завършек на турската националноосвободителна война и подписването на Лозанския мирен договор през 1923 г.

³⁸Или, предвид наличието на законно, макар и „марионетно“ на Антантата, правителство в Истанбул, не толкова „правителство“ на ВНСТ, а по-скоро своеобразен „съвет на комисарите“, излъчен от ВНСТ.

правителство. В него се казва, че Турция поема задължението да се бори заедно със съветска Русия против империалистическите правителства с цел освобождаване на „всички угнетени“, задължава се да повлияе на „азербайджанската република за влизането ѝ в кръга на съветските държави; изявява се готовност да участва в борба против империалистите в Кавказ и се надява на съдействие от страна на Съветска Русия за борба против нападналите Турция империалистически врагове” (DVPSSSR 1958: 724-725).

От 19 юли 1920 г. до 7 август 1920 г. се провежда Вторият конгрес на Комунистически интернационал. Откриването на конгреса е в Петроград. Последвалите заседания се провеждат в Москва. В мемоарите си Юсуф Кемал отбелязва, че по време на парада в Москва, турската делегация, в състава на която е включен и самият той, е била „на трибуната до Троцки, Зиновиев и другите революционни водачи“ (Tengirşek 1981: 149-150)³⁹. На конгреса присъстват над 200 делегати, които представляват разни работнически организации от 37 страни. В бр. 57, 58, 59 и 66 на Работнически вестник са дадени кратки бележки за първото заседание на Конгреса в Петербург и отчасти на първите заседания в Москва. В речта си при откриването на конгреса Зиновиев заявява: *Нашите братя в другите страни са разочаровани от лъжливата демокрация на жълтите социалисти, които вървят по пътищата на буржоазията и с редовете на Втория интернационал. Буржоазията и Вторият интернационал са пред близкото си окончателно събаряне.*

---

³⁹Юсуф Кемал дори отбелязва, че е писал на Мустафа Супхи, да „дойде в Москва да работи с нас”, но че Супхи дори не му отговорил (Tengirşek 1981: 151).

Това ще позволи на международния съюз на работниците да създаде един нов свят, основан върху комунизма(Rabotnicheski vestnik, 31 iuli 1920, br. 20).

На първото заседание на конгреса Ленин изнася доклад върху международното положение и основните задачи на Комунистическия интернационал (КИ). Той призовава за борба против опортюнистичните, центристките партии, които се опитват да проникнат в Третия интернационал и подлага на критика анархосиндикалистическите тенденции и „лявото“ сектанство в редица комунистически организации; изнася доклади и речи, взема участие в работата на комисиите по международното положение и основните задачи на Коминтерна по националния и колониалния въпроси, по аграрния въпрос, по условията за приеманетов Комунистически интернационал(Lenin 31, 1950: 189-238, 512).

Още преди откриването на Втория конгрес на Комунистическия интернационал в Работнически вестник се появяват статии, които разглеждат положението на Турция. В уводна статия от 10 юли 1920 г., озаглавена „Шествието на империализма по света“, авторът с инициали П.Г. пише: *Две години от вече откак са замлъкнали топовете по бойните полета на Западна Европа, но мир и нормален живот в света няма. И не само мир няма, но войната се надигна с нова сила, при нова обстановка, с нови опасности за измъченото човечество. Съглашенските победители, които не преставаха и не престават да тръбят, че носят траен мир на света, днес обявяват нови войни. [...] Заедно с това конференцията за „мира“ декретира и обяви нова война на Близкия Изток.*

Съглашението прати гръцката армия в Мала Азия и, с намиращите се там английски и френски войски, започна нова война против войските на Мустафа Кемал, в същност против Турция.”(Rabornicheski vestnik 10 juli 1920, br. 3)

В брой 17 „Работнически вестник“ излиза с уводна статия: „Положението на Балканите”. Части от статията са цензурирани, но за читателя не е особено трудно да следи мисълта на автора:

„Черни облаци са надвиснали над Балканите. Нова война е почвата на тъй много окървавените и опустошени Балкани. Села и градове се разрушават, продуктите на труда се унищожават, населението се пръска в паническо бягство пред тая и оная войска, хората се избиват, нови потоци кърви се проливат в Тракия, дето са почнати сражения между нападащите гръцки и съглашенски войски, от една страна, и отбраняващите се турски и доброволчески войсти на Джафер Таяр, от друга.

И тая война, тук, на юг, се разпалва от ...[цензура]съглашенския империализъм, ... [цензура].Съглашенският империализъм съвсем не се церемони с народите на Балканите и в Азия[...] Преди още Турция да подпише договора за мира, що ѝ налагат, преди да съществува такъв договор, те заповядват на войските си да окупират земите, които ѝ отнемат по най-насилнически начин, без всяко допитване да местното население на завладените места. Същото те извършиха спрямо България със завладяването на Западна Тракия и на Струмица, въпреки договора за примирието и преди договора за мира да е влязал в сила. [...]

Работническите маси на Балканите, от Югославия, България, Румъния и Гърция трябва чрез своите комунистически партии да си подадат ръце през границите и над главите на своите погромаджийски националистически буржоазии, да заявят своята крепка солидарност и своята обща воля за мир и за свободно самоопределение на народите, да поведат обща борба против войните и господството на своите буржоазии, да устроят масови протестни събрания, манифестации и демонстрации против контрареволуцията и нейните нападения върху Руската съветска социалистическа република, против капитализма и империализма и за социализма и комунизма [...] (Rabotnicheski vestnik 28 juli 1920, br. 17).

В бр. 34–35 на същия вестник е даден първоначалния проект на тезисите по националния и колониалния въпроси, предвидени за разглеждане на Втория Конгрес на Коменистическия интернационал (Rabotnicheski vestnik, 18 avgust 1920, br. 34-35). В точка 11 на Проекта се обръща вниманието на *по-назадналите* [т.е. по-изостаналите] държави и нации, в които преобладават феодалните и патриархалните и патриархално-селските отношения. Тук трябва да се има най-вече предвид, първо, необходимостта от подпомагане от страна на комунистическите партии на буржоазно-демократическото освободително движение в тия страни; задължението за най-активна помощ ляга на първо място върху работниците в тия страни, от които назадналата страна зависи в колониално или финансово отношение. Второ, необходимостта от борба против духовенството и други реакционни и средновековни елементи, които имат влияние в отделните страни. Трето, необходимостта от борба против панислямизма и

подобни течения, които се опитват да съединят освободителното движение против европейския и американския империализъм със закрепване позициите на хановете, земевладелците, моллите и др.

В бр. 97 „Работнически вестник“ отбелязва, че освен в пленума на конгреса национално-колониалният въпрос е бил обширно обсъждан в специална комисия въз основа на тезисите на Ленин (вж. и бр. 34 и 35 на същия вестник). Изслушани били докладите на всички членове на комисията, на делегатите на Корея, Китай, Индия, Персия, България, Унгария, Америка, Англия. За нас интерес представлява доклада на Хр. Кабакчиев. Както България, докладва Кабакчиев, така и съседните ѝ страни се намират така също в критическо положение [...]. В Турция положението не е такова, каквото на Балканите. Турска буржоазия почти не съществува. Капитализмът тук не е достигнал онова развитие, каквото на Балканите. Пролетариатът е още слаб. От друга страна, ако България, Сърбия, Гърция се явяват полуколонии на европейския капитализъм, то Турция е колония едва ли не в пълния смисъл на думата. От това обстоятелство произтича различието между турското национално движение и националното движение на Балканите. **Турските господстващи класи в Азия в своята борба против европейския капитализъм се опират на подкрепата на широките народни маси, доколкото се борят за събарянето на игото на капиталистическа Европа, защитават интересите на тия маси. Националното движение на турския народ има колосално значение не само за всички трудящи се слоеве на Турция, но и за целия международен пролетариат. Тъй като това движение е насочено против**

господството на империалистическите сили, международният пролетариат трябва да го поддържа[...]От тук произтича всичката важност на колониалния въпрос за Третия интернационал. Българската комунистическа партия смята, че комисията трябва да приеме тезисите на другаря Ленин” (Rabotnicheski vesnik 19 oktombri 1920, br. 87).

На 19 февруари 1921 г. е публикувана статията на Христо Кабакчиев „Нови събития на Балканите“. В бележка към заглавието е отбелязано, че тя е отпечатана и в чуждата комунистическа преса. Във въпросната статия Кабакчиев пише, че падането на Елефтериос Венизелос– *най-видният представител на балканската националистическа буржоазия и председател на гръцкото правителство, е събитие от голяма важност за Балканите. Гръцката буржоазия, тикана от ненаситния си ламтеж за завоевания не само в Балканите, но и в Мала Азия, застави гръцкия народ да продължава войната за заграбването на Смирна и други малоазийски области. Към тая война Гърция бе тласната от съглашения империализъм”.* (Rabotnicheski vesnik 19 fevruari 1921, br. 186)

На 8 май 1921 г. в София се открива третият редовен конгрес на БКП. Тук от името на Гръцката комунистическа партия (ГКП) и в качеството си на нейн делегат д-р Иван Клиначаров държи реч, в която се казва, че Гръцката комунистическа партия осъжда и протестира срещу насилията на гръцкото правителство в Тракия. Гръцката буржоазия, се казва по-нататък в речта, *„продължи войната в Мала Азия въпреки волята на народа, обяви усилено военно положение, въведе свирепа цензура и насочи ударите си против Гръцката комунистическа партия. Но*

тя ще плати скъпо своите лудости, тя ще преживее своята собствена трагедия. Член на КИ, ГКП знае, че нейното дело е дело и на БКП, на целокупния балкански комунистически пролетариат”(Rabotnicheski vesnik 9 may 1921, br. 248).

По време на Петото заседание от 10 май 1921 г. от името на конференцията на турците комунисти Мустафа Саиб поздравява Конгреса на турски език. След него Бесим Хилми Чакалов произнася на български език *ентузиасирана реч, в която заявява, че в редовете на борците за комунизма у нас ще бъдат и турските работни маси. Репресиите не ще смутят тези маси и те ще знаят да изпълняват дълга си, когато трябва.* (Rabotnicheski vesnik 14 may 1921, br. 253).

На 17 май 1921 г. „Работнически вестник“ излиза с новина „Първата турска комунистическа конференция“. В нея е дадена подробна информация за работата на конференцията, като се подчертава, че *на 10 и 11 т.м. за пръв път наши другари турци, дошли като партийни делегати от всички населени с турци места на България, устроиха първата конференция на турците – комунисти в България. [...] Първата конференция на турците комунисти в България обяви непримирима класова революционна борба на всички експлоататори и готовановци (хазърджи), от която вяра и народност и да бъдат те.*

Турската конференция се окри при една задушевна обстановка. От страна на Централния комитет присъстваше шуменския народен представител Еню Марковски. За бюро единодушно се избраха: за председател видинския делегат др. Мустафа Саиб, а за секретари др.

Мехмед Хюлюси Айвазов от Пловдив и др. Хами Хюсеин от Видин”.

Преди да започне четенето на рефератите конференцията изказва чрез ставане на крака своята адмирация пред великото освободително дело на руския пролетариат. От страна на ЦК конференцията е поздравена от др. Еню Марковски. Конференцията в отговор на поздрав на ЦК, избра председателя Мустафа Саиб и Бесим Хилми Чакалов, шуменски делегат, да се явят пред партийния конгрес и го поздравят от името на първата турска комунистическа конференция.

Въпросите по които конференцията трябва да вземе становище са: източния въпрос, въпросът за националните малцинства, отношението на турците-комунисти към турските изборни учреждения (училищно и вакъфско настоятелства и мюфтийски избори) и как трябва да се води комунистическата агитация и пропагандата сред турските „трудящи се маси”. В конференцията се повдига въпросът как трябва да гледат турските комунисти на „тъй нареченото националистическо движение в Анадола”. По въпроса за агитацията и пропагандата разградският делегат Мухарем Юмуков прочита обширен реферат, в който между другото специално се спира върху положението на „турските трудящи се маси” в България. Хюсю Руфат (sic!) прочита реферат по „националните малцинства и комунизма“. По въпроса за турските изборни учреждения реферира Бесим Хилми. По този въпрос конференцията решава, че турците-комунисти трябва да вземат активно участие в изборите за турските училищни настоятелства. Но не и във вакъфските и мюфтийски избори. Еню Марковски разглежда въпроса за „източните народи и колониалната

политика“. Във връзка с този реферат се повдига въпросът за кемалистите. В конференцията се подчертава, че *„това движение не е комунистическо и че то, съгласно тезисите на Третия интернационал може да се подпомогне от всяка комунистическа партия дотолкова, доколкото то отслабва силите на империализма и контрареволуцията“*. По-нататък в статията се казва, че Конференцията е решила да поздравя телеграфически Турската комунистическа партия в Цариград и Ангора, като апелира към тамошните другари да водят енергична борба за строшаване веригите на империализма и осъществяване на съветска федеративна република в Анадола. В същия дух конференцията реши да отпрати и един позив до гръцката и турската трудящи се маси, в който да подчертае предателската кървава роля на гръцката и турска буржоазия в анадолските събития”. (Rabotnicheski vesnik 17 may 1921, br. 256).

В броеве 268 от 6 юни 1921 г. и 269 от 7 юни 1921 г. на „Работнически вестник“ е публикувана статия „Партиите на Третия интернационал“. Тази статия е извлечение от три статии, публикувани в германския „Роте фане“ по случай третия конгрес на Комунистическия интернационал. В нея е отбелязано, че едва две години след основаването на Комунистическия интернационал в най-главните капиталистически страни са възникнали големи и силни комунистически партии. Статията се спира по отделно на всяка една от партиите, които ще участват в работата на Третия конгрес на Комунистическия интернационал. Англия, се казва в статията, ще бъде представена от Обединената комунистическа партия, която се образува преди четири месеца; тя е малка, но има тясна връзка с масите. В Америка движението не е все още уяснено.

Терорът на правителството правеше всеки легален живот невъзможен. Това е причината за липсата на единство и яснота. България със своята здрава комунистическа партия се намира в тъкмо обратните на Англия и Америка условия. Уяснителният процес е извършен още в 1903 г. Днес партията ръководи цялото синдикално движение в страната, тя е истинска народна масова партия, се казва във вестника. (Rabotnicheski vesnik 6 juni 1921, br. 268).

През същия месец в статията „Пред новия поход на контрареволуцията” отново обект на интерес е Турция: Без да се гледа на противоречията в завоевателните интереси в Мала азия между френските и английските империалисти, съглашенският империализъм открито се намесва във войната на страната на своето оръдие – Гърция. Непосредствената му цел е, да удави в кърви борбата на малоазиатска Турция за национална независимост, да предотврати националната революция на поробените народи в азиатския материк. Но главната цел на съглашенския империализъм е, да завладее нова военна база против Съветска Русия. Империалистическата контрареволуция прави опити да прегази Мала азия и да форсира Съветска Русия, отдето тя я смята за най-лесно уязвима: през Кавказ, през още незакрепналите и слаби съветски републики в Армения, Грузия и Азербайджан. В същото време приготовленията в средна и Южна Европа продължават трескаво. [...] Един нов огнен обръч образува всесветският империализъм около тялото на Руската социалистическа федеративна република. Негови главни опорни точки за сега са във Владивосток, Цариград, Букурещ – Варшава” (Rabotnicheski vesnik 22 juni 1921, br. 280).

От Цариград, пише „Работнически вестник“ в своя 255-ти брой, на „в. „Зия“ съобщават, че на 1 май за пръв път там е станал голям майски митинг в местността „Кяътхане““. Участвали повече от 5-6 хиляди работници и работнички от всички народности. Говорил д-р Шефик Хюсню, човек с високо комунистическо съзнание, който е бил и представител на турските комунисти в турския конгрес. В енергичната си реч ораторът посочил, че няма спасение въвн от комунизма и разкритикувал *предателската и шпионска, спрямо работничеството, роля на тамошните широки социал-предатели, които впрочем сега са там на разкапване. В резолюцията, както и в издадения по тоя случай печатен позив, цариградския пролетарият се призовава да застане целокупно под червеното знаме на Комунистическия интернационал* (Rabotnicheski vesnik 10 may 1922, br. 255).

В брой 261 от 17 май 1922 г. „Работнически вестник“ съобщава, че едновременно с Четвъртия редовен конгрес на БКП, в София ще се открие и втората конференция на турците-комунисти. Конференцията ще се занимае със следните въпроси: Отчет на редакцията на в. „Зия“ за пропагандата и агитацията между турското население в България през 1921 г.; Реферат по училищния и вакъфския въпроси (чете шуменския народен представител Хюсню Фуад); Партийното, синдикално, младежко, женско и кооперативно движение и участието в него на турските жени – реферира Бесим Хилми Чакалов; Политиката на буржоазните правителства спрямо турците и на БКП – реферира Еню Марковски (Rabotnicheski vesnik 17 may 1922, br. 261).

Четвъртия редовен конгрес на БКП е открит на 4 юни 1922 г. По отношение на него, в бр. 275 от същия месец, „Работнически вестник“ пише, че никога конгресът на комунистическата партия не е бил толкова многолюден и така ентусиазиран. Освен делегатите, в София са пристигнали няколко хиляди гости от градовете и селата на провинцията. При откриването на конгреса реч държи представителят на гръцката комунистическа партия Яни Петсопулос, в която между другото той казва: *Ако гръцкият пролетариат се чувства горд, че се порбуди и освободи от предразсъдъците на много поколения, той се чувства толкова по-горд, че на Балканите има една комунистическа партия, която може днес да служи за образец на революционна партия. Тази партия, примерът на която Гръцката комунистическа партия се стреми вярно да следва е Българската комунистическа партия...*”.

След това речи произнасят от името на жените-комунистки Фабер, румънския делегат Грегореску. От името на турските комунисти в България думата взема Хилми Чакалов. Въпреки, че говори на турски, речта му, по думите на „Работнически вестник“, *се разбра отлично от конгреса, който я посрещна и изпраца с чести ръкопляскания.* Чакалов заявява: *В лицето на БКП турските работнически и малоимотни маси в страната намериха още отначало своя въодушевен защитник и водач. Десетилетия поред турската работническа и малоимотна маса бе третирана от господстващата класа и от партиите ѝ като безправна данъкоплатска и хюкюметчийска [т.е. про-правителствена] маса... През войните турската работна маса трябваше да вози ангария за войската, да дава, наред с българските бедни селяни, реквизиция, да пролива кръвта си по бойните полета и т.н.,*

и т.н. На икономическо и политическо разделение и поробване, наред с българския народ, е подложен от европейските империалистически държави и целият турски народ, обитаващ обширните пространства на Анадола. Неговият най-страшен враг днес е Англия. Тя иска да превърне неговата земя, с неизчислимите ѝ богатства, в една втора Индия. До там доведе политиката на турските господстващи класи и партии. Войната свърши уж в 1918 г., но в Анадола кръвта се още лее. Турският и гръцки народ продължават да се взаимоотношават. Ние обаче, заявяваме, че тия два народа няма какво да делят, те искат мир и братство (бурни одобрения). И, както тук, така и в Анадола, лъчите на освободителния комунизъм вече проникват сред поробените и окървавени работнически и дребноселски маси. За това тия маси има да благодарят на великата пролетарска революция в Русия и тук – на Българската комунистическа партия. Турският работническо-селски народ няма да остави земята му да се превърне в робска колония. За това той има могъщата подкрепа на КИ и на Съветска Русия. Той освети тая своя борба с кръвта си. И аз моля др. Милютин [Владимир Милютин е представител на Комунистически интернационал и на Руската комунистическа партия в този конгрес], от името на турските работнически и селски маси, да поднесе нашия горец привет на червения Туркестан и на червения Азербайджан и на хилядите други братя, които се бориха в Съветска Русия рамо до рамо с руските работници и бедни селяни за тържеството на пролетарско-селската диктатура. Да живее равенството и братството между народите! Да живее Комунистическия интернационал! Да живее Съветска Русия и нашата славна ръководителка – Българската комунистическа партия! (бурни одобрения)”.

След като Бесим Чакалов завършва речта си, до него се изправя Яни Петсопулос. Конгресът, пише „Работнически вестник”, „избухна във възторжена овация – двамата другари символизираха братството между гръцкия и турския народи, които днес са хвърлени в една престъпна война. Др. Петсопулос заяви: Турските и гръцките работници и селяни от няколко години проливат своята кръв за интересите на всесветския капитал и специално на английския капитал. Тук, на конгреса на БКП, ние, представители на двата воюващи народа, извикваме: *Долу войната! Да живее братството между народите! Да живее Третия комунистически интернационал!*

Другарите Петсопулос и Чакалов си стискат горещо ръка. Хилядното множество се дига на крака и запява „Интернационала”. Незабравима ще остане тая сцена на бляскава демонстрация на братство между народите.” (Rabotnicheski vesnik 5 juni 1922, br. 275).

По време на заседанието от 6 юни председателят съобщава че са пристигнали представителят на Турската комунистическа партия Мазхар⁴⁰ и представителят на Турския младежки комунистически съюз Исмаил Хаккъ. Появяването им на сцената, съпроводени от делегатите на конференцията на турските комунисти в България, е посрещнато, по думите на Работнически вестник, с „бурна и продължителна овация“. Мазхар произнася на турски следната реч, преведена от Хюсюн Хасанов: *С радост и възторг поздравявам успехите и Четвъртия конгрес на славната Българска комунистическа партия. Работниците и трудещите се маси от Близкия Изток, хвърлени в ред*

---

⁴⁰ „Мазхар“ е едно от имената, използвани от д-р Шефик Хюсюн (Вж. Akbulut-Tunçay 2012; Tunçay 2019).

кръвопролитни войни от своите бегове, паши и религиозни първенци, разбраха лицемерието, продажността и престъпността на буржоазните си и религиозни водители. Турската комунистическа партия заработи с комунистическа преданост за изпълнение историческата си задача по пътя на освободителната класова революция...По отношение на националистическата борба в Мала Азия имам следното становище: Доколкото тя е насочена към освобождение от игото на западния империализъм, тя може да получи нашата подкрепа. Но ние същевременно ще се помъчим методично да организираме пролетариата и малоимотните, за да може след победата срещу империализма да последва спасителната победа на социалната революция. Ние високо ценим опита на Българската комунистическа партия [...].

След това думата е дадена на Исмаил Хаккъ. Хаккъ заявява, че от години насам турската буржоазия чрез религията и вредните традиции е потискала младежта в Турция и в ред войни я е карала да пролива кръвта си, както по фронтовете, така и във вътрешни национални борби, особено в борбите между турци, арменци, гърци. В тия войни и вътрешни борби буржоазията на тия народности погубицвета на работническата и малоимотна младеж и престъпно обагри с нейната кръв анадолските пустини. Сега съзнателната младеж от всичките народности, живуща в Турция, се организира под знамето на комунизма и се подчинява на дисциплината на Третия, комунистически интернационал [...] (Rabotnicheski vesnik 7 juni 1922, br. 277).

Вечерта на 7 юни 1922 г. е свикан голям международен митинг на площада до Лъвов мост. Според „Работнически вестник“, *За пръв път, борещите се под знамето на комунистическата партия работници и селяни, виждаха в своята среда представители на Изпълнителния комитет на Комунистически интернационал и на Руската комунистическа партия, представители на великия по своите жертви германски пролетариат и такива на гръцките работници и селяни и на турските трудеци се маси. От шест трибуни, софийският пролетариат, конгресистите и гостите слушаха на различни езици великото освободително слово на комунизма [...].* От четвърта трибуна се изказват ораторите Мазхар, от Турската комунистическа партия (превежда Хюсню Хасанов от Шумен) и Георги Димитров от София.

В речта си Георги Димитров подчертава следното: *В този момент, когато балканските правителства подготвят нови войни, народите от целия Балкан на този международен митинг се побратимяват в името на комунизма и на пролетарската революция. [...]* Правителствата в Югославия, Румъния и Гърция подлагат на диви преследвания Комунистическата партия. Тази част от речта на Г. Димитров прави впечатление с това, че измежду балканските държави, в които комунистите са преследвани, не се споменава името на България. Именно тук прозира и негласната подкрепа, която българското правителство (на Стамболийски) дава на българските комунисти. *Апелираме към работниците и трудеците се маси, се казва по-нататък в речта на Димитров, да се сплотят под знамето на Балканската комунистическа федерация. Мирните договори водят към нови войни и още по-страшни касания за цялото човечество. Ние*

заявяваме, че **тиядоговори, трябва да бъдат унищожени**. **Репарациите, които са стоварени върху гърба на трудещият се народ, също трябва да бъдат унищожени**. **Ние заявяваме, че сме готови с цената на всички жертви да осуетим новата война, готвена от съглашенските империалисти**. По целия свят капитализмът е в настъпление срещу работническата класа. Срещу тази офанзива Комунистически интернационал издига единни фронт на пролетариата от целия свят. Ние искаме веднага да бъде свикан всемирния работнически конгрес, който да организира борбата срещу капиталистическата офанзива...**Водачите на Втория и Две и половина интернационали Вандервелд, Хендерсон и др. предатели на работническото дело, отбелязва Г. Димитров, поперчиха да се състои този конгрес**. Ние заявяваме, че неговото свикване е безусловно необходимо веднага, **осъждаме предателите от Втория и Две и половина интернационали и им изпращаме нашето презрение** (Rabotnicheski vesnik 8 juni 1922, br. 278).

Паралелно с партийния конгрес заседава и конференцията на просветителните групи на турците комунисти при БКП. Тук отново е дадена думата на представителите на турските комунисти. *Пристигналите от Цариград скъпи гости на партийния конгрес и на Турската комунистическа партия, другарите Мазхар и на турската комунистическа младеж, др. Исмаил Хаккъ – се казва в статията – се явиха на конференцията и ѝ поднесоха горещи комунистически поздрав и благопожелания за плодотворна комунистическа дейност*. На другия ден в конференцията се явява Петсопулос, представител на Гръцката комунистическа партия, който произнася пламенна реч за братството между трудещите се от Балкана и

мала Азия. Отговори му др. Хюсю Хасанов, шуменски народен представител. (Rabotnicheski vesnik 5 юни 1922, бр. 275). След това думата е дадена на делегата на ЦК Еню Марковски. Марковски подчертава, че тук с голямо внимание се следи „класовата борба край Босфора, която водите при най-трудни условия. Трудещите се маси на Източните и Малоазиатските народи трябва да се освободят от игото на империализма. Но тяхната борба няма да е пълна, ако не се борят и против собствената си национална буржоазия от паши и бегове, които за да запазят земята и заграбените народни богатства от разбунтуваните народи, се обединяват с чуждите капиталисти и богаташи. В тая борба поробените народи намират помощ и подкрепа само от КИ и великата федеративна република на трудещите се работници и селяни в Русия”.

Веднага след привеждането на речта на Марковски, „Работнически вестник” отбелязва, че конференцията е приветствана и от делегата на арменската конференция, Варган Саркисян, който заявил: „Войните хвърлиха в огъня на самоизтребление работните маси от всички народности в света. Турски и арменски капиталисти и едри собственици, ставайки оръжие на английски и френски капиталисти, с усърдна престъпност обезлюдиха широки области в Мала Азия. Ако Третия большевишки интернационал не беше се притекъл на помощ със зова си: „работници от всички народности, побратимявайте се” не тури край на братоубийствената борба, цялата Мала азия щеше да се превърне в пустиня. Да живее Третия, комунистически интернационал! Арменските и турските делегати стискат братски ръцете си под звуковете на

Интернационала, изнят на турски от цялата конференция” (Rabotnicheski vesnik 12 juni 1922, br. 281).

На другия ден в конференцията се явява Петсопулос, представител на Гръцката комунистическа партия, който произнася, *„пламенна реч за братството между трудещите се от Балкана и мала Азия. Отговори му др.Хюсню Хасанов, шуменски народен представител.” (Rabotnicheski vesnik 5 juni 1922, br. 275).*

По същото време заседава и Втората конференция на арменците-комунисти. Първото заседание на тази конференция е открито на 4 юни, след обед в една от стаите на Синдикалния дом от секретаря на Печатния комитет К. Шишмянян. В отговор на приветственото слово на делегата на ЦК Ал. Атанасов, председателя на конференцията Бедросян изтъква, че БКП , *„която винаги ни е поддържала в нашата работа, трябва днес, когато всред арменския народ са свили гнезда разни контрареволуционни групи и организации, да усили тази поддръжка за да можем още по енергично да отблъснем атаките на арменската контрареволуция и да парализираме нейната зловредна дейност”.*

Във второто заседание на конференцията се избира комисия в състав Саркизов, А. Асланян, Шишмянян и Такворян, на която се възлага да приготви резолюции по точките от дневния ред. На следващото заседание с малки поправки резолюциите са приети. Изработва се и един адрес до Совнаркома и Комунистическата партия в Армения и един адрес до арменската работническа партия в Америка.

На закриването конференцията е посетена от турците-комунисти, от името на които Бесим Хилми

Чакалов, а Исмаил Хаккъ от името на Младежкия съюз в Турция и Мазхар – от името на турската комунистическа партия поздравяват арменската конференция. На свой ред Саркизов приветства турската конференция и заявява, че *„само Съветска Русия е идинствената, която може да примири двата народа, като ги събра около лозунга за братството, равенството и свободата на всички народи”* (Rabotnicheski vesnik 9 juni 1922, br. 279).

В 287 брой от 19 юни 1922 г. е поместена статията „Политическото положение в Турция”, автор на която е турският делегат на Четвъртия конгрес на БКП Мазхар. В нея се обобщават възгледите на комунистите за събитията на югоизток. Предаваме по-долу целия текст, защото статията е важна и по отношение на борбата за власт в нова Турция.

„В България малко се знае за същността на събитията в Турция. Това се обяснява с факта, че до сега само националистическата буржоазия можеше да информира света за положението в страната. И тя представляваше работата, като че ли турският народ в болшинството си е с нея и че не съществува противно на нея течение.

Истината е, че относително голямата война, която националната армия води в Мала Азия срещу нещастниците, водени на касапница от слугите на съглашенския империализъм – относително тая война няма разногласие в турския народ, без да се говори за продадените на Съглашението и на Гърция. Различията се започват по въпросите от вътрешната политика и икономическото повдигане на страната. И в това отношение съществуват различия не само между

привържениците на социалната революция и техните противници, но и между различните фракции сред тия последните.

След пълната окупация на Цариград от англичаните на 16 март 1920 г., турският народ се управлява от две правителства, които си оспорват властта. По-интересна е борбата, която се води около правителството в Ангора.

Всички неокупирани области на азиатска Турция се управляват от едно правителство, **образувано по революционен път**, имащо най-главна задача да доведе до добър край борбата срещу **империалистическото нашествие**. Създателите на това правителство, образувано, въпреки опозицията и съпротивата на султанския кабинет, са некомпрометиращи членове на съюза „Обединение и напредък“ [т.е. „Единение и прогрес“]. Начело на всички административни служби стоят членове на тоя комитет. По-голямата част от тия юнионисти през войната бяха осъдили политиката на ония, които от тяхно име водеха съдбините на страната и я доведоха до пропастта.

Повечето от тия, които бяха в силна опозиция срещу юнионистите и от името на национал-либералната партия през първия период на примирието заемаха министерски кресла, се присъединиха също към кемалисткото движение. Тая група между националистите в анадола представлява течението за сключването на компромисен мир със Съглашението.

Старите юнионисти (членове на съюза „Обединение и напредък“) следват твърде недраговошно новите управници на Турция и съботират тяхното дело. Тая

фракция от съюза е силна в Мала Азия. Въпреки миналото си, нейните хора успяха да прокарат в националното събрание 60 депутати, а имат и многобройни партизани между офицерското тяло.

Интересно е поведението на тези господа спрямо руската революция и комунистическото движение. Веждайки, че ръководството на военния бунт се изплъзва от ръцете им, и убедени, че са безнадеждно компрометирани пред силите на Съглашението, те разбраха, че единственото спасение е да станат покемалисти от Кемала. Те се обявиха за Кемала, а в същото време почнаха да препоръчват комунизма за повдигане на победена Турция и за изтръгването ѝ от робството на европейския капитал.

Тия хитри и безчестни политикани, без да имат намерение да помагат на пролетарската революция, целяха две неща: от една страна, да изтръгнат бойното оръжие на истинските комунисти и работническата класа и, от друга – по този начин нанасяха удар върху правителството. Защото те отхвърлиха с негодувание всеки компромис със съглашеците и препоръчаха тесен съюз с Русия, което затрудняваше твърде много Кемал, желаещ да намери почва за споразумение със Западна Европа.

Ако другарите бяха се оставили да бъдат увлечени от тия авантюристи това би било същинска опасност за комунистическото движение в Мала Азия. В желания момент тяхната измяна би отнела от ръцете на анатолийските пролетарии плодовете на големите им усилия. За щастие комунистическите дейци имаха достатъчно предвидливост да разберат вероломството на

тия авантюристи и да ги изобличат пред работниците. Също и в Съветска Русия и в Комунистическия интернационал ги разбраха добре.

В бъдеще от тая страна ние сме заплашени с големи трудности. Тия хора, истински „комитаджии“, не отстъпват пред нищо. В деня, когато победим всичките си противници, ние ще водим още дълги и трудни борби срещу тях.

За комунистическото движение не може да се кажат много подробности, защото то води нелегален живот. Но турските другари не скъпят усилията и жертвите си, за да разширяват терена на борбата си. (Rabotnicheski vesnik 19 juni 1922, br. 287).

***

През август 1922 г. турската армия минава в решително настъпление и пробива на няколко места гръцката отбрана в Мала Азия. Продължавайки да настъпва, кемалистката армия освобождава стратегически важните градове Ескишехир и Кютахия, при Думлупънар разгромява основните сили на гръцката армия. На 20 септември няма повече гръцки войски в Анадола. За три седмици е унищожена 160-хилядна армия, 90 хиляди гърци са убити и пленени (Sadulov 2000: 275).

С освобождението на Мала Азия от гръцките завоеватели, пише Ахмед Садулов, не свършва „напълно националноосвободителната революция на турския народ“. Под чуждестранна окупация се намират все още Източна Тракия, Проливите, Истанбул и т. нар. неутрална зона. Предстои все още напрегната борба непосредствено със

западноевропейските велики сили. Въпросът е с какви средства ще се води тя – военни или дипломатически. Националистите избират дипломатическата борба, съчетана с военна заплаха, като единствено удачно средство за окончателното и пълното освобождение на родината им (Sadulov 2000: 276).

В броя си от 22 септември 1922 г. в уводна статия, озаглавена „Пред нови бури на Балканите”, „Работнически вестник“ отбелязва: *Катастрофалното поражение на империалистическа Гърция в Мала Азия е факт свършен. Това, обаче, не само не туря край на войната, но, напротив, вкара я в нова, още по-застрашителна фаза. ... Англия и Франция тласкат в новата авантюра и балканските държавици. Те подготвят Югославия, Румъния и България, под предлог, че националната им сигурност е застрашена, да се опълчат с военна сила против настъпленията на кемалистите на европейска земя. Балканската буржоазия и специално българската буржоазия, подмамена от френските лъжи за повръщане на Тракия и излаз на Бяло море, е на път и сега да стане оръжие в ръцете на европейските завоеватели*(Rabotnicheski vesnik 22 septemvri 1922, br. 80).

В брой 83 от 26 септември 1922 г. „Работнически вестник“ отпечатва статия под заглавие „Версайския договор и гръцкото поражение”, в която са резюмирани две статии – едната на Карл Радек, а другата на Артур Розенберг, отпечатани в комунистическата преса в чужбина: *Мирният договор от 1919 г.* – се казва в статията – *се оказа малотраен. Събитията го разкъсаха, преди още неговите автори да са ликвидирали окончателно работите около него. [...]. Последните събития на Близкия изток*

унищожиха Севърския договор, който урежда границите на Турция. Горчиви разочарования жънат сега тези, които преди три години хранеха илюзията, че народите в Мала Азия ще се отдадат безропотно в ноктите на англо-гръцките банкови крале. Поражението на Гърция от турската армия означава поражение на Англия. [...] След като изгониха Гърция от Мала Азия, турците искат да си възвърнат Тракия. Англия се обявява против, не – както тя претендира – в интерес на културните интереси на българското и гръцкото население, а защото от съдбата на Тракия зависи съдбата на Проливите, Цариград и Егейско море, които Англия иска да владее.[...] господар на Мала Азия сега е Кемал паша. Неговото правителство не е никакво комунистическо правителство, но то въплътява съпротивата на турските народни маси против западните капиталистически разбойници. Сега националното правителство в Ангора не се задоволява с Мала азия, то иска Цариград и Източна Тракия. Английските капиталисти не могат по никой начин да се примирят с това. Но появяването на турските войски в Европа ще донесе непредвидени последствия за Балканите. Пепелницата на балканските държави е от време България, чиито управници и всички кризи през последните десетилетия язدهа фалишив кон. Ако турците дойдат в Одрин, България ще види в това едно прикритие на своя гръб. Македонският въпрос отново ще се разпали. И българският национализъм ще мобилизира „потиснатите братя” против чуждото гръцко и югославянско господство. ... Комбинациите на господстващите балкански класи и интригите на заинтересованите велики сили не позволяват да се установи мир на Балканите.[...]

(Rabotnicheski vesnik 26 septemvri 1922, br. 83).

В броя си от 2 октомври 1922 г. се публикува новина, озаглавена „Нова нота на др. Карахан“. В новината е отбелязано, че на 24 септември Карахан, заместник на наркоминдела Чичерин, е изпратил до всички европейски правителства, включително и българското, нота, в която се казва, че *Само една бърза мирна конференция може да спаси Югоизточна Европа от нови кръвопролития, които ще изправят цяла Европа пред събития, които не могат да се предвидят. Руското правителство – се казва по-нататък в нотата – смята, че на турския народ трябва да се признае правото на суверенитет над турските територии, над Цариград и Дарданелите. Западните сили, между които най-непримирима е Англия, оспорват това право на Турция за свои лични интереси. Свободата на Проливите е потребна преди всички на държавите, които излизат на Черно море. [...] Руското правителство протестира против узурпацията на западните сили върху правата на Русия и нейните съюзници. Русия със съюзниците си Украйна и Кавказ, след Турция, заема първо място между държавите, чиито съдба зависи от свободата на Дарданелите...* (Rabotnitcheski vesnik 2 oktomvri 1922, br. 88).

Пак във връзка с горните събития, в броя си от 6 октомври 1922 г. „Работнически вестник“ публикува един позив на Изпълнителния комитет на КИ, отпечатан на първа страница. Тук най-отгоре с големи букви и удебелен шрифт е записано „*Мир на турския народ, война на европейския империализъм!*“. Позивът започва по следния начин: „*Работници и работнички! На Близкия изток се развиват събития от голямо историческо значение. Капиталистите от победонозното Съглашение осъдиха на смърт турския народ. Те разпокъсаха Турция на парчета, оградиха я с един*

обръч от държави, които, неспособни да съществуват със собствени сили, бяха осъдени да играят ролята на съглашенски псета, постоянно насъсквани срещу турския народ. ... Но поражението на английските васали, поражението на Гърция, още не значи поражение на съглашенския империализъм. Цариград и Дарданелите са още в ръцете на съглашението, което и за напред ще си присвоява правото не само да заплашва Турция от нейната столица, но и да запазва Дарданелите като път, през който може да праща своите военни параходи в Черно море против Съветска Русия... работници и работнички! Турското правителство не е работническо-селско правителство. То е правителство на един офицерски слой, правителство на интелигенцията, правителство, което съвсем не отговаря на нашите идеали. За това не може да има никакво съмнение, че колкото повече Турция се развива икономически, толкова повече турската работническа класа ще трябва да се бори против това правителство. Но, въпреки това, турските работници разбират, че, каквото и да е тяхното отношение към това правителство, борбата на Турция е борба на един беден селски народ против заробването му от страна на международния капитал. И международния пролетариат, без да се гледа на неговото отношение към турското правителство, трябва във свой собствен интерес да стори всичко, за да попречи на съглашенския империализъм да употреби отново оръжие срещу Турция, да пролее отново кръвта на европейския пролетариат за интересите на английското всесветско господство... Въпросите, които се решават днес на Близкия изток, са не само жизнени въпроси за народите, живущи по бреговете на Черно море, но и въпроси за съществуването на целия европейски пролетариат. Долу съглашенския империализъм! Свобода и

мир на турския народ! Долу новите империалистически войни! Долу дипломатическите пазарлъци! Москва, 25 септември 1922 (Rabotnicheski vesnik 6 oktomvri 1922, br. 91).

Цитираните по-горе пространни текстове, публикувани на страниците на „Работнически вестник“, недвусмислено показват каква е позицията на българските комунисти по отношение на събитията в Турция. Тази позиция, както изглежда, дори не е нюансирана, а изцяло копира документите и насоките, спускани от Москва. Посредник между болшевишкото правителство и „братските партии“ е Комунистическият интернационал. Отношението към борбата на турския народ (изцяло с положителен знак) не се препокрива напълно с отношението към кемалистите, което съдържа тактически и идеологически съображения от геополитически характер.

***

Следва да изясним какво е отношението към кемалистката борба в Анадола на печатния орган на Българската работническа социалдемократическа партия (обединена) (БРСДП (о)), в. Народ. Още в началото трябва да отбележим, че на Бернската конференция на социалистическия интернационал, проведена от 3 до 10 февруари 1919 г., българският представител Янко Сакъзов се изправя пред участниците в този международен форум и прочита от името на турските си колеги една декларация. Във въпросната декларация *от група турски социалисти, които не могли да присъстват на конференцията се обръща внимание върху тежката съдба на турския пролетариат, притиснат от своето и чужди правителства* (Narod 8 mart 1919, br. 54). За съжаление,

информацията във в. Народ се изчерпва само с това изречение, тъй като българските представители, „поради липса на средства за съобщения”, не са в състояние да изпратят никакви сведения, а информацията е взета от чуждата преса (Narod 3 mart 1919, br. 49). Сакъзов заминава за участие в работата на тази конференция, след като получава разрешение за това от окупационните власти в България (Narod 14 uanuari 1919, br. 9).

Всъщност Конференцията в Берн представлява един несполучлив опит да се възстанови разпадналия се през август 1914 г. Втори интернационал. На конгреса на „реформистките” партии от 31 юли до 5 август 1920 г. в Женева е основан „Лондонският” интернационал, наречен така поради това, че седалището на секретариата му е в Лондон. Този интернационал и Социалистическият работнически интернационал (1923–1940 г.) претендират за името „Втори интернационал” (Glaznek-Kovalski 1983: 289)⁴¹.

От 22 до 27 февруари 1921 г. във Виена се състои конференция на „центристки” партии, на която се създава „Международно работническо обединение на социалистически партии“, известно още като „Две и половина интернационал”. Решенията и ръководните принципи на учредителната конференция осъждат както реформизма на „Лондонския” интернационал, така и революционната политика на Коминтерна и обявяват за своя най-важна цел изграждането на един интернационал от

---

⁴¹Прави впечатление, че въпросният конгрес в Женева на „реформистките” партии се провежда в същото време, в което заседава Вторият конгрес на Третия интернационал (19 юли - 7 август 1920 г.).

всички направления на работническото движение, т.е. интернационал съвместно с „опортюнизма”.

Социалистическия работнически интернационал от своя страна, се създава на обединителния конгрес на „Лондонския” интернационал и на Международното работническо обединение на социалистически партии („Две и половина интернационал”), проведен от 21 до 25 май 1923 г. в Хамбург. За председател е избран Артур Хендерсън, а за секретари – Фридрих Адлер и Том Шоу. От 1925 г. до прекратяването на дейността на Социалистическия работнически интернационал през 1940 г. Фридрих Адлер остава единствен секретар. За седалище на Интернационала е определен Лондон, през 1925 г. то е преместено в Цюрих, а от 1935 г. седалището е в Брюксел (Glaznek-Kovalski 1983: 289, 292-293).

Към началото на 1921 г. на международната арена се създава известно равновесие на „класовите“ сили. Съветска Русия преминава към мирно строителство и постепенно започва да набира мощ. Ролята ѝ като фактор в световната политика започва да нараства. Като противодействие срещу това укрепване, ако трябва да използваме комунистическата фразеология, „международната буржоазия” започва да организира настъпление срещу „работниците и трудещите се маси”, както на икономическия, така и на политическия фронт. Това настъпление, пише Димитър Косев, „бе подпомогнато от водачите на Втория и така наречения Две и половина интернационал” (Kosev 1964: 12).

Българската работническа социалдемократическа партия (обединена) (БРСДП (о)), или известна още като партията на „широките социалисти”, не носи непосредствена отговорност нито за първата, нито за

втората национална катастрофа. Това обстоятелство и участието ѝ със свои представители в коалиционните кабинети на Теодор Теодоров благоприятстват партията бързо да възстанови своите редове и да укрепне. На парламентарните избори през август 1919 г. тя се нарежда на трето място по получени гласове. След оставката на кабинета на Т. Теодоров през октомври 1919 г. БРСДП (о) отказва да даде свои представители в коалиционния кабинет на Ал. Стамболийски и минава в опозиция. Недоволни от дясната ориентация на нейното ръководство, през 1920 г. една значителна част от нейните членове преминават в редовете на комунистическата партия. На парламентарните избори, проведени през април 1923 г., тя получава значително по-малък брой гласове, отколкото в изборите от август 1919 и март 1920 г. (Kumanov-Nikolova 1999: 61-62; ПВКР 1986).

БРСДП (о) се бори за обединението на българския народ, но не се противопоставя на войната като средство за неговото разрешаване (Kumanov-Nikolova 1999: 50). Партията осъжда и отхвърля методите на болшевизма. По време на XXV-ия си конгрес, проведен през октомври 1922 г. БРСДП (о) приема резолюция, с която се присъединява отново към Втория интернационал (25-i Yubileen kongres na RSDP 1923: 56-58).

На 1 юни 1922 г. вестник „Народ“ публикува един манифест на Работническата социалдемократическа партия, в който пише, *че болшевизмът е завладял ума на малокултурните народи – той в Европа е сянка! Вместо него – Амстердамския интернационал противопоставя на буржоазния ред организираната сила на повече от тридесет милиона работнически свят, като всекидневно*

обезпечава нови позиции за хората на ръчния и умствен труд! Болшевизмът е враг на културата и световната цивилизация, а без тях е немислим и невъзможен социализма, който се изгражда на техниката и осъвършенстваните средства на мировото производство! Българският болшевизъм, разнасян от тъй наречената „Българска комунистическа партия“, има същата безкултурна физиономия: той е див и нахален, подъл и егоистичен, подкупен и предателски!” (Narod 1 юни 1922, br. 116).

В броя си от 3 юни 1922, „Народ“ пише, че на следващия ден, в присъствието на делегат от Коминтерна, ще се открие в театър „Ренесанс“ конгреса на българското отделение на руската комунистическа партия [визира се Четвъртия редовен конгрес на БКП]. Ще се произнесат речи, ще се кажат приветствия, ще проехтят викове и ще загърмят ръкопляскания. Сред вълните на тая френезия от фанатичен вик и параден шум ще се носи зловещия призрак на „Кораба на смъртта“, който обкичен с жертвите на болшевишкия терор днес плува над безбрежната руска земя и чиято тъмна сянка покрива света с ужас и превръща хората в зверове и зверовете в човеколюбци.” (Narod 2 юни 1922, br. 117). В тази статия се рисуват с най-черни краски ситуацията в болшевишка Русия.

*В резултат на решенията на конференцията на трите интернационала, проведен презпролетта на 1922 г. в Берлин, в Москва пристигат защитниците на 47-те есери. В броя си от 3 юни 1922 под заглавие „Азиатщина“, в. Народ пише: *Емил Вандервелд и Теодор Либкнехт трябвало да бъдат посрещнати с азиатски псувни, дюдюкания, а може би –**

ако това се удаде – да бъдат пребити и с камъни на московските улици. Известно е, че болшевиките по лукавство, нахалство и цинизъм не са надминати досега. Ще трябва прочее, да очакваме че това което е станало на 26 миналия месец на московската и други гари няма да бъде последната туркестанска любезност към защитниците на 47 подсъдими (Narod 3 yuni 1922, br. 118).

Във връзка със ситуацията в Турция, в. Народ, предавайки информация от италианския вестник „Джорнале д’Италия”, пише за гръцките жестокости в Мала Азия. Позовавайки се на карнегиевата анкета, доклада на международната анкетна комисия и на доклада на междусъюзническата комисия на Червения кръст по гръцките деяния в завзетите турски области, вестникът отбелязва че кланетата в Смирна и Менемен са били извършени пред очите на междусъюзническата флота (Narod 15 avgust 1922, br. 177).

На 10 октомври 1922 г. „Народ” пише за отношението на Втория интернационал към „кризата в Ориента”. В статията се съобщава, че Постоянното бюро на Втория интернационал е оповестило една декларация по „отношение на положението в ориента и предстоящата конференция на Близкия Изток“. Декларацията е подписана от председателя Артур Хендерсън, секретаря Том Шоу, И. Х. Томас, Хари Гослинг и Рамзи Макдоналд.

Във въпросния документ е отбелязано, че Бюрото на Втория интернационал проучило основно опасното положение на Близкия Изток, което положение може да увлече една голяма част от Европа в нова война. Започването на нова враждебни действия би било непроситимо престъпление против интресите на

човечеството и английското правителство ще носи за това най-голямата отговорност. Конференцията на Втория интернационал в Люцерн през август 1919 г., се казва по-нататък в документа, „предвиди непредотвратимото последствие от гръцката окупация в Мала Азия и издаде тогава една декларация, в която се казва, че“:

„Конференцията протестира срещу политиката на Съглашението в Мала Азия, а особено срещу завладяването с гръцки войски – поддържането от Съглашението, града и вилаета Смирна, турското население на което е пет пъти по-голямо от гръцкото. Окупирането чрез въоръжена сила при условия противоречащи на международното право и след сключване на примирието е в състояние да предизвика крайно печални последствия всред целия мохамедански свят, както и да пробуди в целия Анадол воинствени страсти в духа на реванша. Това е първият акт на един общ план, измътен от жаждата на съглашенските империалисти за разпокъсване на Мала Азия, против който план ний протестираме от името на целия интернационал“.

След това позоваване на изявлението от Люцерн, новата декларация се спира и на „категоричната декларация на Лойд Джордж, според когото, „ние не се бихме, за да заграбим столицата на Турция или нейните прочути и богати области в Мала Азия и Тракия“..„Механизмът на Обществото на народите“ се казва по-нататък в декларацията на А. Хендерсън - би могъл да се използва ефикасно, като една сила за примирение и посредничество. Сега, в дните на продължаващата опасност, ний искаме започването от Обществото на народите на едно арбитражно производство в което

Турция, Русия и Германия, трябва да имат равно участие [...]. Чрез решенията върху териториалните спорове и върху въпроса за свободата на морските теснини се засягат жизнените интереси на Русия и България. Стопанските интереси на Гърция в Близкия Изток дават право на последната да седне на местото на преговарящите. Ние заявяваме, че уреждането на източния въпроси на свободата на морските теснини не е такова, което трябва да бъде разрешено само от съглашението. Особено ние осъждаме държанието на всяка една страна, която би искала да се представи като покровител на морските теснини [...]. Ние молим присъединените към нас партии да употребят в своите страни възможните усилия против грешките и империалистическата политика, които биха ни тласнали в една нова война [...]" (Narod 10 oktomvri 1922, br. 223).

Това напомняне за въпросната декларацията на Втория интернационал от 1919 г. и за декларациите на английските управляващи, идват във време, когато на дневен ред излиза отново въпросът за Проливите. Според новата декларация на втория интернационал, подписана от Артур Хендерсън, Рамзи Макдоналд и др., предадена от в. „Народ“, проблемът за Проливите може да бъде решен „ефикасно“ от Обществото на народите. „Ефикасно“, но за кого? Впрочем, в декларацията от Люцерн от 1919 г. има известно двусмислие. Така, на първо четене изглежда „Вторият интернационал“ е против откъсването на територии от Турция, същевременно обаче протестира именно против окупацията с въоръжена сила на град Измир (Смирна) и вилаета му, тъй като там турците са пет пъти повече от гърците, което от своя страна ще провокира мохамеданския свят, както и желание за реванш сред

населението на Анадола. С други думи, инвазията на гръцките войски в един район, населението на който в огромното си болшинство се състои от турци, инвазията посредством употребата на сила, противно на международните норми, ще провокира ответна реакция за реванш у турците, при това те, турците, могат да получат и подкрепата на „целия мюсюлмански свят”. Тоест, окупацията на Измир е една тактическа грешка, която може да се превърне в стратегическа такава за съглашенците. Кое то и става. Декларацията от 1919 г. звучи по-скорокато едно предупреждение, което ръководителите на „Втория интернационал” отправят към силите на Антантата.

В броя си от 16 октомври 1922 г., в. Народ съобщава че ще бъде проведен 25, юбилеен конгрес на Работническата социалдемократическа партия. Според досегашните съобщения, пише вестникът, на него ще присъстват Ото Велс, председател на Обединената германска социалистическа партия и делегат на Втория интернационал; Антонин Немец, председател на Чехословашката социалдемократическа партия, първи главен редактор на социалистическия вестник „Право Лиду”; В. И. Лебедев, делегат на партията на Руските социалреволюционери, редактор на „Воля России“; Шакир Расим и Кенан Нури, секретари на Турската независима социалистическа партия (Narod 16 oktombri 1922, br. 228).

В броя си от 29 септември на първа страница „Народ” публикува кратко съобщение, озаглавено „Против жестокостите в Мала Азия. Телеграма на гръцките работници”. В тази „телеграма на гръцките работници”, изпратена от Атина на 22 септември и подписана от председателя Каломирис и секретаря Ставропулос на

„Пиренейския централен комитет и цялата работническа партия на Гърция” се казва: *Дълбоко покъртени от всекидневните страшни вести за избиване на жени, деца и цялото мирно население на Мала Азия от дивите банди на Кемаля [...] Пиренейския централен комитет и цялата работническа партия на Гърция издига сърцераздирателен вик и изпраща чрез вашето посредничество на всички работнически и културни организации в културния свят този протест с последно възвание за възможно по-скорошното разрешение на Източния въпрос и защита на християнството на Изток. С молба да ни поддържате в нашите справедливи искания, ние ви изпращаме братски поздрав”.*

В бр. 217, в съобщението „Съюз с Кемала”, „Народ” цитира уводна статия от бр. 87 на „Работнически вестник”: *Поводът за тази статия е гръцкото поражение в Мала Азия. Статията е започната със следната тирада за победителите, което изглежда да е взета от някой стамбулски лист: „Победоносните войски на ангорското правителство завършиха първата фаза на гръцко-турската война. В Мала Азия няма нито един гръцки войник. Границите, които установи Севърския договор са унищожени, самия договор лежи в краката на въоръжение турски народ”. [...] „Една малка, наречена **неутрална зона**, продължава Работнически вестник, дели територията на ангорското правителство от Цариград и Проливите.”. Остава значи и тая малка зона да бъде мината, за да дойде сигурно реда, щото и Ньойския договор да падне „в краката на въоръжения” български народ. Изрично това Работнически вестник не ни казва, но какво друго трябва да се разбира от следните редове: „Настъпват пак съдбоносни дни за балканските народи,*

които окончателно ще ги тикнат в бездната, ако не възстанат против шепата разбойници, които разполагат с кръвта и живота им”. Нека вземем кураж от въоръжения руски народ... След като през 1916, 1917, 1918 г. се държахме с благословията на комунистите за пешовете на германския милитаризъм, сега ни пращат комунистите да се возим в колата на Троцки и Кемала. Кръвта на българския народ е потребала на новите авантюристи и подкупените хора от шарения мост я продават за цената на тежко злато. Ето с какви патриотически слова комунистите канят народа да пролива своята кръв под командата на пашите и сатрапите[...] Внимавайте работници, селяни и граждани! (3 октомври 1922, br. 217).

Отново в брой 223 от 10 октомври 1922 г. „Народ“ отново се позовава на Работнически вестник: *работнически вестник от няколко време кади тамян на официална Турция [...] В броя от вчера на Работнически вестник тесняците, като осъждат дружбащите в това, че са оръдия, което е истината, на европейския империализъм, открито вземат страната на турския империализъм. В един отзив „оръдия на чужденците“ тесняците толкова много са се забравили като оръдия на турския империализъм, че се изказват **против автономията на Тракия**. И не сами тесняците аргументират в турска полза, а дават думата на цариградския вестник „Вакът“, мнението на който вестник за комунистите е меродавно и изразява мнението на турския народ.“*

В броя си от 11 октомври 1922, „Народ“ публикува уводна статия под заглавие „Черните врани“: *Ние – се казва в статията - отбелязахме становището, което*

комунистите заемат относно изострилата се източна криза. Те, пред факта на гръцкото поражение, ликуват еднакво в София, както в Москва и Баку. В последния град са станали шумни манифестации в чест на Кемал паша, за армията на когото са събрани помощи и доброволци.

Софийският орган на руското правителство не е могъл да остане чужд на войнственото вълнение, което в настоящия момент изпълва гърдите на неговите московски патрони. Той препоръчва на българския народ братски съюз с Кемал паша за борба със съглашенски империализъм. Тая препоръка на „Работнически вестник“ не е [нищо друго] освен една лудост на продажници и едно предателство на луди[...]. И понеже интересите на френските финансови кръгове диктуват едно възстановяване на турската империя, където те имат заложен още отпреди войната големи капитали, то точката на споразумение между Франция и Малкото съглашение ще падне пак в България, за чиято сметка ще иска и Румъния и Сърбия да получат гаранции срещу обезпокоителното за тях турско-българско съседство [...]. Един съюз между Кемала и България носи унищожение на българската съмостоятелност, а проповедта за такъв нанася удари в сърцето на българските интереси[...] (Narod 11 oktombri 1922, br. 224).

Нарушавайки добрия тон „Народ“ назовава социалистите, които по-рано преминават в редовете на БКП, Стефан Манов, Никола Сакаров и Георги Бакалов „потурнаци“, а комунистическите клубове „тесняшки текета“ (Narod 12 oktombri 1922, br. 225).

Броевете на в. „Народ“ от 21, 23, 24, 25, 26 октомври 1922 г. (Narod 21 oktombri 1922, br. 233; 23 oktombri 1922,

br. 234; 24 oktomvri 1922, br. 235; 25 oktomvri 1922, br. 233; 26 oktomvri 1922, br. 237) и следващите са посветени на юбилейния 25 конгрес на Работническата социалдемократическа партия, състоял се на 22, 23, 24 октомври 1922 г. в София. В тези броеве са представени приветствията, речите и резолюциите, приети на конгреса, както и отзивите за него в чужбина. На следващата година е издадена и брошура, съдържаща материалите от въпросния конгрес (25-i Yubileen kongres na RSDP 1923). За нас интерес представлява речта на представителя на Турция Шакир Расим, взел участие в работата на конгреса. Речта на Расим е предадена и в „Народ“, но в Брошурата е по-подробна, поради това тук ще използваме информация от нея. Шакир Расим изнася своята реч по време на втория ден от работата на конгреса, т.е. включва се по-късно. По това време се водят дебати по отчета, които председателят на заседанието Коста Лулчев прекъсва и дава дума за „приветствие на представителя на независимата социалистическа партия Шакир Расим“. Речта е произнесена на турски и преведена от Тодор Христов. Тя започва по следния начин: *Драги другари! Вие не можете да си представите радостта, която ме обгръща в този момент, намирайки се между драгите български другари, съседи на нашата страна и сродници на нашите идеали.* По-нататък Расим заявява: *Ние, турските социалисти, сме поставени, драги другари, да работим при едни крайно трудни условия. Една нечувана реакция, настанена в Цариград, не ни позволява никаква публична дейност[...]. Но въпреки това ние работим и особено на синдикална почва можем да се радваме на успехи [...]. Но нашата работа среща противодействие, както и вашата, не само от страна на съглашенската реакция, но и от страна на нашите малки комунистически групи.*

*Ние другари, не сме болшевики. Ние не сме съгласни с болшевишките начини на действие и ние протестираме против тяхната система, която се състои в подчиняването на работния народ под една насилническа организация без оглед на способностите, аспирациите и наклонностите на всеки народ. Но от друга страна ние поддържаме, че всеки народ има право да си даде правителство по свой избор и че **това е руския народ, който трябва да се справи с добрите или лоши страни на своята днешна власт.***

„Няма вече спор, другари, че всичките хора трябва да живеят като човеци[...]. За да се стигне, обаче, до тая промяна, ние, турските социалисти, смятаме, че е необходимо обединението на всички работнически интернационали и синдикати [...]. Нашата партия ще направи всичко възможно, за да улесни постигането на тая цел, но не трябва да се забравя, че по-голямата задача пада на мощните западни партии.

Другари! Вътрешния въпрос, който ни занимава – това е войната на изток, която засегна най-много турския народ“ (25-и Yubileen kongres na RSDP 1923: 39-41).

След това Шакир Расим цитира текста на резолюцията от Конгреса на Втория интернационал в Люцерн през 1919 г. Прилагането на „плана“, засегнат в резолюцията, според Расим, извика на живот Ангора и националната клетва [има се предвид Националния обет] на турския народ, която не срещна никаква опозиция в работния турски свят [вероятно се имат предвид тюркските народи]. Това е едно щастливо съвпадение за една страна, чиито национални ревандации са еднакви с тези на световната работническа класа. Турските войски

освободиха тяхната земя от завоевателите с цената на много жертви, чиито убиец е капиталистическа Европа. Антантата трябва да се черви от разорението и жестокостите, извършени в Анадола от нейните гръцки военни оръжия, носители божем на цивилизацията в „дивата“ Мала Азия. Но всичко още не е свършено [...]. Светът, другари, е още неспокоен. Българският и турския народи трябва да бъдат сплотени и без да се подават на външните интриги, да уреждат своите общи интереси с оглед на интересите на работните маси... (25-i Yubileen kongres na RSDP 1923: 41).

Янко Сакъзов отговаря на речта на Шакир Расим със следните думи: *Скъпи другарю Шакир Расим! Нашият конгрес и българското работничество ценят **вашето присъствие в нашата среда. Ние сме с турците и с турското население топрак-аркадашлар*** [т.е. другари-населяващи обща земя]. *Ние сме еднакво с турците обект на европейския капитализъм. Последните години ни показаха, че европейският капитал гледа еднакво на нас, както и на вас[...]. Вие добре правите, другарю, като се отзовавате на нашата покана; [...] ние заедно с турските работници тук на Балканите в **съседство, в комишулук**, ще организираме противодействие на европейския капитал и на нашия местен капитал. В надежда, че нашите връзки от ден на ден ще стават по-яки, аз Ви поднасям благодарностите на нашето работничество и Ви стискам ръката [...]* (25-i Yubileen kongres na RSDP 1923: 41-42).

Шакир Расим благодари (превод отново на Т. Христов, който предава думите на турския делегат в трето лице) на другаря Сакъзов, че *така щастливо е можал да*

изрази неговата мисъл и аспирациите на неговите турски другари. Той казва, че европейският капитализъм получи смъртен удар от Мустафа Кемал паша, който разбърка сметките направени във Версай. Това е факт. Вторият тежък удар трябва да дойде от съюза на работниците турски и български срещу европейския капитализъм. Той изказва увереност, че този втори удар ще накара капитализма да загуби своето равновесие за да дочакаме окончателната победа на социализма(25-i Yubileen kongres na RSDP 1923: 42). В речта на Шакир Расимсе съдържа прикритата заплаха, относно позицията заета от в. Народ по отношение на общата българо-турска граница в Тракия и по отношение на Проливите и района им. Използвайки „социалистически” изказ, Ш. Расим всъщност се придържа към позицията на комунистите.

В броя си от 27 май 1922 г., в рубриката „Из чужбина”, „Работнически вестник” пише, че вестник „Народ” излиза да защитава всеизвестния социалистическа Хилми [председателят на Турската социалистическа партия Хюсеин Хилми] бей, който уж станал жертва на тесняшките интриги и на в. „Зия”! Истината е тази: цял свят знае, че Хилми бей е английско оръдие и разполага с големи суми, за да мами работниците. Последните разбрали неговата мизерна роля и го изпъдили от средатаси заедно с неговите аркадаши. Даже по едно време възмутените работници искали да го хвърлят в морето (Rabotnicheski vestnik 27 may 1922, br. 268).

Въпросната статия е публикувана от „Народ” в бр. 83 от 20 април 1922 г., от Хюсмен Джелил. Цитирайки излизания в Цариград в. Босфор, Джелил съобщава за интернирането на „другаря Хилми, стария водител и деец на

Социалистическата партия в Турция”: *Другарят Хилми бе една от най-дейтелните личности на турското социалистическо движение и защитник на онеправданото турско работничество. Той полагаше ценни усилия за организираното от 1908 г. работническо движение, и с издавания и редактиран от него вестник „Иштирак” сееше социализма в своята страна. Обаче, както навсякъде, тъй и там скъпо платените болшевишки агенти поискаха да изиграят раздорническата си и разцепническата си роля, като се мъчат да се вмъкнат между организираното работничество в Цариград чрез най-низки интриги и нападки срещу др. Хилми. Тъкмо по това време за тия варварски проявлния нашите тесняци тържествуваха в своя турски орган „Зия” [...] днешните властници от султанския дворец искат да го интернират за да задушат младата работническа организация. Работничеството в България, с цял социалистически свят, се възмуцават от терористическата акция на цариградските паши.”*(Narod 20 april 1922 г., br. 83).

Авторът на статията във в. “Народ” Хюсмен Джелял е същият, който по страниците на в. „Делиорман“ влиза в полемика с „Румели” във връзка с посещението на Емил Вандервелд в България през 1924 г. По отношение на Хюсеин Хилми „Работнически вестник” пише, че Турската социалистическа партия, чиито водач Хилми бей, е *оръдие на Англия. Тази партия е безпринципна и няма нищо общо с научния социализъм. Наскоро тя биде приета във Втория интернационал. Към нея се обърна Кауцки с едно писмо и молба да се притече на помощ на Армения, чиито пролетариат уж бил заплашен. За характеристика на тази партия може да послужи точка 3 от програмата ѝ, дето се казва: „Основател на партията е Хилми, който*

вследствие на това трябва да бъде несменяем и доживотен нейн председател“ (Rabotnicheski vestnik 22 mart 1921 г. бр. 211). От написаното до тук става ясно, че враждебното отношение на Вандервелд към Съветска Русия е причината за негативното отношение на „Работнически вестник“ и на „Румели“ към него. В съветска енциклопедия е дадена следната информация за Емил Вандервелд:

Емил Вандервелд (1866–1938) е белгийски политически деец, десен социалист, един от лидерите на Втория интернационал. По образование е юрист. Професор по политикономия в Брюкселския университет. Член на Белгийската социалистическа партия от момента на нейното създаване през 1885 г., а от средата на 90-те години на 19 в. е нейн ръководител. От 1894 г. е в Палатата на депутатите. От 1900 г. е в Международното социалистическо бюро на Втория интернационал. През 1914 г. влиза в белгийското правителство и до 1937 г. многократно заема министерски постове – на външните работи, на правосъдието и др. След февруари 1917 г. отива в Русия, за да агитира за продължаване на участието във войната. Представител на Белгия в работата на Парижката мирна конференция (1919–1920) и подписва Версайския договор през 1919 г. През 1922 г. е в Москва и присъства на процеса срещу есерите в качеството си на техен защитник. Като министър на външните работи (1925–1927) подписва договора от Локарно“ (BSE 4, 1971: 287-288). Но информацията, която черпим за Вандервелд, с изключение на труда на Йорданка Ангелова (Angelova 2006), е основно от комунистическите вестници и от литературата на руски език от съветския период. За това се насочихме към книгата на Емил Вандервелд „Балканите и мирът“, в която на

български език са дадени някои негови статии. За нас интерес представлява статията „Голямо състрадание за бежанците от Мала Азия“ (Vanderveld 1994: 187-190). Към заглавието е посочена датата 22 септември 1924 г. Става ясно, че е написана почти по време на въпросното му пребиваване в България, пребиваване, станало обект на оживена дискусии по страниците на „Румели“ и „Делиорман“ през същата година. Въпросната статия на Вандервелд започва по следния начин:

„Обяснението и в известен смисъл оправданието за всеобщото равнодушие към нищетата на хората от далечни страни е слабост на нашето въображение [...]. Агенциите ни съобщиха, че поражението на гръцката армия при Ески-Шеир е предизвикало в Мала Азия масово бягство на цял един народ. Ние знаем за тези неща, но не можем да ги разберем напълно [...]. За няколко месеца близо един милион и половина нещастници, идващи от Смирна, Бурса, Трeбизонд, дори от Константинопол, са били принудени да напуснат своите огнища и да търсят убежище в европейска Гърция [...]. Турците – ни казваше някой – не знаят какво са загубили, изгонвайки тази трудолюбива и сръчна работна ръка, тези опитни и инициативни търговци, които населяваха гръцките колонии в Мала Азия.

Видно е, че неприятните икономически последици от тяхното преселване започват вече да се чувстват. Истамбул и Смирна (Измир) западат. Солун и Атина виждат как тяхното търговско значение расте с всеки изминал ден [...]. Наистина в настоящия момент сред „изтръгнатите из корен“ от Анадола има още много безработица, отчаяние и обезкуражаване. Такава е

историята на всички преселвания. Ние познахме подобно нещо през 1914 г. но с течение на времето нещата ще се успокоят и може да се предвиди, че в крайна сметка европейска Гърция ще спечели откъм жива сила, производителна работна ръка и всичко, което азиатска Гърция е загубила“.

Вандервелд изразява своето съчувствие, състрадание и морална подкрепа към „изтръгнатите из корен“ от Анадола християнски народности (в случая гърците), отношение, което споделяме и ние. Това, което прави впечатление обаче от написаното е, че Вандервелд въобще не засяга загубите на турците, т. е. те, турците, сякаш нищо не са изгубили, въпреки непрекъснатите от 1911 година насам войни. Нещо повече, турският народ е представен едвали не като „икономически негоден елемент“, като „варварски“ такъв, в противовес на „работливата“ и „сръчна работна ръка“ от „гръцките колонии в Мала Азия“. Не ще и съмнение, че гърците, както и арменците, и българите, и другите народи са трудолюбиви. Но не може да става и дума за равностойно зачитане на интересите на всички (Вандервелд е социалист!) народи, когато за едни се прилагат подобни епитети, а към други – пренебрежително отношение (т. нар. „метод на двойния аршин“).

Това отношение се наблюдава и в някои от броевете на в. „Народ“, които представихме тук. Но по отношение на органа на БРСДП (о), за разлика от органа на БКП (т.с.) се наблюдава по-скоро едно непостоянство по отношение на национално-освободителната война в Турция. Четящият остава с впечатление, че „широките социалисти“ предпочитат по-скоро да лавират, придържайки се в общи линии към „Втория интернационал“. С други думи,

нападките на „Народ“ са насочени към „опонента вляво“ – БКП (т.с.), а не към Турция или турския народ.

***

Проблемът за пропагандата на турското националноосвободително движение начело с Мустафа Кемал, подета от комунистическата преса, надхвърля границите на България и посредством органите на комунистическите партии в отделните страни се разпространява и в цяла Европа. Тази пропаганда е вpletена с пропагандата на Третия комунистически интернационал - или както още е известен Коминтерна, против Втория интернационал и най-вече против неговите лидери Емил Вандервелд, Карл Кауцки и др., както и против партиите, принадлежащи към него. Това е времето, когато се противопоставят партиите, назовани в комунистическата литература, като „опортюнистични“, „социалистически“ или „социалдемократически“, гравитиращи около бившия Втори интернационал срещу „комунистическите“ такива, принадлежащи към Коминтерна. В отделните страни около „Втория интернационал“ през различните периоди гравитират българската Работническа социалдемократическа партия, меншевиките в Русия и Грузия, азербайджанската партия Мусават, арменската партия Дашнакцутюн, Турската социалистическа партия на Хюсеин Хилми и др. Те именно са обект на нападки от страна на органите на комунистическите партии, в случая на българската такава. Вестник „Румели“, излизащ през 1924 и 1925 г., ясно изразявайки симпатиите си към сп. „Айдънлък“, издавано от Комунистическата група в Истанбул, с лидер д-р Шефик Хюсюн, в общи линии продължава политическата линия, следвана от в. „Зия“ и от

„Работнически вестник“, като на страниците на вестника се критикуват дейците на „социалдемокрацията“, в лицето на партиите от Втория интернационал и се подкрепя кемалистката Република Турция. И нека напомним, че това става във време, когато членовете на Българската комунистическа партия са подложени на преследване, а печатните ѝ органи, излизали до тогава – забранени.

Използвана литература

Ahmedov 1983: Ahmedov, Ahmed. Savetsko-turskite otnosheniya (1919-1923)//İstoriko-filologicheski izsledvaniya. V. Tarnovo, s. 69-94 [Ахмедов, Ахмед. Съветско-турските отношения (1919-1923), *Историко-филологически изследвания*. В. Търново, с. 69-94]

Akbulut-Tunçay 2012: Akbulut, Erden, Mete Tunçay. İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926. Almanya'daki Türk Spartakistleri'nden Mayıs 1926 TKP Viyana Konferansı'na. 1. Cilt 1919-1923, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.

Akbulut-Tunçay 2016: Akbulut, Erden, Mete Tunçay. Türkiye Halk İştirakiyün Fırkası (1920-1923), İstanbul: İletişim Yayınları.

Angelova 2006: Angelova, Yordanka. Razmisli i vpechatleniya na edin evropeyski politik i intelektualets za balkanskiya etnopoliticheski labirint v sredata na 20-te godini na XX v. (Emil Vanderveld i poseshtenieto mu na Balkanite prez 1924 g.)// Balkanistichen forum, Kn. 1-2-3, s. 142-158 [Ангелова, Йорданка. Размисли и впечатления на един европейски политик и интелектуалец за балканския етнополитически лабиринт в средата на 20-те години на XX в. (Емил Вандервелд и посещението му на Балканите през 1924 г.)// Балканистичен форум, Кн. 1-2-3, с. 142-158.]

BSE 1971: Bolyshaya Sovetskaya Entsiklopediya. T. 4. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, s. 287-288[Большая Советская Энциклопедия. Т. 4. Москва: Советская Энциклопедия, с. 287-288].

Glaznek-Kovalski1983: Glaznek, Yohanes, Verner Kovalski. Sotsiyalisticheskiyat rabotnicheski internatsional (1923-1940)// Izvestiya na Institutata po istoriya na ВКР, No 50, s. 289-319 [Глазнек, Йоханес, Вернер Ковалски. Социалистическият работнически интернационал (1923-1940 г.)//Известия на Института по история на БКП, № 50, с. 289-319]

ПВКР 1986: Institut po İstoriaya na ВКР pri TsK na ВКР. Vaznikvne, razvitie i zalez na oportyunizma v balgarskoto rabotnichesko dvizhenie (1891-1984). Sofia: Partizdat. [Институт по история на БКП при ЦК на БКП. Възникване, развитие и залез на опортюнизма в българското работническо движение (1891-1948). София: Партиздат]

Kosev 1964: Kosev, Dimitar. Mezhdunarodnoto znachenie na Septemvriyskoto vastanie 1923. Sofia: BAN [Димитър Косев. Международното значение на Септемврийското въстание 1923 г. София: БАН]

Kumanov-Nikolaeva 1999: Kumanov, Milen, Tanya Nikolaeva. Politicheskite partii, organizatsii i dvizheniya v Balgaria I tehните lideri 1879-1999. Kratak spravochnik. Sofia: Ariadna[Куманов, Милен, Таня Николаева. Политически партии, организации и движения в България и техните лидери 1879-1999. Кратък справочник. София: Ариадна].

Marinov 1962: Marinov, İvan. Enyu Markovski (Biografichen ocherk). Sofiya: İzdatelstvo na ВКР [Маринов, Иван. Еню Марковски (Биографичен очерк). София: Издателство на БКП].

Merdan 2023: Merdan, Memish. Osvoboditelnoto dvizhenie na turskiya narod na stranitsite na leviya periodichen pechat v Balgariya// Seriya Obshtestveni komunikatsii 13: 167-207. Серия Обществени комуникации 13:167-207 [Мердан, Мемиш. Освободителното движение на турския народ на страниците на левия периодичен печат в България//Серия Обществени комуникации-13: 167-207]

Parvanov-Rusanov 1984: Parvanov, Georgi, Valeri Rusanov. Dokument na Vasil Glavinov za rannoto sotsialistichesko dvizhenie v

evropeyska Turtsiya//Izvestiya na Institutata po istoriya na ВКР, No 51, s. 444-458 [Първанов, Георги, Валери Русанов. Документ на Васил Главинов за ранното социалистическо движение в европейска Турция //Известие на Института по история на БКП, № 51, с. 444-458].

Revyakina 2003: Revyakina, Luiza. Kominternat i selskite partii na Balkanite 1923-1931. Sofia: Akadencno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov"[Ревякина Луиза. Коминтернът и селските партии на Балканите 1923-1931 Академично издателство.София: „Проф. Марин Дринов”]

Sadulov 2000: Sadulov, Ahmed. Agoniyata na İztochniya vapros ı razhdaneto na nova Turtsiya. V. Tarnovo: Faber[Садулов, Ахмед. Агонията на Източния въпрос и раждането на нова Турция. В. Търново: Фабер]

Tengirşek 1981: Yusuf Kemal, Tengirşek. Vatan Hizmetinde. Ankara: Kùltür Bakanlıđı Yayınları.

Todorov 1951: Todorov, Nikolay. Natsionalnoosvoboditelnoto dvizhenie v Turtsiya sled Parvata svetovna voyna I utvarzhdavaneto na kemalizma//Istoricheski pregled, No 2, s. 175-198 [Тодоров, Николай, Националноосвободителното движение в Турция след Първата световна война и утвърждаването на кемализма// Исторически преглед, № 2, с. 175-198].

Todorov 1974: Todorov, Nikolay. Petdeset godini ot sazdavaneto na turskata republika//Vekove No 1, s. 55-60 [Тодоров, Николай.Петдесет години от създаването на турската република// Векове, № 1, с. 55-60].

Tunçay 2009: Tunçay, Mete. ВКР'nin Türkçe Yayın Organı Ziya Gazetesi (1920-1923) ve Türkiye, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.

Tunçay 2019: Tunçay, Mete. Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925), Cilt 1.İstanbul: İletişim yayınları.

Tunçay 2022: Tunçay, Mete. Türkiye Sol Tarihine Notlar. Tarih ve Toplum Yazıları. İstanbul: İletişim Yayınları.

Velikov 1964: Velikov, Stefan. Balgarskata obshtestvenost i natsionalnoosvoboditelnata borba na turskiya narod 1918-1923//*Īstoricheski pregled*, No 4, s. 69-76[Великов, Стефан. Българската общественост и националноосвободителната борба на турския народ 1918-1923//*Исторически преглед*, .№ 4, с. 69-76].

Velikov 1966: Velikov, Stefan. Kemaliskata revolyutsiya i balgarskata obshtestvenost 1918-1922. Sofia [Великов, Стефан.*Кемалистката революция и българската общественост 1918-1922*. София].

Velikov 1977: Velikov, Stefan. Vliyanieto na VOSR varhu natsionalnoosvoboditelnoto dvizhwnie v Trtsiya//*Oktomvri i Balkanite*, Sofia, s. 173-193 [Великов, Стефан. Влиянието на ВОСР върху национално-освободителното движение в Турция//*Октомври и Балканите*, София, с. 173-193].

Videnov 1978: Videnov, Angel. Enyu Markovski. Biografichen ocherk, Shumen [Виденов, Ангел. Еню Марковски. Биографичен очерк, Шумен]

Публикувани документи:

DVPSSSR 1958: Dokumenty vneshney politiki SSSR. T II. Moskva: Gospolitizdat [Документы внешней политики СССР. Т. II. Москва: Госполитиздат].

DVPSSSR 1959: Dokumenty vneshney politiki SSSR. T III. Moskva: Gospolitizdat [Документы внешней политики СССР. Т. III. Москва: Госполитиздат].

Lenin 1953: Lenin, Vladimir Īlich. Sachineniya. T. 31. Sofia: Īzdatelstvo na VKP [Ленин, Владимир Илич. Съчинения, Т. 31. София: Издателство на БКП].

Lenin 1981: Lenin, Vladimir Īlich. Sabrani sachineniya. T. 24. Sofia: Īzdatelstvo na VKP[Ленин, Владимир Илич. Събрани съчинения. Т. 24. София: Издателство на БКП].

Lenin 1982: Lenin, Vladimir İlich. Sabrani sachineniya. T. 24. Sofia: İzdatelstvo na ВКР [Ленин, Владимир Илич. Събрани съчинения. Т. 42. София: Издателство на БКП].

Vanderveld1994: Vanderveld, Emil. Balkanite i mirat. Sofia: “Hristo Botev” [Вандервелд, Емил. Балканите и мирът. София: „Христо Ботев“]

Вестници:

“Deliorman”

„Narod“ [Народ]

„Rabotnicheski vestnik“ [„Работнически вестник“]

“Rumeli”

“Ziya”

Приложения

19 - شاپ : پرشبه - 1925   ساي : 18

رۇمىلى

توبە بىلىق : پرشبهك 150 لىقدىر
 اتنى بايق 800
 تۇرىسى : اسكى جىمىدە ، روم ايلي ، غزنىە جىسى

تېمىسىلەردە كۆرۈنمە بەھىفەر تۈرك غزۇنىسىدە
 سايىسى باي لىقدىر

В.РУМЕЛИ гр.Е-Джумая
 едіннь Брой 18
 брой 2 лева

پرتىقا ما لىقاسى

پارام : قارمە مەتار

پرملىت ناصىل اسىرلىكە دوشەر ؟

بىر مەنلىك بۈيۈك ئىتىبار قىلماقچى بولدىمۇ ،
 سىلەن ئاسىدە تۈرك خەلقىنىڭ ما لىقاسى
 بولدىمۇ ؟ ئاۋۇز ئىسىمىگە كېلىپ بولغان اسىرلىك
 دامانسى شەخى مەنلىكى ؟
 باقايلىك ئىدە ، دېيىشكە قەدەر كېلى
 سىلەر ئاۋاز . بولسا سىز كۆرۈنمە .

ئۇ خىر بولغان سىلەن سىلەن : سى
 بولغان ئاۋچ خىرىدەكى مەزۇر مۇ .
 بولغان سىلەن اسىلا بولغان مۇ ، نەدە
 ئىلالى بايىن دېيىشكە طېرىقلىنىدە .
 بىر مەنلىك ئىلان قىلغان بولغان مەنلىك .
 بىر مەنلىك دەپمۇ ئىسپات قىلىنمەن .

آنكى تىزك جۈابلىرى

1 - بولغان سىز تۈركىي مەخسۇ -
 سەدە مەنلىك اولادىق بولدىمۇ ، بېشىرىدە
 طوبىلىق كۆرۈنمە . زىق بولدىمۇ ئىكەنلىكىنى
 زەھىرى تۈپە اولادىق بولدىمۇ ، روسىق
 ئالى دەر جەمەتسىكى جەمەت باخسۇراۋادى
 قى بولۇردە .

تۈرك ئىكەنلىكىنىڭ سىزنى بايىن سىزگە
 مەنلىك مەنلىك سىلەرگە ئىسپات قىلىدە .
 بىر مەنلىك مەنلىك سىلەرگە ،
 بولغان مەنلىك سىلەرگە ،
 بولغان مەنلىك سىلەرگە ،
 بولغان مەنلىك سىلەرگە .

Сн. 1. Вестник „Румели“

Сн. 2. Хүснү Фуад Хасанов

